

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน:
กรณีศึกษานานหนองผึ่ง หมู่ 11 ต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน”

Increasing Community Potential in Community Forest management as to Develop Community Economics:

Baan Nong Pung, Thangaad Subdistrict, Mae Tha District, Lamphun Province

โดยนายสุรินทร์ สุริยวงศ์และคณะ

พฤศจิกายน 2543

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน:
กรณีศึกษากำนันหนองผึ้ง หมู่ที่ 11 ต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน”

คณะผู้วิจัย

สังกัด

1. นายสุรินทร์ สุริยวงศ์
2. นายประสิทธิ์ ศรีจามร
3. นายจักรา คิษยนันท์
4. นายเรืองศักดิ์ คาวนนท์
5. นางสาววราณี แสงดวง
6. นายสว่าง กฤติกา
7. นายสมบูรณ์ ใจกลางคุก

สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน
สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน
สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน
สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน
สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน
โรงเรียนทาชูเมเงินวิทยาการ
โรงเรียนทาชูเมเงินวิทยาการ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน : กรณีศึกษาบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน ฉบับนี้ เป็นการรายงานผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(PAR) ซึ่งทีมวิจัยขอน้อมรับว่าเป็นการวิจัยรูปแบบใหม่ที่ค่อนข้างยุ่งยากพอสมควร เนื่องจากงานวิจัยในลักษณะนี้ยังไม่มีใครในทีมวิจัยเคยมีประสบการณ์มาก่อน แต่ก็ได้รับการฝึกฝนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.ภาค) มาโดยตลอดทั้งการเติมแต่งในด้านวิชาการอย่างเข้มข้น การฝึกทักษะต่างๆจากประสบการณ์จริงอย่างหลากหลายรูปแบบ ทีมวิจัยขอขอบคุณทีมงาน สกว.ภาคที่นำโดย ศาสตราจารย์ ดร.ปิยะวัติ บุญหลง เป็นอย่างสูง โดยเฉพาะผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อวรณ์ โอภาสพัฒนกิจ ที่คอยคิดตามดูแลในทุกๆ ด้าน จนทำให้งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงไปตามวัตถุประสงค์

งานวิจัยฉบับนี้สามารถดำเนินการได้อย่างราบรื่นก็เพราะได้รับการสนับสนุนจากป่าไม้จังหวัดลำพูน (คุณภูษงค์ อินสมพันธ์) ที่ให้ความอนุเคราะห์ทีมวิจัยในสิ่งที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชน และอยู่ในวิสัยที่สามารถดำเนินการได้ซึ่งนับได้ว่าหาได้ยากยิ่งสำหรับผู้บริหารระดับสูงในวงการป่าไม้ จึงขอได้รับความขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่งานป่าชุมชนสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลทั้งด้านเอกสารและแนะนำพื้นที่ให้ทีมวิจัยได้เข้าไปถอดบทเรียน อีกทั้งให้สัมภาษณ์ในด้านลึกแก่ทีมวิจัยซึ่งทำให้สามารถวิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม

ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงสำหรับพี่น้องชาวบ้านทุ่งยาว ต.ศรีบัวบาน อ.เมืองลำพูน ที่ได้แลกเปลี่ยนให้ความรู้และประสบการณ์แก่พี่น้องชาวบ้านหนองผึ่งที่ได้นำไปปรับใช้กับชุมชนของตนเองจนประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง และที่ส่งผลให้งานวิจัยฉบับนี้ประสบผลสำเร็จอย่างสมบูรณ์คือกลุ่มผู้นำชุมชนบ้านหนองผึ่งที่เป็นนักวิจัยพื้นที่โดยเฉพาะพ่อหลวงปัญญา คารารัตน์, คุณชุมศรี อินตาทาศ, คุณแสง คุณาทาศ และคุณประเสริฐ สุภาสวัสดิ์ ที่นำชาวบ้านหนองผึ่งไปสู่อุดมการณ์ป่าชุมชนจนประสบผลสำเร็จและยังได้ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลทากาศ ขยายเครือข่ายป่าชุมชนจนครอบคลุมทั่วทั้งตำบลทากาศในขณะนี้

สุดท้ายขอขอบคุณคณะนักวิจัยจำนวน 11 คนทั้งนักวิจัยหลักและนักวิจัยพื้นที่ ซึ่งมีความรับผิดชอบเป็นอย่างสูง ที่ช่วยคิด ช่วยทำและประเมินผลงานงานวิจัยสำเร็จอย่างสมบูรณ์ การทำงานทุกอย่างย่อมมีความผิดพลาดเกิดขึ้นโดยที่ผู้กระทำไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตนเอง ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยก็ขอน้อมรับโดยคุณุญ เพื่อนำข้อผิดพลาดเหล่านั้นไปปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพต่อไป

สุรินทร์ สุริยวงศ์

หัวหน้าโครงการวิจัย

(๖)

ชื่อเรื่องวิจัย :การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชน:กรณีศึกษา
บ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

Increasing Community Potential in Community Forest management as to Develop
Community Economics: Baan Nong Pung, Thagaad Subdistrict, Mae Tha District,
Lamphun Province

ผู้วิจัย : นายสุรินทร์ สุริยวงศ์ และคณะ

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษา
บ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ถอดบท
เรียนทั้งในแง่แนวคิดและแนวทางปฏิบัติของระบบการจัดการป่าชุมชนของทางราชการและชุมชน
2) พัฒนาศักยภาพการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

วิธีการวิจัย ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร จาก
การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง
เพื่อศึกษากระบวนการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของภาครัฐและชุมชนเพื่อนำผลที่ได้มาวิเคราะห์
และร่วมกันกำหนดแนวทางสำหรับชุมชนเป้าหมายในการวิจัย คือบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ต.ทากาศ
อ.แม่ทา จังหวัดลำพูน หมู่บ้านที่ทำการศึกษาย่อยในส่วนของภาครัฐมีอยู่ 3 หมู่บ้าน คือ บ้านห้วยไซ
เหนือ บ้านห้วยไซกลาง และบ้านห้วยไซใต้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน สำหรับหมู่บ้านที่ภาครัฐ
และชุมชนเคยเข้าไปดำเนินการด้านป่าชุมชนแต่ไม่ประสบผลสำเร็จคือบ้านสันปูเลย หมู่ที่ 2 ตำบล
ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน ส่วนหมู่บ้านที่ถือว่าเป็นหมู่ที่ดำเนินงานด้านป่าชุมชนประสบผลสำเร็จ
และเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางคือบ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ต.ศรีบัวบาน อำเภอเมือง จ.ลำพูน

ผลการวิจัยพบว่า ในจำนวนหมู่บ้านที่ภาครัฐเข้าไปดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนตามระบบ
ราชการไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจาก 1) แนวคิดในเรื่องป่าชุมชนของภาครัฐไม่ได้มุ่งแก้ไขปัญหา
ในด้านสังคมโดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคน แต่เป็นการแก้ไขปัญหาลักษณะอนุรักษ์นิยม
โดยมองเฉพาะการตอบสนองในเรื่องของผลผลิตจากป่าที่ให้ประโยชน์โดยตรงเช่นด้านเชื้อเพลิง
อาหารหรือการใช้ประโยชน์จากไม้โดยตรง 2) ขาดการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรของชุมชน
โดยเฉพาะขาดบุคลากรในภาครัฐที่มีความรู้ความสามรถและรู้จักชุมชนอย่างถ่องแท้ 3) ไม่มีการ
สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ด้านป่าไม้ชุมชนและให้ความสนใจเรื่องเครือข่ายน้อยมาก 4) เจ้าหน้าที่
ในภาคสนามขาดความรู้ในการดำเนินงานตามนโยบายที่ส่วนกลางกำหนด 5) นโยบายจากส่วน

กลางด้านป่าชุมชนจะกำหนดไปในทิศทางเดียวกันทั้งประเทศไทยโดยไม่คำนึงถึงบริบทของแต่ละท้องถิ่นทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

สำหรับพื้นที่ซึ่งชุมชนและภาครัฐเข้าไปดำเนินการแต่ไม่ประสบผลสำเร็จนั้นพบว่า 1)พื้นที่ซึ่งชุมชนดำเนินการในครั้งแรกนั้นไม่ได้เกิดจากพื้นที่ซึ่งมีสภาพเป็นป่ามาก่อน แต่เป็นพื้นที่จัดสรรของทางราชการโดยไม่มีราษฎรเข้าไปใช้ประโยชน์อยู่อาศัย 2)จิตสำนึกในการรักษาป่ามีเพียงระยะสั้นๆ (ไม่ถึงสิบปี) 3)การใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนไม่เกิดขึ้นจากผลผลิตของป่าแต่มีแนวคิดว่าจะร่นาพื้นที่ป่ามาเป็นประโยชน์กับชุมชนโดยตรง จึงเกิดการบุกรุกและแบ่งพื้นที่กันเพื่อทำกิน 4)ไม่มีการจัดตั้งองค์กรในด้านการรักษาป่าที่เข้มแข็งนอกจากนี้ยังมีการแก่งแย่งตำแหน่งทางการเมืองการปกครองเพื่อให้ได้อำนาจมาสนองตอบความต้องการสำหรับการบุกรุกพื้นที่ป่า

เมื่อนำบทเรียนที่ได้มาวิเคราะห์ร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่วิจัยเพื่อกำหนดแนวทางสำหรับหมู่บ้านใหม่นั้น พบว่าเมื่อชาวบ้านได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้โดยอาศัยเทคนิคต่างๆ เช่น การฝึกอบรม การทัศนศึกษาดูงานในพื้นที่ซึ่งประสบผลสำเร็จทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกหรือเล็งความต้องการเข้ามามีพัฒนาชุมชนของตนเอง” ในระยะแรกเป็นการดำเนินงานแบบรีบเร่งโดยใช้แนวทางปฏิบัติแบบเดิม คือฝึกอบรมเสร็จแล้วนำมาปฏิบัติก็ถือว่าเสร็จสิ้น แต่เมื่อทีมวิจัยได้เข้าร่วมสังเกตเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจะพบว่าชาวบ้านมีพัฒนาการในการเรียนรู้ขึ้นเป็นอย่างดี มีการเชื่อมโยงเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ ในด้านการรักษาป่า มีความใฝ่รู้ที่จะนำกิจกรรมต่างๆ เข้ามาสู่หมู่บ้าน โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำชุมชนสามารถประสานงานกับกลุ่มคนภายนอกชุมชนได้เป็นอย่างดีเพื่อนำสิ่งต่างๆ ที่คิดว่าเป็นผลดีต่อชุมชนในด้านป่าไม้ เช่นการฝึกอบรมด้านไฟฟ้า การขอความร่วมมือด้านพันธุ์ไม้ที่จะนำมาปลูก การนำชาวบ้านเข้าตรวจยึดจับกุมผู้กระทำผิดกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน ตลอดจนการตรวจยึดพื้นที่ซึ่งถูกบุกรุกแผ้วถางแต่ไม่มีคนทำกินในพื้นที่นั้นคืน เพื่อนำมาเป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน การปลูกป่าในพื้นที่แนวเขตที่ทำกินของชาวบ้าน การสร้างแหล่งอาหารของสัตว์ป่า การปลูกป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน นอกจากนี้ยังได้ประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อเป็นแกนกลางในการเชื่อมโยงเครือข่ายป่าชุมชนต่างๆ ในระดับตำบล อีกทั้งยังร่วมกันจัดค่ายเยาวชนเพื่อสืบสานอุดมการณ์ป่าชุมชนของตำบลตากาศด้วย

จากผลการวิจัยที่เกิดขึ้นครั้งนี้คณะวิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

- 1.ภาครัฐควรจัดให้มีการแสดงแนวเขตป่าไม้อย่างชัดเจนโดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ในการระวางชี้แนวเขต
- 2.การดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ภาครัฐในด้านทรัพยากรป่าไม้ต้องดำเนินการอย่างบริสุทธิ์ ยุติธรรม ไม่มุ่งผลประโยชน์

3.ภาครัฐต้องทำความเข้าใจกับประชาชนในเรื่องทรัพยากรป่าไม้อย่างเร่งด่วนโดยปรับกระบวนการทำงานให้เข้ากับประชาชนในลักษณะงานมวลชนสัมพันธ์แทนการปราบปรามแต่เพียงด้านเดียว

4.ควรปรับปรุงกลยุทธด้านป่าชุมชนให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ ไม่ควรกำหนดเป็นรูปแบบเดียวกันทั่วทั้งประเทศ โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมป่าชุมชนทุกขั้นตอน

5.ควรพิจารณาในเรื่องพระราชบัญญัติป่าชุมชน โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุดและต้องเป็นไปอย่างรอบคอบ

6.ควรมีการดำเนินการวิจัยต่อยอดจากโครงการนี้โดยขยายผลไปในระดับตำบล อำเภอและจังหวัดต่อไปภายใต้บริบทที่ใกล้เคียงกัน

7.นำผลที่ได้จากงานวิจัยครั้งนี้เสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ทราบเพื่อพิจารณาปรับทิศทางการดำเนินงานให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติสูงสุด

8.ควรมีการวิจัยในด้านเยาวชนเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.

ABSTRACT

TITLE: INCREASING COMMUNITY POTENTIAL IN COMMUNITY FOREST MANAGEMENT AS TO DEVELOP COMMUNITY ECONOMICS: BAAN NONG PUNG, THAGAAD SUBDISTRICT, MAE THA DISTRICT, LAMPHUN PROVINCE.

RESEARCHER: Mr. Surin Suriyawong and Assistants.

This is the research project for the development of the community forest management that supports the community economics. The case study is of Baan Nong Pung, Moo 11, Thagaad Subdistrict, Mae Tha District, Lamphun Province.

The purposes of this research are to:

1. Disclose the concepts and operations of community forest management of both the government and the community.
2. Develop the community forest management that supports the community economics.

This is participatory action research by means of collecting data from documentary, participant and non-participant observations, structural and non-structural interviews. This research is for studying community forest operating procedures of the government and community. Its results will be analyzed to be the guidelines for researching the targeted community, i.e. Baan Nong Pung, Moo 11, Thagaad Subdistrict, Mae Tha District, Lamphun Province. There are 3 villages in the responsibility of the government section; they are Baan Huaysi Nue, Baan Huaysi Glang and Baan Huaysi Tai, Baan Thi District, Lamphun Province.

The village that both government section and community failed in their operations is Baan Sanpulei, Moo 2, Sitia Subdistrict, Baan Hong District, Lamphun Province. The village that is widely accepted in its success of community forest is Baan Tungyao, Moo 7, Si Buaban Subdistrict, Muang District, Lamphun Province.

The results of the research show that the villages, that are concerned and operated by the government, fail because:

1. The concepts about community forest of government section put no attention and make no correction on social matters especially on villagers, but try to conserve the direct outcomes of the forest such as food, fire wood, logs and etc.
2. Lack of supporting the strength of community, especially the governmental officials who are really capable and understand the community.
3. There is no forest community network and less interesting.
4. The field officials have no real knowledge to operate the assigned policies.
5. The community forest policies is unique for the whole country without considerations of difference and necessity in each area.

The area that the community operate and get co-operated by government section but fail, the research finds that:

1. The area that the community firstly started to operate was not a former forest but a deserted area and the government randomly assigned to villagers.
2. The sense (mind) of forest protection is short (span of time is less than 10 years).
3. The co-advantages of the community are not the direct outcomes of the forest but there is an idea to personally own the pieces of land so evasion and dividing the land occur.
4. There is no strong forest protection organization. Besides, there is competition to have over power to invade to forest for their own advantages.

The above-mentioned are analyzed with villagers in the researching area to write up guidelines for a new village, we find that the villagers study many ways such as training, touring to the succeeded area which enthused them to develop their own community. The first step is speedy done, i.e. finish all up at training and operating.

	หน้า
จุดเริ่มต้นของป่าชุมชนตามความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ	49
การจัดการป่าชุมชนภาครัฐในพื้นที่จังหวัดลำพูน	55
องค์ความรู้ที่ได้จากการถอดบทเรียนภาครัฐที่ไม่ประสบผลสำเร็จ	60
การจัดการป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จของภาครัฐและชุมชน 64	
เงื่อนไข/ปัจจัยที่ทำให้การจัดการป่าชุมชนไม่ประสบผลสำเร็จ	71
ความล้มเหลวของป่าชุมชนบ้านสันปูเลย หมู่ 2 ต.ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน	73
ตอนที่ 2 สภาพทั่วไปของชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่วิจัย	75
สภาพทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ชุมชน	75
สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม	78
ทุนเดิมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนวิจัย	78
การเมืองการปกครอง	80
ตอนที่ 3 ผลที่เกิดขึ้นตามแผนปฏิบัติการวิจัยในชุมชน	80
การดำเนินการวิจัยตามแผนปฏิบัติการ	83
การเรียนรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากการศึกษาดูงาน	85
การดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนร่วมกับชาวบ้าน	86
ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงหกเดือนแรก	90
สิ่งที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากความคาดหวังในงานวิจัย	97
แนวคิดของเขาวชนเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน	98
ตอนที่ 4 การวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัย	101
ผลที่เกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์	102
ปฏิบัติการทางสังคมในพื้นที่วิจัย	109
กระบวนการจัดการในพื้นที่วิจัย	110
การเรียนรู้ของทีมวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง	112
การพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชน	114
ข้อเสนอต่อการปรับเปลี่ยนการทำงานวิจัยในครั้งต่อไป	115

(ญ)
สารบัญเรื่อง(ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5	
สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	117
สรุปผลการวิจัย	118
อภิปรายผลการวิจัย	122
ข้อเสนอแนะ	128
บรรณานุกรม	131
ภาคผนวก	135

บทที่ 1

บทนำ

(INTRODUCTION)

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

สถานการณ์ป่าไม้ในยุคปัจจุบันนับได้ว่าทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะ จากในอดีตที่เคยแย่งชิงทรัพยากรที่เกิดจากผลผลิตของป่าโดยตรง ได้แก่ ไม้ ของป่า และสัตว์ป่า ตลอดจนพืชสมุนไพรอื่น ๆ ที่มีคุณค่าอันไม่อาจประเมินได้ มาสู่การแย่งชิงพื้นที่ป่าไม้ เพื่อกิจกรรมอื่น ๆ อาทิความต้องการพื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย หรือพื้นที่เพื่อสันตนาการอื่น ๆ ตามวัตถุประสงค์ของผู้แย่งชิงสถานการณ์ดังกล่าวโดยเฉพาะในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้พื้นที่ป่าไม้ของชาติลดลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดปัญหาการขาดความสมดุลของระบบนิเวศ การชะล้างหน้าดิน การแปรปรวนของภูมิอากาศ ปัญหาน้ำท่วม ความแห้งแล้ง เป็นต้น จากรายงานการวิจัยเรื่อง “ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา” ของเสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ พบว่าปัญหาการแย่งชิงผลประโยชน์จากป่านั้นสาเหตุหนึ่งมาจากความล้มเหลวในการดำเนินนโยบายของรัฐต่อการจัดสรรทรัพยากรป่าไม้ ตลอดจนการที่กรมป่าไม้ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงขาดกำลังคน ทุนและสมรรถภาพในการควบคุมดูแลรักษาป่า ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงในหลายพื้นที่ (เสน่ห์ จามริก, น. 134)

นอกจากนี้ยังพบว่าในปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว โดยข้อมูลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี 2504 ระบุจำนวนพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศมีร้อยละ 53.33 ของพื้นที่ทั้งหมด แต่ในปี 2542 สถิติการป่าไม้ของประเทศไทยระบุว่าพื้นที่ป่าไม้ของประเทศลดลงเหลือเพียงร้อยละ 25.28 ของพื้นที่ทั้งหมด นั่นหมายความว่าภายในระยะเวลาเพียงสามทศวรรษ พื้นที่ป่าไม้ของชาติลดลงจากเดิมมากกว่า ร้อยละ 50 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด และตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา การลดลงอย่างรวดเร็วของพื้นที่ป่ามักจะถูกนำเสนอว่ามีสาเหตุหลักมาจากการเพิ่มของจำนวนประชากร การขยายขนาดที่ดินทำกินของเกษตรกรรายย่อย การทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขา การบุกรุกตัดไม้อย่างผิดกฎหมายของกลุ่มนายทุนและราษฎรทั่วไป ซึ่งเหตุผลเหล่านี้ก็สามารถรับฟังได้ แต่สิ่งที่มองข้ามไปคือการดำเนินงานของรัฐที่มุ่งในด้านการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยที่ขาดการวางแผนอย่างรอบคอบและมีมุมมองที่ค่อนข้างคับแคบ โดยตั้งเป้าหมายในด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเช่น ทางรถไฟ ถนน หรือการสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ การพัฒนาด้านเกษตรเชิงเดี่ยว (Monocrop) ที่มุ่งผลผลิตเพื่อส่งออกซึ่งต้องใช้พื้นที่เพาะปลูกเป็นจำนวนมาก การทำลายป่าด้วยเหตุผลของความมั่นคงของรัฐในการต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ ปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการบุกรุกทำลายป่าทั้งสิ้น

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าความล้มเหลวในด้านนโยบายการจัดสรรทรัพยากรป่าไม้ซึ่งถูกผูกขาดควบคุมโดยรัฐจากส่วนกลาง เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ป่าไม้ของประเทศถูก

ทำลายลงอย่างรวดเร็ว การที่รัฐเข้าควบคุมการจัดสรรทรัพยากรป่าไม้ในรูปของกฎหมาย เช่น การตราพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 ซึ่งก็หมายถึงการอ้างสิทธิในการยึดครองป่าทั้งหมดเป็นของรัฐโดยสมบูรณ์ (เสน่ห์ จามริก,อ้างแล้ว,น.136) ซึ่งถือว่าเป็นการแย่งสิทธิการใช้สอยและควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนที่เคยมีมาแต่เดิมไปจากราษฎรในท้องถิ่น ยิ่งไปกว่านั้นรัฐยังได้อนุญาตให้เอกชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงดำเนินการกับทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบของสัมปทานไม้โดยขาดการควบคุมดูแลเพื่อให้มีการปลูกทดแทนตามหลักเกณฑ์อย่างเข้มงวด ป่าจึงตกเป็นสมบัติใช้สอยของผู้มีอิทธิพลเพียงไม่กี่กลุ่ม ซึ่งสามารถคัดคงผลประโยชน์ได้โดยไม่ต้องลงทุน ในขณะที่ราษฎรในท้องถิ่นซึ่งเคยเป็นผู้ใช้สอยและดูแลรักษาป่า กลับถูกโยนบาปให้กลายเป็นผู้ทำลายป่า

นอกจากนี้ยังพบว่า นโยบายและมาตรการควบคุมของรัฐยังมีความลักลั่นและขัดแย้งกันอยู่ เช่น พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 กำหนดให้พื้นที่ร้อยละ 39.46 เป็นพื้นที่ป่าสงวนฯ โดยยังคงพยายามรักษาอัตราส่วนร้อยละ 40 ตามนโยบายที่กำหนดไว้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1(พ.ศ.2504) โดยเฉพาะนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ.2528 กำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างน้อยในอัตราร้อยละ 40 โดยการจำแนกป่าออกเป็น 2 ประเภท คือ ป่าอนุรักษ์และป่าเศรษฐกิจ โดยป่าอนุรักษ์ได้กำหนดไว้ร้อยละ 15 เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พันธุ์พืชและสัตว์ที่หายาก รวมถึงการป้องกันภัยธรรมชาติอันเกิดจากน้ำท่วมและการพังทลายของดิน ตลอดจนเพื่อประโยชน์ในการศึกษา วิจัยและนันทนาการของประชาชนที่เหลืออีก ร้อยละ 25 กำหนดไว้เพื่อการผลิตไม้และของป่า เพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ

เมื่อมีการกำหนดพื้นที่ป่าให้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และป่าเศรษฐกิจตามนโยบายแล้วก็เกิดปัญหาติดตามมาอย่างต่อเนื่อง เพราะสาเหตุของการให้ความหมายของคำว่า “ป่า” เป็นความหมายด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและให้ค่าตอบแทนในรูปของตัวเงิน มากกว่าที่จะให้ความสำคัญกับความหลากหลายและความสมดุลของระบบนิเวศตลอดจนความอยู่ดีกินดีของราษฎรในท้องถิ่น แต่ไปคำนึงถึงคุณค่าการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในเชิงพาณิชย์และอุตสาหกรรม ทำให้มองข้ามศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการและดูแลทรัพยากรธรรมชาติ การต่อสู้ขัดแย้งทางแนวคิดและวิถีปฏิบัติที่ปรากฏให้เห็นอยู่ตลอดเวลาในปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่เป็นการต่อสู้ระหว่างประชากรผู้ยากไร้กับภาครัฐ ซึ่งไม่สามารถที่จะหาจุดร่วมในการประสานสัมพันธ์ที่ดีต่อกันได้ ภาครัฐมักจะนำวิธีการทางนิติศาสตร์มาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อหาความชอบธรรมในการปฏิบัติโดยผู้ปฏิบัติของภาครัฐ (ที่เป็นข้าราชการประจำ) มักจะใช้คำว่า “มีหน้าที่ในการรักษาป่า” ดังนั้นจึงต้องใช้วิธีการปฏิบัติทุกวิถีทางที่จะสามารถรักษาพื้นที่ป่าให้ดำรงอยู่ได้ตามนโยบาย ซึ่งสามารถพบเห็นได้จากการแสดงออกของเจ้าหน้าที่รัฐในทศวรรษนี้ เช่นการแต่งเครื่องแบบของข้าราชการกรมป่าไม้ที่เลียนแบบทหารนั้น แสดงให้เห็นถึงจุดยืนที่มั่นคงในการที่จะต้องรบราฆ่าฟันกับผู้ที่เป็นปฏิปักษ์กับแนวทางการรักษาป่าซึ่งถูกกำหนดโดยนโยบายของภาครัฐ ทำให้ไม่สามารถหาข้อยุติได้เพราะมี

ความขัดแย้งกันเองอยู่ตลอดเวลาโดยเฉพาะนโยบายของรัฐบาลแต่ละยุคสมัยที่ไม่สอดคล้องกัน เช่น มติคณะรัฐมนตรีที่ออกมาแต่ละมติ ไม่มีทางที่จะสามารถปฏิบัติหรือเชื่อมประสานให้เป็นทิศทางเดียวกันได้ ดูเสมือนหนึ่งว่าจะออกมมติคณะรัฐมนตรีมาเพื่อแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้าเท่านั้น

ตัวอย่างของมติคณะรัฐมนตรีที่เห็นได้อย่างชัดเจนเช่นมติเมื่อวันที่ 22 เมษายน 2540 หรือที่เรียกกันว่ามติวงน้ำเขียว (รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ) ได้เห็นชอบมาตรการและแนวทางแก้ไขปัญหเกี่ยวกับพื้นที่ป่าไม้ ซึ่งจำแนกเป็น 5 ประเภท ตามที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เสนอ ซึ่งมีสาระสำคัญคือ

1. ประเด็นเกี่ยวกับป่าถาวรตามมติคณะรัฐมนตรี ถ้าราษฎรเสนอปัญหาเรียกร้องให้เพิกถอน ก็ให้คณะกรรมการตั้งแต่ละดับจังหวัดตรวจสอบ และเสนอเรื่องขึ้นไปตามลำดับเพื่อเสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณาเปลี่ยนแปลงมติคณะรัฐมนตรีเสียใหม่ให้สอดคล้องกับความเป็นจริง

2. ประเด็นเกี่ยวกับป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อราษฎรเรียกร้องให้กรมป่าไม้มอบพื้นที่ให้ส.ป.ก. และให้ส.ป.ก.เร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ ส.ป.ก.4-01 ปรากฏข้อเท็จจริงว่ากรมป่าไม้ได้มอบพื้นที่ให้ ส.ป.ก. แล้ว แต่เกิดปัญหาความคลาดเคลื่อนเรื่องแผนที่ และมีการปรับแนวทางการปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์แก่ราษฎรมากที่สุดเช่นการให้ออกเอกสาร ส.ป.ก.4-98 ก่อนในพื้นที่ที่ยังไม่มีการประกาศเขตปฏิรูปที่ดิน เป็นต้น

3. ประเด็นเกี่ยวกับป่าอนุรักษ์ตามมติคณะรัฐมนตรี ซึ่งแยกออกเป็น 3 ส่วนคือ พื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ (Zone C) พื้นที่ป่าเพื่อเศรษฐกิจ (Zone E) พื้นที่ป่าที่เหมาะสมต่อการเกษตร (Zone A) ก็ได้มีการปรับปรุงวิธีดำเนินการให้เอื้อประโยชน์แก่ราษฎรมากที่สุด โดยเน้นให้กรมป่าไม้กำหนดแนวเขตให้ชัดเจนและห้ามการบุกรุกพื้นที่ใหม่

4. ประเด็นเกี่ยวกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย เช่นอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และป่าอนุรักษ์พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 และชั้น 2 ซึ่งได้กำหนดขึ้นเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ที่มีคุณค่า หายาก เพื่อป้องกันภัยธรรมชาติ เช่นอุทกภัยและการพังทลายของดิน รวมถึงตลอดถึงเพื่อประโยชน์ด้านการศึกษา วิจัย นันทนาการของประชาชนและความมั่นคงของชาติ จึงไม่อนุญาตให้ออกเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดิน แต่ให้มีการสำรวจจำนวนราษฎร และพื้นที่ที่ครอบครองให้ชัดเจนเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการจัดการเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน ให้มีการกำหนดขอบเขตอย่างชัดเจนสำหรับการใช้พื้นที่อย่างเหมาะสม แต่ไม่อนุญาตในการออกเอกสารสิทธิอย่างเด็ดขาด และให้มีมาตรการในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า

5. ประเด็นเกี่ยวกับพื้นที่อื่น ๆ เช่น สวนป่าก็ให้หาวิธีในการแก้ไขที่สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ราษฎรให้มากที่สุด

ซึ่งมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 22 เมษายน 2540 นี้ ถือได้ว่าเป็นมติที่ออกมาสำหรับแก้ไขปัญหของราษฎรที่ค่อนข้างเอื้อประโยชน์แก่ราษฎรมากที่สุด แต่แล้วภายในเวลาไม่ถึง สัปดาห์ คือในวันที่ 29 เมษายน 2540 ก็มีการแก้ไขสาระสำคัญของมติเมื่อวันที่ 22 เมษายน 2540 เมื่อมีการ

รับรองในคณะรัฐมนตรี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าขาดความชัดเจนในเรื่องแนวทางการแก้ไขปัญหา ไม่มีข้อมูลที่ถูกต้อง แต่ก็รีบเร่งให้มีมติคณะรัฐมนตรีออกมาเพื่อแก้ไขปัญหานี้เฉพาะหน้าเพื่อเอารายการที่ออกมาเรียกร้องสิทธิเท่านั้น นอกจากนี้เมื่อมีการเปลี่ยนรัฐบาลก็มีนโยบายที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นการที่มีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2542 (รัฐบาลนายชวน หลีกภัย) เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหารายการที่มีพื้นที่ทำกินทับซ้อนกับพื้นที่ป่าไม้ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน โดยการแจ้งให้รายการที่มีปัญหาดังกล่าวไปขึ้นทะเบียนไว้กับพนักงานเจ้าหน้าที่ ทำให้มีการแอบอ้างมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าวไปแจ้งขึ้นทะเบียนพื้นที่ทำกินรุกล้ำพื้นที่ป่าไม้เป็นจำนวนมาก ส่งผลให้การปฏิบัติงานในพื้นที่ของเจ้าหน้าที่มีปัญหาและไม่สามารถป้องกันรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนี้ทำให้ไม่สามารถกล่าวอ้างได้ว่า การแย่งชิงทรัพยากรโดยเฉพาะพื้นที่ป่าไม้นั้นเกิดจากประชาชนเพียงฝ่ายเดียว แต่นโยบายของรัฐที่ไม่แน่นอนนั้นก็ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้มีการแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้มากขึ้นเช่นกัน นอกจากนี้จากผลการศึกษาของเจมส์ คีปีนทอง (2534, หน้า 272) พบว่าปัจจัยหลักที่มีผลกระทบต่อลดลงของพื้นที่ป่าได้แก่

1. การเปลี่ยนแปลงประชากร พบว่าในกรณีพื้นที่ราบมีมาตรฐานการบริการสาธารณสุขที่ดีขึ้นโดยแต่เดิมมีปัญหาในเรื่องการเพิ่มของประชากรทำให้มีความต้องการพื้นที่ทำกินมากขึ้น แต่เมื่อการคุมกำเนิดประสบผลสำเร็จทำให้ความต้องการพื้นที่ทำกินลดลงตามลำดับ สำหรับในพื้นที่สูงนั้นเป็นปัญหามาจากการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ของชาวเขาเพื่อหาพื้นที่ปลูกฝิ่นและที่ทำกินอีกทั้งการควบคุมจำนวนประชากรที่ค่อนข้างลำบาก เนื่องจากความเชื่อของชาวเขา แต่ปัญหาเหล่านี้ก็เริ่มผ่อนคลายลงเนื่องจากชาวเขาส่วนใหญ่เริ่มทำการเกษตรอย่างถาวร ไม่อพยพโยกย้ายถิ่นอีกต่อไป แต่ก็มีปัญหาจากคนพื้นราบที่อพยพมาจากถิ่นอื่นเช่นชาวอีสาน ซึ่งไม่มีที่ทำกินที่นอกจากจะเข้าไปยึดพื้นที่ชายขอบป่าแล้วยังนำเทคโนโลยีในการปลูกพืชพาณิชย์ใหม่ ๆ ตลอดจนทักษะในการตัดไม้ที่ใช้เครื่องจักรกลซึ่งมีประสิทธิภาพสูงเข้ามาทำลายพื้นที่ป่าเป็นต้น

2. การทำไม้ ซึ่งพบว่าการทำไม้เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการขยายตัวของหมู่บ้านป่าในยุคแรกๆ ซึ่งมีการตัดถนนเข้าไปชักลากไม้และเป็นเส้นทางที่เปิดโอกาสให้มีการขยายการใช้พื้นที่ป่าไปด้วย ถึงแม้ว่าในปี พ.ศ.2532 จะมีการยกเลิกสัมปทานทำไม้ก็ตาม แต่การขยายการใช้พื้นที่ป่าก็ถูกขยายวงกว้างออกไปเสียแล้วและมีการพัฒนาพื้นที่เหล่านี้อย่างเป็นระบบทำให้พื้นที่ป่าต้องสูญเสียไปอย่างถาวรในรูปของหมู่บ้าน ตำบล หรือแม้แต่พื้นที่อำเภอบางแห่ง นอกจากนี้มาตรการ “ปิดป่า” ดังกล่าวก็ไม่ประสบผลสำเร็จในทางปฏิบัติเพราะผู้ละเมิดกฎหมายมักเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ อีกทั้งยังมีอุปกรณ์พร้อมกว่าเจ้าหน้าที่ป่าไม้ แนวโน้มในการลักลอบตัดไม้จึงยังคงมีอยู่ต่อไปตราบดีที่ไม่สามารถปราบปรามผู้มีอิทธิพลได้

3. การขยายตัวของพืชพาณิชย์ ซึ่งเริ่มในราวปี 2513 และสูงสุดในราว ปี พ.ศ.2528 พืชไร่ที่ปลูกมากที่สุดคือ ข้าวโพด แต่ที่มีมูลค่าสูงคือ ไม้ผล ผัก ผลไม้ โดยเฉพาะผักและดอกไม้เมืองหนาว

ที่ปลูกได้ดีในพื้นที่สูงเช่นกระหล่ำปลี ทำให้มีการส่งเสริมการเกษตรบนพื้นที่สูง ซึ่งส่งผลให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าชายเขวงกว้างออกไปอีกระดับหนึ่ง

4. การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี เช่นพืชใหม่ พันธุ์ใหม่ เครื่องทุ่นแรงการเกษตร และวิธีการเพาะปลูกแบบใหม่ๆ ล้วนแต่มีผลกระทบต่อการใช้พื้นที่ป่าแทบทั้งสิ้น การใช้รถไถขนาดใหญ่สามารถประหยัดแรงงานและทำงานหนักๆในการปรับพื้นที่ ซึ่งมีผลกระทบต่อป่าเป็นอย่างสูง

5.การเปลี่ยนแปลงความคาคหมายเรื่องรายได้และการใช้ที่ดิน ซึ่งพบว่าที่ดินในเขตป่าที่มีทิวทัศน์งดงามเหมาะแก่การสันทนาการ เป็นที่ต้องการของคนเมืองที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ ทำให้ที่ดินมีราคาสูง ถึงแม้จะไม่มีเอกสารสิทธิก็ตาม แต่ผู้ซื้อก็มองไปถึงอนาคตและเห็นช่องทางที่จะทำประโยชน์จากที่ดินได้อย่างคุ้มค่าต่อการลงทุน จึงเกิดการกว้านซื้อที่ดินประเภทนี้กันอย่างมากในช่วงระหว่างปี 2532-2533 ผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินเดิมเหล่านี้เมื่อขายไปแล้วก็ไปบุกเบิกหรือซื้อพื้นที่ใหม่เพื่อบุกเบิกเป็นที่ทำกินต่อไป ทำให้พื้นที่ป่าต้องถูกบุกรุกเป็นวงจรต่อเนื่อง ที่ดูเสมือนหนึ่งว่าไม่มีที่สิ้นสุด

6. มาตรการของรัฐ ก็เช่นเดียวกับที่กล่าวมาข้างต้น แต่เพิ่มเติมในเรื่องของการทำสงครามในเขตจังหวัดชายแดน การเคลื่อนย้ายประชากรจากที่น้ำท่วมหลังการสร้างเขื่อนแล้วไปอยู่ที่ใหม่ โดยไม่มีการจัดสรรที่ดินที่มีคุณภาพเพียงพอ ทำให้มีแรงกดดันให้ใช้ป่าโดยรอบมากขึ้น

(เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง,2534,หน้า 272-274)

จากปัจจัยต่างๆที่กล่าวมานี้ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วถึงแม้ว่าปัจจุบันจะลดตัวลงแต่ก็ยังคงมีการบุกรุกอยู่ตลอดเวลา คราบใดที่การดูแลรักษาป่ายังคงถูกกำหนดและควบคุมโดยรัฐและมุ่งใช้มาตรการในด้านนิติศาสตร์เป็นหลักก็ไม่สามารถที่จะหยุดยั้งวิกฤตนี้ได้ อย่างไรก็ตามจากประสบการณ์ที่ผ่านมาของผู้วิจัย พบว่าถ้าหากราษฎรในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและเป็นกลไกสำคัญในการดูแลรักษาป่า จะทำให้ป่าไม่ถูกบุกรุกทำลายและยังสามารถคืนสภาพเป็นป่าขึ้นมาได้ในระยะเวลาที่ไม่ยาวนานนัก ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจที่ได้นำผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์ ซึ่งวิธีการเช่นนี้ได้เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน เพียงแต่ยังไม่มีการสรุปไว้เป็นบทเรียนอย่างเป็นระบบเท่านั้น

อย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลาประมาณหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดในเรื่องป่าชุมชนได้ถูกจุดประกายขึ้นมาอย่างหลากหลาย มีการสำรวจการจัดการป่าโดยชุมชนอยู่หลายสำนัก โดยเฉพาะองค์กรภาคเอกชนที่ดูเสมือนหนึ่งเป็นผู้เร่งเร้าให้แนวคิดเรื่องป่าชุมชนเจิดจ้าขึ้นท่ามกลางกระแสของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้กำลังอยู่ในช่วงเข้มข้น ได้รับความสนใจจากผู้คนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะหลังจากเกิดเหตุการณ์ขกเลิกสัมปทานป่าบก ในปี พ.ศ.2532 เป็นต้นมาแนวคิดเรื่องป่าชุมชนจะแยกออกเป็นสองแนวทางอย่างเด่นชัดคือ

1.แนวคิดของภาครัฐ ที่มองว่าป่าชุมชนนั้นถึงแม้ว่าจะได้รับการบริหารจัดการโดยชุมชน แต่ก็ยังคงต้องปฏิบัติตามแนวทางที่รัฐกำหนดอยู่เช่นเดิม ไม่สามารถหลุดพ้นจากการควบคุมของรัฐ

ศูนย์กลางไปได้ โดยอาศัยหลักนิติศาสตร์มาใช้กำกับ เช่นการจัดทำโครงการป่าชุมชนตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 และพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 โดยอธิบดีกรมป่าไม้เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดที่จะอนุมัติหรือไม่อนุมัติโครงการ และสามารถยุติโครงการได้ ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ยังคงอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางอย่างเหนียวแน่น ถึงแม้ว่าจะมีเจ้าหน้าที่ระดับสูง ตลอดจนนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญของกรมป่าไม้ส่วนหนึ่งที่เริ่มยอมรับในสิทธิและความเป็นไปได้ของการที่ชุมชนท้องถิ่นจะทำหน้าที่บริหารและจัดการทรัพยากรป่าไม้ของตนเอง แต่ก็ไม่สามารถฟันธงขยายได้

2.แนวคิดของนักวิชาการ ตลอดจนนักพัฒนาเอกชนและชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าและชายขอบ จะมองว่าป่าชุมชนเป็นบริบทขององค์รวมในวิถีชีวิตที่ต่างก็พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอยู่ ป่าไม้ได้หมายถึงเฉพาะต้นไม้เท่านั้น แต่หมายความรวมไปถึงความหลากหลายต่างๆ ของสรรพสิ่งที่รวมตัวกันอยู่ในพื้นที่ป่า และรวมไปถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่ไปเกี่ยวโยงผูกพันกับป่ามาอย่างยาวนาน เพียงแต่การเรียกชื่อป่านั้นอาจแตกต่างกันไปโดยที่ชาวบ้านอาจไม่เรียกว่าป่าชุมชน เช่น ป่าต้นน้ำในภาคเหนือ ป่าโคก ป่าทามในภาคอีสาน หรือป่าที่สงวนไว้เป็นของส่วนรวม เช่น “ป่าหน้าหมู่บ้าน” ของชาวบ้านในภาคเหนือ เป็นต้น

จากแนวความคิดสองลักษณะดังกล่าว นั้นทำให้การดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนไม่สามารถประสานแนวทางให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันได้ ต่างก็แสวงหาแนวทางของตนเองและพยายามเสนอว่าแนวทางของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นสิ่งถูกต้อง มีการนำเสนอทางแนวความคิดอย่างกว้างขวาง และเป็นต้นเหตุของการหาทางออกในเรื่องพระราชบัญญัติป่าชุมชน เป็นไปอย่างล่าช้า และหาข้อยุติไม่ได้ในขณะนี้ เพราะต่างก็มีเหตุผลของแต่ละฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประกาศว่าพื้นที่ป่าของหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ออกไปสำรวจหรือดำเนินการตามวิถีทางของแต่ละฝ่ายนั้นเป็นป่าชุมชนและเมื่อนำพื้นที่เหล่านั้นมารวมกันแล้วบางแห่งมีพื้นที่มากกว่าที่ควรจะเป็น อีกทั้งยังไม่สามารถยืนยันได้ว่าแนวทางใดเป็นแนวทางที่ถูกต้องและน่าเชื่อถือ ทำให้เกิดข้อสงสัยว่า การที่จะถือว่าพื้นที่ใดเป็นป่าชุมชนนั้น ควรมีมาตรฐานใดมารองรับเพื่อพัฒนากฎเกณฑ์ในการยกระดับการรักษาป่าชุมชนให้เป็นระบบเดียวกัน

สำหรับพื้นที่จังหวัดลำพูนจากการตรวจสอบข้อมูลของภาครัฐซึ่งได้ดำเนินการด้านป่าชุมชนพบว่าเมื่อถึงปี พ.ศ.2542 มีพื้นที่หมู่บ้านที่ทางราชการเข้าไปดำเนินการเรื่องป่าชุมชนจำนวน 119 หมู่บ้าน และข้อมูลขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่ได้รวบรวมเป็นทำเนียบรายชื่อป่าชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบนของจังหวัดลำพูน มีจำนวน 81 แห่ง (3 ทศวรรษป่าชุมชน, หน้า 187) ซึ่งพื้นที่ป่าชุมชนที่ถูกประกาศออกไปทั้งในส่วนของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนนั้นมีบางพื้นที่ซึ่งทับซ้อนกัน และพื้นที่ทั้งหมดนี้มีทั้งที่ประสบผลสำเร็จและล้มเหลวในการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชน ดังนั้นจึงมีประเด็นที่น่าสนใจที่จะศึกษาวิจัยถึงเงื่อนไขและปัจจัยแห่งความสำเร็จหรือล้มเหลวของการดูแลรักษาป่า ตลอดจนการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนท้องถิ่นในเชิงเปรียบ

เทียบว่าการดูแลรักษาป่าตามระบบของทางราชการกับการที่ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่านั้นจะมีความแตกต่างกันอย่างไร เพื่อที่จะถอดเอาบทเรียนที่ได้ในแง่ของแนวคิดตลอดจนแนวทางปฏิบัติเพื่อนำไปพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านที่มีอยู่แล้วให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งทีมวิจัยได้กำหนดให้เป็นบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน เป็นพื้นที่วิจัย เนื่องจากได้ทำการสำรวจสภาพชุมชนและแลกเปลี่ยนแนวคิดในด้านการจัดการป่าชุมชนกับกลุ่มผู้นำของบ้านหนองผึ่งแล้วปรากฏว่าเป็นชุมชนที่ยังไม่มีหน่วยราชการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนใดๆเข้าไปดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน จึงเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมที่จะดำเนินการวิจัยโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) สำหรับการวิจัยครั้งนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย (Objective)

1. เพื่อถอดบทเรียนทั้งในแง่แนวคิดและแนวทางปฏิบัติของระบบการจัดการป่าชุมชนของทางราชการและของชุมชน
2. เพื่อพัฒนาศักยภาพการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ (Output)

1. ทราบถึงเงื่อนไขตลอดจนปัจจัย ที่ทำให้การจัดการป่าชุมชนของทางราชการและชุมชนประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว
2. ชุมชนเป้าหมายที่เป็นพื้นที่วิจัย คือบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน สามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนซึ่งทำให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน
3. ผลของการวิจัยสามารถนำเสนอเป็นแนวทางให้หน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องได้นำไปเป็นแนวคิดตลอดจนแนวทางปฏิบัติในอนาคตต่อไป

คำถามการวิจัย

1. อะไรคือกรอบหรือเกณฑ์ในการพิจารณาพื้นที่ป่าชุมชนที่เข้มแข็ง
2. ทำอย่างไรจึงจะสามารถพัฒนาระบวนการสร้างจิตสำนึกในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนใหม่โดยการเรียนรู้จากชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน

ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย ประมาณ 18 เดือน เริ่มตั้งแต่ 1 มิถุนายน 2542-30 พฤศจิกายน 2543

งบประมาณที่ใช้ในการวิจัย ประมาณ 300,000.- บาท

กรอบแนวคิดการวิจัย

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น สำหรับชุมชนบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ซึ่งกำหนดให้เป็นพื้นที่วิจัยในครั้งนี้ มีสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม เป็นชุมชนที่อยู่ติดกับชายขอบป่าที่ส่งผลกระทบต่อการค้ารังสีของประชากรในชุมชน และเป็นพื้นที่ที่ล่อแหลมต่อการถูกบุกรุกเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ นอกจากนี้บ้านหนองผึ่งยังไม่มีหน่วยงานทาง

ราชการหรือองค์กรเอกชนใด ๆ เข้าไปดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของผู้วิจัยที่ต้องการพื้นที่เป้าหมายที่ปลอดจากการดำเนินกิจกรรมใดๆ เพื่อที่จะได้นำเอาแนวคิดและวิธีปฏิบัติที่ได้จากการถอดบทเรียนในการศึกษา นำไปสู่พื้นที่เป้าหมาย อีกทั้งเมื่อได้แลกเปลี่ยนแนวคิดกับกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านบางส่วนแล้วพบว่าในพื้นที่ที่วิจัยเองก็มีความสนใจเกี่ยวกับกิจกรรมด้านป่าชุมชนแต่ยังไม่ทราบว่าจะเริ่มต้นอย่างไร จึงได้ร่วมหาแนวทางในการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนขึ้น

สำหรับกรอบแนวคิดในการวิจัยนั้น ทีมงานวิจัยได้กำหนดเป็นสองขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1

1. ทำการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของภาครัฐ เฉพาะในส่วนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนที่เกี่ยวข้องกับงานด้านพัฒนาป่าชุมชนโดยตรง เพื่อศึกษาเกี่ยวกับแผนปฏิบัติงานประจำปีด้านป่าชุมชน หมู่บ้านเป้าหมายที่ทางราชการเข้าไปดำเนินการโดยขอข้อมูลที่เป็นเอกสารและเดินทางเข้าพื้นที่โดยวิธีสุ่มตัวอย่างจำนวน 3 หมู่บ้าน เพื่อนำผลการศึกษามาสรุปและถอดเป็นบทเรียนในภาครัฐ

2. ทำการศึกษาข้อมูลของชุมชนที่ดำเนินการเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จซึ่งสามารถนำมาเป็นแบบอย่าง (มาตรฐาน) จำนวน 1 ชุมชน พร้อมทั้งศึกษาข้อมูลของชุมชนที่เคยดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนแต่ไม่ประสบผลสำเร็จจำนวน 1 ชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ทั้งสองตัวอย่างมาสรุปและถอดเป็นบทเรียนในภาคของชุมชน

ในการศึกษาข้อมูลทั้งในส่วนของภาครัฐและชุมชนนั้น จะทำการศึกษาจากเอกสารและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการสัมภาษณ์ ผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นบางคนในลักษณะของการสุ่มสัมภาษณ์ และสังเกต เมื่อได้ข้อมูลแล้วจะนำมาประชุมในกลุ่มผู้วิจัย เพื่อหาข้อสรุปสำหรับเป็นแนวคิดและวิธีปฏิบัติที่จะนำไปสู่ชุมชนเป้าหมายที่เป็นพื้นที่วิจัยต่อไป

ขั้นตอนที่สอง

1. ขั้นเตรียมการวิจัย

ทีมงานวิจัยร่วมกับนักวิจัยพื้นที่(กลุ่มผู้นำชุมชนบ้านหนองผึ่ง) ร่วมประชุมหารือโดยนำข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่ 1 มาสรุปเพื่อหาแนวทางในการจัดทำแผนปฏิบัติการสำหรับงานวิจัย (Action Plan) พร้อมทั้งประสานหน่วยงานและองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้องเพื่อประสานความร่วมมือ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลทากาศ สำนักงานป่าไม้อำเภอแม่ทา สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ ศูนย์ควบคุมไฟป่าภาคเหนือ โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อาว อันเนื่องมาจากพระราชดำริ องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเครือข่ายป่าชุมชนต่าง ๆ ที่จำเป็นและไม่ขัดกับแนวทางของทีมวิจัย

2. การดำเนินการวิจัย

ทีมวิจัยเข้าสู่พื้นที่เป้าหมายเพื่อดำเนินงานวิจัยตามแผนปฏิบัติการ โดย

2.1 ทำความเข้าใจกับชุมชนทั้งหมดถึงการที่ทีมวิจัยเข้าไปดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ โดยนำเสนอกิจกรรมเป็นการนำร่องและให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรม

2.2 ดำเนินกิจกรรมต่างๆตามที่ชุมชนได้ร่วมตัดสินใจแล้ว เช่นการสำรวจพื้นที่ การฝึกอบรม การดูงานในพื้นที่ซึ่งประสบผลสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน การฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรม การทำแนวเขตป่ากันชน การฝึกอบรมป้องกันไฟป่า การสร้างแหล่งอาหารและดินที่อยู่สำหรับสัตว์ป่า และกิจกรรมอื่นที่สนับสนุนแนวทางการวิจัยซึ่งเกิดขึ้นขณะดำเนินการวิจัย

2.3 สัมภาษณ์และสังเกตพฤติกรรม ของผู้เข้าร่วมกิจกรรม ตลอดจนสิ่งอื่นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เช่นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในชุมชน ทั้งก่อนที่จะมีทีมวิจัยเข้าไปสู่พื้นที่เป้าหมาย ระหว่างดำเนินกิจกรรม และเมื่อสิ้นสุดโครงการวิจัย เพื่อสังเกตความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน

2.4 สรุปผลการวิจัย(ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพตนเอง)

นิยามศัพท์เฉพาะ(Definition of Terms)

การพัฒนา หมายถึงการที่ชาวบ้านได้ร่วมกันปรับปรุงสิ่งต่างๆที่อยู่ภายในชุมชนให้มีสภาพที่ดีขึ้น ซึ่งหมายความว่ารวมไปถึงสภาวะทางด้านจิตใจของคนในชุมชนโดยเฉพาะด้านจิตสำนึก

ศักยภาพ หมายถึงความสามารถของประชาชนในชุมชนที่มีอยู่ในตัวเองและเมื่อได้รับการกระตุ้น หรือส่งเสริมจะด้วยวิธีการใดก็ตามความสามารถนั้นก็จะแสดงออกมาให้ปรากฏเช่นความสามารถในการบริหารจัดการเกี่ยวกับป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน เป็นธรรม ซึ่งปรากฏผลในรูปแบบของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การใช้ประโยชน์จากป่า การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน รวมไปถึงผลกระทบต่างๆที่ชุมชนได้รับ

ป่าชุมชน หมายถึงพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านได้ร่วมกันรักษาไว้เป็นสมบัติของส่วนรวม เพื่อใช้ประโยชน์ตามที่ได้ร่วมกันตั้งกฎระเบียบของชุมชนไว้ใช้บังคับ

เศรษฐกิจ หมายถึงกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน ทั้งในด้านการบริโภค จำหน่าย จ่ายแจก แลกเปลี่ยน

บทที่ 2

การตรวจเอกสารและวรรณคดีที่เกี่ยวข้อง
(REVIEW OF RELATED LITERATURE)

การวิจัยเพื่อศึกษาการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน:กรณีศึกษาย่านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ครั้งนี้มุ่งที่จะนำบทเรียนที่ได้จากการศึกษาเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยภาครัฐและชุมชนซึ่งประสบผลสำเร็จมาใช้เป็นแม่แบบสำหรับการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านหนองผึ่ง จึงต้องอาศัยการศึกษาทฤษฎี แนวคิดต่างๆ ของนักวิชาการตลอดจนผู้รู้ต่างๆ รวมไปถึงผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในด้านการจัดการป่าชุมชนอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและวรรณคดีที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน
2. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ
3. สถานภาพและบทบาทของผู้นำ
4. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้และเครือข่ายสังคม
5. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
6. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร

1.ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

เมื่อกล่าวถึงคำว่าป่าชุมชน ก็จะมีแนวคิดที่หลากหลายจากมุมมองของผู้คนต่าง ๆ หลากหลายสาขาอาชีพ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

แนวความคิดประการแรก คือ การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ ในลักษณะนี้ป่าชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไร้การเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนโดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหัพภาค การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์มากยิ่งขึ้น เป็นแนวความคิดที่ช่วยให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก และช่วยชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากรและแนวทางการพัฒนาซึ่งมุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแต่เพียงด้านเดียว อาจทำให้ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมได้รับประโยชน์ แต่ในขณะเดียวกันก็มีผลในด้านการ

ทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและการผลิตเพื่อยังชีพ ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิงทรัพยากร และความยากจน เพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรและไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง การพิจารณาป่าชุมชนในบริบทของการพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียว และขาดความสมดุล ช่วยให้เรทำความเข้าใจกับปัญหาการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างมีความสัมพันธ์กับภายนอกได้อย่างชัดเจน (เสน่ห์ จามริก และคณะ, 2536:น.156-163) ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับ โกมล แพรกทอง (2535: น.36-40) ที่กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์กับสังคมต้นไม้ในระบบนิเวศ ในสังคมมนุษย์มีโครงสร้างทางสังคมซึ่งประกอบด้วยหน่วยต่าง ๆ เริ่มจาก ปังเจกชน ครอบครัว กลุ่มและองค์กรต่างๆมีระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการปกครอง ฯลฯ โยงยึดหน่วยย่อยต่าง ๆ ส่วนในสังคมพืชประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างของสิ่งมีชีวิตมีความเชื่อมโยงกันด้วยวงจรต่างๆเช่นวงจรอาหาร วงจรของแร่ธาตุฯ สังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้จะมีการถ่ายทอดความสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งอาจเป็นการส่งเสริมและการทำลายซึ่งกันและกันเช่น สังคมมนุษย์อาจใช้ประโยชน์จากป่ามากเกินไปจนป่าไม้ไม่อาจรักษาสมดุลไว้ได้ก็อาจเกิดการเสื่อมโทรมและยังทำให้เกิดอุทกภัย ความแห้งแล้งขึ้น เป็นต้นนอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ว่าป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม การขยายตัวของจำนวนประชากร การพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมการเมืองทำให้มีการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุก ไม้ถูกตัดฟันลงอย่างมากมาเป็นปริมาณเกินกว่ากำลังการผลิตทดแทนได้เองตามธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดความเสียหายส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวมประกอบกับเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าการดำเนินการจัดการและรักษาทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าโดยความพยายามของเจ้าหน้าที่รัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถสัมฤทธิ์ผลได้ รวมทั้งแนวความคิดการจัดการและการใช้ประโยชน์ป่าไม้แบบยั่งยืนได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบัน มีการแสวงหาแนวทางและรูปแบบการจัดการที่เหมาะสมโดยให้ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้ใกล้ชิดป่าที่สุด พึ่งพิงอาศัยป่าไม้ในการดำรงชีพให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้าน เพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเองเป็นสำคัญ แนวความคิดดังกล่าวนี้จึงเกิดเป็น “ป่าชุมชน” ขึ้น

แนวความคิดประการที่สอง คือ การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรม ซึ่ง เสน่ห์ จามริกและคณะ (2536:156-163) หมายถึง การมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน เช่นมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน โดยไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในป่าไปพร้อม ๆ กัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรมเน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่

สัมพันธ์กับป่าว่ามีความหลากหลาย ลึกซึ้ง ซับซ้อน และมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องหลายชั่วอายุคน การสืบสานภูมิปัญญาของท้องถิ่นยังส่งผลให้วิถีคิดซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือชุมชนกับป่า เป็นวิถีคิดที่มีระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้นเมื่อเราพูดถึงความคิดของชุมชน เช่น ความคิดเรื่อง “สิทธิชุมชน” ความคิดนี้จึงมิใช่เป็นเพียงการกล่าวอ้างลอยๆ หากแต่เป็นวิถีคิดที่พัฒนามาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานานมีพัฒนาการและพลวัตในตัวเอง

ในทำนองเดียวกัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางวัฒนธรรม ทำให้เรามองความเชื่อบางประการของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผิขุน้ำของป่าชุมชนในภาคเหนือ ในบริบทของประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ความเชื่อนี้มิได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึง “อุดมการณ์อำนาจ” ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืน อุดมการณ์อำนาจในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นการนำเอาความเชื่อเรื่องผิขุน้ำมาเป็นพลังในการต่อต้านสัมปทานไม้หรือการปรับความเชื่อทางศาสนาเป็นพิธีกรรมการบวชต้นไม้เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับขบวนการลักลอบตัดไม้ของนายทุนจากภายนอก เป็นต้น

นอกจากนี้มุมมองทางวัฒนธรรมเป็นการให้ความเคารพแก่เอกลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งมีวิถีชีวิต จารีตประเพณี และกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าที่แตกต่างกันออกไป มุมมองทางวัฒนธรรมยังเป็นการให้ความเคารพแก่ศักดิ์ศรีสิทธิในการเป็นมนุษย์ และสิทธิตามธรรมชาติในการใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของมนุษย์ทุกกลุ่ม ดังนั้นหากชนกลุ่มใดถูกละเมิดสิทธิตามธรรมชาติให้ต้องสูญเสียการเป็นมนุษย์ เช่น การสร้างข้อกล่าวหาแก่ชาวบ้านว่าเป็นผู้ทำลายป่า ทั้งๆที่พวกเขามีวัฒนธรรมในการดำรงอยู่ร่วมกับป่าพวกเขาจึงมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะปลดปล่อยตัวเองออกจากข้อกล่าวหาและการใช้อำนาจครอบงำจากภายนอกด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ เช่น การรวมตัวกันเพื่อรักษาป่าในชุมชนต่างๆทางภาคเหนือ หรือการต่อต้านโครงการจัดที่ทำกินให้แก่ราษฎรผู้ยากไร้ในป่าสงวนเสื่อมโทรม (โครงการคจก.) เป็นต้น (เสน่ห์ จามริกและคณะ, 2536) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นพบว่าสอดคล้องกับรูปแบบการรักษาป่าแบบดั้งเดิมที่อาศัยระบบความเชื่อ ลักษณะการจัดการมีพื้นฐานมาจากความเชื่อในเรื่องที่อยู่เหนือธรรมชาติหรือหลักปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ความเชื่อดังกล่าวช่วยให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างพอเหมาะพอดี แต่ปัจจุบันสถานการณ์ของสังคมมีแนวโน้มเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติน้อยลงดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ต้องสร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มาเสริมสร้าง

พลังความเชื่อ ตัวอย่างป่าชุมชนที่มีลักษณะการจัดการโดยอาศัยความเชื่อได้แก่ ป่าปู่ตา ป่าของวัด เป็นต้น กรณีป่าของวัด จะเห็นได้ว่าความเชื่อทางศาสนาพุทธทางฝ่ายอริยวาสี ช่วยให้มีการดำเนินงานอนุรักษ์ป่าไม้ไว้เป็นอย่างดี จุดประสงค์เพื่อให้วัดเป็นสถานที่อันสงบร่มเย็น เหมาะแก่การเจริญสติภาวนาของพระสงฆ์สายวัดป่า ซึ่งต้องอาศัยความเงียบสงบ เพื่อช่วยในการทำสมาธิและแสวงหาความสงบทางจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระฝ่ายอริยวาสีเดินทางท่องเที่ยวไปในป่าเขาถ้ำเนาไพรเพื่อแสวงหาที่วิเวก จึงก่อให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ในวัดตามความเชื่อของพระพุทธศาสนา เพื่อชี้แนะให้เห็นประโยชน์ของต้นไม้เป็นหลักในการจงใจให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม ดังนั้นพระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสีจึงมีผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้เป็นอย่างดี (บัวเรศ ประไพโยและคณะ, 2538)

แนวความคิดประการที่สาม คือ การมองป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน (Communal Property System) ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวความคิดเรื่อง "กรรมสิทธิ์" ตามระบบกฎหมายตะวันตกซึ่งแบ่งแยกกรรมสิทธิ์เพียงสองลักษณะ คือ ทรัพย์สินของรัฐ (State Property) และทรัพย์สินส่วนบุคคล (Private Property) ระบบกรรมสิทธิ์ในลักษณะเช่นนี้มองทรัพยากรเสมือนสินค้า ซึ่งสามารถซื้อขายได้ และเจ้าของมีอำนาจเด็ดขาดในการใช้ตามความพอใจของตน ในทางตรงกันข้าม ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร ตั้งอยู่บนหลักการของ สิทธิการใช้ (Usufruct Right) และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้ เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครมีสิทธิในการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรใช้อย่างไร ควรมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร เป็นต้น ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน เป็นวิถีปฏิบัติแบบดั้งเดิมและยังพบเห็นได้ในชุมชนท้องถิ่นมากมายในประเทศไทย เมื่อไทยรับเอาระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายตะวันตกและการจัดการแบบรวมศูนย์มาใช้ ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ กับระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนจึงมีความสับสนและกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรดังเช่นในปัจจุบัน การทำความเข้าใจกับป่าชุมชนจึงจำต้องเริ่มต้นจากการศึกษาระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน ตลอดจน แนวคิดเรื่อง "สิทธิการใช้" ซึ่งเป็นกรอบความคิดสำคัญให้มีความชัดเจนเสียก่อน

นอกจากจะมองว่าป่าไม้เป็นทรัพย์สินส่วนรวมแล้ว การกระจายอำนาจในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติก็สำคัญ แนวความคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ แนวความคิดนี้ได้ถูกเสนอโดยนักพัฒนาป่าไม้ที่เข้าไปทำงานในกลุ่มประเทศเอเซียใต้ เช่น ประเทศอินโดนีเซีย ประเทศเนปาล ซึ่งมีแนวความคิดว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของส่วนรวมที่มีผู้ใช้ประโยชน์มีผู้ดูแลรักษาในระดับพื้นที่และควบคุมการใช้ประโยชน์สำหรับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ดังนั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อก่อนผู้ใช้ประโยชน์ และสะดวกต่อผู้ดูแลรักษาจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นโดยตรง จำเป็นต้องให้ผู้ดูแลรักษาเหล่านั้นได้

รับการยอมรับอย่างถูกต้อง ให้สามารถดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ได้ การยอมรับดังกล่าวจะเป็นไปในรูปแบบของการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม้จากส่วนกลางไปยังส่วนท้องถิ่น (โคมล แพรกทอง, 2535:น.36-40)

แนวความคิดประการที่สี่ คือ การมองป่าชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม (Social Movement) ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าของชุมชนมาเนิ่นนาน หรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอกไม่ว่าจะกรณีใด ๆ ป่าชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อยสามประการคือ 1) การมีจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนในการรักษาป่า จิตสำนึกดังกล่าวอาจจะสืบเนื่องมาจากประเพณีความเชื่อเดิม เช่นการนับถือผี หรืออาจเกิดจากการตระหนักถึงผลของความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมต่อการทำมาหากินและการขาดแคลนน้ำสำหรับการผลิตในภาคการเกษตร 2) การมีระบบการจัดการที่แน่นอน ชัดเจน ระบบการจัดการทรัพยากรป่าอาจหมายถึงกฎระเบียบท้องถิ่นซึ่งแสดงให้เห็นในวิถีชีวิตเกี่ยวกับสิทธิชุมชนหรือกฎเกณฑ์จารีตประเพณีในการใช้ทรัพยากรของชุมชน หรืออาจเป็นระบบการจัดการแบบใหม่ ที่เกิดขึ้นจากการกระตุ้นและคำแนะนำของบุคคลภายนอก และ 3) การมีองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง ทำหน้าที่บริหารจัดการดูแลรักษาทรัพยากร ควบคุมกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้และทำหน้าที่แก้ปัญหาคความขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชุมชนเดียวกันระหว่างชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน ตลอดจนความขัดแย้งกับรัฐหรือนายทุนจากภายนอก เป็นต้น

ในแง่ของขบวนการทางสังคม ป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงลักษณะปรากฏการณ์ของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบทและสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตในภาคการเกษตรและการทำมาหากินของชาวบ้าน กับระบบนิเวศ ตลอดจนการสร้างสรรคความเป็นธรรมภายในสังคมและการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ปกป้องทรัพยากรสินร่วมของชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก บ่อยครั้งที่ป่าชุมชนในฐานะของขบวนการสังคมมิได้จำกัดตัวเองอยู่ในชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างโดด ๆ ชุมชนในลักษณะของ " เครือข่าย " เช่น ชุมชนในลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ป่าแห่งเดียวกัน เพื่อทำการจัดการทรัพยากรร่วมกัน หรือต่อสู้จากการรุกรานของบุคคลภายนอก ร่วมกัน ในแง่นี้ ป่าชุมชนจึงเป็นขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชนและระดับเครือข่ายภายในบริบทของระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อพิทักษ์ทรัพยากรสินร่วมของชุมชน และเพื่อทำการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน (เสน่ห์ จามริก และ คณะ ,2536)

บัวเรศ ประไซโยและคณะ (2538) กล่าวว่าการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมชุมชน เป็นกลไกสำคัญในการวางแผนการดำเนินงาน และการดูแลรักษาป่าชุมชน เป้าหมายในการจัดการป่าชุมชนมีทั้งเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนา การจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์เกิด

จากชาวบ้านร่วมกันวางแผนระเบียบร่วมกัน เพื่อรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าดั้งเดิมของชุมชนกลุ่มชาวบ้านที่ทำหน้าที่จัดการป่าชุมชนอาจเป็นการดำเนินการร่วมกันหลายหมู่บ้าน จุดประสงค์ของการจัดการป่าประเภทนี้ก็เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ระยะยาว และให้เกิดประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

สำหรับการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังงานกลุ่มทางสังคมเพื่อการพัฒนา มักจะดำเนินงานในรูปของคณะกรรมการป่าชุมชน กิจกรรมดำเนินการเป็นการปลูกสวนป่า วัตถุประสงค์ก็เพื่อการสร้างแหล่งไม้พื้นชุมชนและจำหน่ายเป็นรายได้ของชุมชน แนวคิดสำคัญในการจัดการป่าชุมชนประเภทนี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานดั้งเดิมเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั่นเอง

แนวความคิดประการที่ห้า คือ การมองป่าชุมชนในบริบทของการพัฒนาชนบทและอนุรักษ์พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยนัยนี้ ป่าชุมชนเป็นกระบวนการการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเอง บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบท และยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมไปพร้อมๆกัน ในสภาวะการณ์ที่ชุมชนในชนบทหลายแห่งทั่วประเทศต้องเผชิญหน้ากับปัญหาวิกฤตในด้านของความยากจนและปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ป่าชุมชนจึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของคำตอบในการแก้ปัญหาอันพึงได้รับการส่งเสริมสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง (เสนห์ จามริก และคณะ ,2536)

ในการพัฒนาชนบทให้ดีขึ้น การจัดการป่าไม้ควรที่จะเป็นการจัดการเพื่อผลผลิตที่ยั่งยืนและความมั่นคงของชุมชน แนวความคิดในการจัดการป่าไม้แบบผลผลิตยั่งยืน (Sustained Yield) เป็นแนวความคิดพื้นฐานด้านการจัดการป่าไม้ ที่เน้นประโยชน์จากป่าไม้ เป็นประโยชน์ที่มีอย่างต่อเนื่องและถาวร ในระยะแรก ๆ แนวความคิดนี้จะเน้นผลิตผลจากป่าไม้ในลักษณะของไม้ใช้สอย ต่อมามีการพัฒนาการด้านใช้ประโยชน์มากขึ้น การใช้ประโยชน์ได้มุ่งสู่ประโยชน์ด้านอื่นในลักษณะเอนกประสงค์ (Multiple Used) เช่น นำใช้เพื่อการเกษตร การท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจ และการอนุรักษ์สัตว์ป่า เป็นการจัดการป่าไม้ที่ไม่เน้นการอนุรักษ์จึงมีหลักการใช้ทรัพยากรแบบชาญฉลาด (Wise Use) อย่างไรก็ดี จากผลการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ และการพัฒนาอื่น ๆ ของพื้นที่ ทำให้มีทางเลือกในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้ในหลายรูปแบบ และโดยที่ชุมชนเองก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสภาพของความมั่นคงของชุมชนจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ป่าไม้ด้วย ดังนั้นความต้องการที่จะใช้พื้นที่ป่าไม้จากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อกิจการป่าไม้แบบผลผลิตยั่งยืน จำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานความต้องการที่เปลี่ยนแปลงของชุมชนเพื่อให้สอดคล้องกับเสถียรภาพแห่งความมั่นคงของชุมชนและการจัดการป่าไม้ จำเป็น

ต้องได้รับความร่วมมือจากทุก ๆ ฝ่าย ที่จะใช้ประโยชน์ให้เกิดผลสูงสุด ภายใต้การผสมผสานระหว่างการใช้ประโยชน์หลาย ๆ ด้าน (โกมล แพรกทอง , 2535)

นอกจากแนวคิดทั้งห้าประการที่เป็นมุมมองของนักวิชาการเกี่ยวกับป่าชุมชนแล้วยังมีทรรศนะของนักวิชาการที่ให้ความหมายด้านป่าชุมชนเช่น

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2534 :162) กล่าวว่า ป่าชุมชน คือรูปแบบการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่างๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนที่อยู่ในป่าหรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่างๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกันภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสม บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน อันเกิดจากการสะสมประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ของแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการการถ่ายทอดและสะสมภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน

โกมล แพรกทอง (2535, :น.36-40) ได้ระบุแนวความคิดพื้นฐานป่าชุมชนไว้ดังนี้

1. แนวความคิดทางด้านนิเวศวิทยา มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิต คือ มนุษย์ ต้นไม้ สัตว์ป่า และสิ่งไม่มีชีวิตซึ่งประกอบกันเป็นระบบนิเวศ ภายใต้การโยงใยของระบบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกันต้องอาศัยพึ่งพากันและกัน การจัดการที่มุ่งหวังให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศจึงมุ่งที่จะให้มนุษย์สามารถอาศัยและพึ่งพิงกับระบบนิเวศโดยไม่มีทำลาย

2. แนวความคิดของการพัฒนาชนบท เนื่องจากแหล่งป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชนบทได้พึ่งพิงในลักษณะต่างๆ เป็นศูนย์รวมทางจิตใจอันเกิดจากความเชื่อและประเพณีที่สืบทอดกันมา ประชาชนผู้อยู่อาศัยในชนบทได้มีการดำรงชีวิต และวิธีการรักษาแหล่งป่าไม้ของประชาชนแตกต่างกันออกไปตามประโยชน์ที่ได้รับจากป่าไม้ว่าเป็นความรู้และประสบการณ์พื้นบ้านที่ควร จะได้รับการสนับสนุนให้เข้มแข็งเพื่อการพัฒนาชนบท

3. แนวความคิดของการกระจายอำนาจ เป็นแนวความคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่าไม้ จากเดิมที่ดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐให้เป็นการดูแลรักษาป่าไม้โดยประชาชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่อย่างจำกัด ให้อำนาจประโยชน์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้พื้นที่ป่าไม้ได้โดยตรงตามความต้องการมากขึ้น โดยการสนับสนุนของหน่วยงานในภูมิภาค

4. แนวความคิดทางการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกขายได้สามารถที่จะได้รับการจัดการให้มีประโยชน์ต่อเมืองสม่ำเสมอและเนื่องจากป่าเป็นแหล่งของทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้ออำนวยต่อมนุษย์ในด้านต่างๆ และเป็นศูนย์รักษาและควบคุมคุณลักษณะระหว่างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ภายใต้การจัดการที่เหมาะสม ป่าสามารถให้ประโยชน์หลายๆ อย่างในลักษณะเอนกประสงค์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งป่าไม้

สมศักดิ์ สุขวงศ์(2533) ได้ให้ความหมายว่า ป่าชุมชนคือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น และจัดการอย่างยั่งยืนถาวร ซึ่งก็จะเป็นป่าขนาดเล็กๆที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน มีไว้เพื่อใช้สอย เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น แต่มีใช้อุตสาหกรรมขนาดใหญ่

อำนาจ คอวนิช(2528) กล่าวว่า ป่าชุมชนหมายถึง ป่าธรรมชาติหรือป่าที่สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้นได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับรายได้ให้กับประชาชน ผู้นำชุมชน สถานที่ที่จะสร้างป่าชุมชนควรเป็นที่ดินสาธารณะ การเลือกพืชพรรณที่จะปลูกป่าในป่าชุมชนควรที่จะเป็นไม้โตเร็วเพื่อที่จะได้ให้ผลเร็ว แรงงานที่ใช้ในการปลูกป่าควรเป็นชาวบ้านเพื่อให้เกิดความสำนึกในการเป็นเจ้าของ การใช้ประโยชน์และผลประโยชน์จากป่าชุมชนให้คณะบุคคลหรืออาจจะเป็นกรรมการหมู่บ้าน สถาปนาเป็นผู้แบ่งปันผลประโยชน์

ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์(2541) อังโน สรรเสริญ ทองสมนึก(2542: 27-28) ให้ความหมายว่า ป่าชุมชน คือป่าที่สนองตอบความต้องการของประชาชน ประชาชนต้องเป็น ผู้ตัดสินใจเองว่าต้องการอะไรจากป่า และต้องการเมื่อไร ป่าชุมชนเป็นป่าที่จัดการตามขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ประชาชนเก็บหาผลผลิตจากป่าไม้โดยวิธีการที่ไม่ทำลายป่า สอดคล้องกับฉลากชาย รมิดานนท์และคณะ(2536) ที่ได้เสนอแนวคิดหลักๆทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดทางมานุษยวิทยา นิเวศวิทยา วัฒนธรรม และเศรษฐศาสตร์การเมือง 5 ประการด้วยกันคือ

1. มิติทางวัฒนธรรม มีลักษณะสำคัญ 6 ประการคือ ประการที่หนึ่ง การมองความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆของชีวิตและธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม(Holistic Approach) ประการที่สอง การเน้นวิถีคิดหรือระบบคิดที่มีความหลากหลายและซับซ้อน ประการที่สาม การศึกษาจากมุมมองของผู้ถูกศึกษา ในที่นี้หมายถึงวิถีคิดหรือมุมมองของชาวบ้าน ประการที่สี่ การให้ความสำคัญกับเรื่องของอุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ต่างๆระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ประการที่ห้า การมองในแง่ของการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ (Ideological Reproduction) หมายถึงการปรับเปลี่ยนวิถีคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์อำนาจและประการสุดท้าย การเห็นว่ามนุษย์มีศักดิ์ศรีและมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของตน โดยได้เสนอให้การพิจารณาป่าชุมชนในฐานะที่เป็น “องค์รวมของระบบวัฒนธรรมของชุมชน” ทั้งนี้ในความคิดของชาวบ้านแล้วป่าไม่ได้มีสถานะทางกายภาพเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังมีความหมายรวมถึงอุดมการณ์อำนาจและศีลธรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับพื้นที่ อุดมการณ์ป่าชุมชนจึงเป็นพื้นฐานหลักในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ตามประเพณีในการควบคุม การจัดการและการดูแลป่าโดยชุมชน ซึ่งมีฐานะเป็นหน่วยทางศีลธรรม ภายใต้อุดมการณ์ที่ว่าสิทธิในการรับประโยชน์จากป่าจะกระจายไปยังผู้ทำหน้าที่ในการปกป้องป่า อย่างไรก็ตามชาวบ้านไม่ได้อธิบายอุดมการณ์ป่าชุมชนผ่านแนวความคิดเรื่องผลประโยชน์ตอบแทนเพียงอย่างเดียว หากแต่ผ่านความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองพื้นที่ป่า

ในอาณาบริเวณ หมู่บ้าน การรุกล้ำเขตป่าของบ้านอื่นเท่ากับเป็นการผิดผีซึ่งเป็นการละเมิดที่ต้องมีพิธีเช่นไหว้เพื่อเซ่นผี

2. ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน(*Communal Property System*) เป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากรที่มีระบบการจัดการโดยกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ว่า ใครบ้างมีสิทธิใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิใช้ และควรใช้อย่างไร มีชุมชนเป็นทั้งผู้ใช้และผู้จัดการ ซึ่งในภาคเหนือเรียกว่า “สิทธิหน้าหมู่” สอดคล้องกับเสน่ห์ จามริกและคณะ(2536) กล่าวว่าสิทธิหน้าหมู่และสิทธิชุมชนนี้ถือได้ว่าเป็นวิถีคิดที่มีพื้นฐานมั่นคงอยู่ในวัฒนธรรมของภาคเหนือ เพราะสามารถปรับเปลี่ยนและผลิตสืบเนื่องมาได้อย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะได้เฝ้าจับตามองหลักการสำคัญของการใช้ทรัพยากรคือ สิทธิการใช้ (*Usufruct Rights*) และหลักการพื้นฐานของความเป็นมนุษย์คือ สิทธิตามธรรมชาติที่มุ่งเน้นการยังชีพ หลักการต่างๆข้างต้นเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม เพราะช่วยให้ทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเป็นธรรม ขณะเดียวกันก็รักษาความสมดุลของระบบนิเวศเอาไว้ เพราะการตัดสินใจใช้ทรัพยากรของชุมชนจะเชื่อมโยงระหว่างความมั่นคงทางสังคมของชุมชนในระบบนิเวศกับสภาพแวดล้อมอยู่เสมอ จึงทำให้เกิดความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศมากกว่าการใช้ทรัพยากรของบุคคลภายนอกระบบนิเวศ ที่มักจะไม่นำถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

3. ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน หมายถึงภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็นในการบังคับใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ของการใช้และการจัดการทรัพยากร โดยผ่านการจัดองค์กรของชุมชน ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ที่มีความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยรอบ

4. เครือข่ายและการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ เป็นแนวคิดที่มุ่งชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรจะต้องอยู่ภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่ง จึงจะสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันขององค์ประกอบต่างๆทั้งทางกายภาพและสังคมได้ชัดเจน ในที่นี้เครือข่ายหมายถึงรูปแบบของกฎเกณฑ์และการจัดการ ที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพากันระหว่างองค์กรชุมชนภายใน ระบบนิเวศเดียวกัน

5. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ หมายถึงการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นแนวคิดที่จะช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ ท้องถิ่นกับเงื่อนไขในระดับมหัพภาค เพื่อชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาที่มีผลต่อประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างมีบริบทที่ชัดเจน

จากความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน ซึ่งมีผู้รู้และนักวิชาการได้ให้ทรรศนะไว้อย่างหลากหลายนั้นอาจสรุปได้ว่า ป่าชุมชนเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ซึ่งถือเป็น

ทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่น อย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนพื้นฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา
อุดมการณ์ และสิทธิชุมชนซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็น
สำคัญ

2.ความหมาย แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ

ได้มีผู้รู้และนักวิชาการอธิบายและให้ความหมายของคำว่าผู้นำไว้อย่างมากมายแต่ไม่
แตกต่างกันมากนักดังนี้

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530,หน้า78) ได้กล่าวถึงบุคคลที่เป็นผู้นำนั้นโดยทั่วไปจะต้องมี
ลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลอื่น ซึ่งสามารถสร้างความพร้อมเพรียงกันของผู้คนได้

กัญญา สาร (2514,หน้า223-224) ได้กล่าวถึงผู้นำว่าจะต้องมีลักษณะใดลักษณะหนึ่งหรือ
ทั้งหมดในลักษณะต่อไปนี้

1. ผู้ที่มีอิทธิพลหรือมีความสามารถ ในการจูงใจคนให้ปฏิบัติตามความคิดหรือตามคำสั่ง
ของเขาได้

2. บุคคลที่มีอำนาจเหนือในการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

อาร์ เพชรสุค(2530,หน้า130) ได้กล่าวถึงผู้นำว่าหมายถึงผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลเหนือผู้อื่น
ในการแสดงพฤติกรรมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

สมพงษ์ เกษมสิน(2516,หน้า295-296) ได้สรุปว่า ผู้นำคือผู้บังคับบัญชาซึ่งสามารถใช้ผู้อยู่
ใต้บังคับบัญชาตามขอบเขตอำนาจที่คนได้รับมอบหมายหรืออาจเป็นไปได้โดยได้ระบุไว้ใน
กฎหมายเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่งานได้ ตามที่ผู้บังคับบัญชาหรือโดยอำนาจที่ได้รับมอบหมายจาก
ผู้บังคับบัญชาเหนือขึ้นไปอีกทอดหนึ่งนั่นทั้งประสงค์ ความสำคัญของภาระหน้าที่ของผู้นำเกี่ยว
กับการวินิจฉัยสั่งการเป็นส่วนใหญ่ พฤติกรรมของผู้นำดำเนินไปได้โดยอาศัยอำนาจหน้าที่
(Authority) และอำนาจบารมี(Power) เป็นเครื่องมือ ทั้งในลักษณะที่เป็นแบบพิธีการ (Formal) และ
ไม่เป็นพิธีการ (Informal) เพื่อก่อให้เกิดพลังร่วมของกลุ่มพฤติกรรมในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุ
ถึงวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

Katez & Kahn อ้างใน สมาน งามสนิท (2523,หน้า555) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับผู้นำไว้ว่า

1. ผู้นำหมายถึงผู้มีอิทธิพล มีศิลปที่มีอิทธิพลคือกลุ่มมีความตั้งใจเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย
สูงสุดตามความสามารถ

2. ผู้นำเป็นผู้แนะนำในการประชุม เพราะผู้นำต้องช่วยเหลือกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายสูงสุด
ตามความสามารถ

3. ผู้นำไม่เพียงแต่อยู่เบื้องหลังกลุ่มที่คอยแต่วางแผนและผลักดัน แต่เขาขึ้นอยู่กับข้างหน้ากลุ่ม
เพื่อปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย

จากแนวคิดของผู้รู้ต่าง ๆ ที่ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับผู้นำไว้นั้นสามารถสรุปได้ว่าผู้นำหมายถึงบุคคลที่มีอำนาจ อิทธิพลและบารมีที่สามารถโน้มน้าวให้บุคคลอื่นยอมรับในพฤติกรรมที่ตนแสดงออกเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้นั้นเอง และผู้นำนั้นไม่จำเป็นต้องมีตำแหน่งหน้าที่อย่างเป็นทางการก็สามารถเป็นผู้นำได้ นอกจากแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำแล้วยังมีทฤษฎีต่างๆที่เกี่ยวข้องกับ ผู้นำ ดังนี้

ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ

ได้มีทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำไว้หลายทฤษฎี สามารถจำแนกออกได้เป็นหลายแนวคิดซึ่ง นำชัย และศุณิลา ทนุผล (ม.ป.พ.) ได้เรียบเรียงไว้ดังนี้

1. ทฤษฎีคุณลักษณะของบุคคล (Trait Theories) ซึ่ง Mc Farland (1974) ได้กล่าวว่า คุณลักษณะหมายถึง ความเฉลียวฉลาด ความสามารถในการติดต่อสื่อสาร ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี ความก้าวร้าว และความคิดริเริ่ม แต่ Mc Farland ก็ได้ชี้ให้เห็นจุดอ่อนของทฤษฎีคุณลักษณะของบุคคลอยู่ 3 ประการคือ

- ก. มิได้พิจารณาถึงอิทธิพลของปัจจัยต่างๆซึ่งเป็นแรงผลักดันให้เกิดภาวะการเป็นผู้นำ
- ข. การวิจัยของนักสังคมศาสตร์เกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำโดยทั่วไป ปรากฏว่าไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ที่จะแยกและชี้คุณลักษณะโดยเฉพาะซึ่งเหมือน ๆ กันของผู้นำทุก ๆ คน
- ค. เป็นการยากที่จะวัดและทำนายว่าบรรดาผู้นำแต่ละคนมีคุณสมบัติ หรือลักษณะมากน้อยเพียงใด

2. ทฤษฎีสถานการณ์ (Situation Theories) เน้นเกี่ยวกับบทบาทของความเป็นผู้นำที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกกลุ่ม สถานการณ์ และงานซึ่งกลุ่มได้ดำเนินการอยู่นอกจากนั้นทฤษฎีนี้ยังอาจมีความหมายว่าบุคคลที่จะเกิดภาวะการเป็นผู้นำนั้นมีแรงผลักดันมาจากความต้องการของสถานการณ์ อย่างไรก็ตามแรงผลักดันนี้อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภทที่จะผลักดันภายนอก หรือสถานการณ์ โดยทั่วไปแล้ว ภาวะการเป็นผู้นำมักเกิดจากแรงผลักดันทั้งสองประเภท

3. ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ (Interactional Theory) เน้นว่าการเป็นผู้นำเป็นหน้าที่บทบาทของความสัมพันธ์ระหว่างกัน ระหว่างผู้นำกับสมาชิกของกลุ่ม นอกจากนั้นยังต้องดูปัจจัยอื่น ๆ อีก ได้แก่ ความต้องการของผู้ตาม ลักษณะของกลุ่มและสิ่งประกอบอื่นๆตามแต่สถานการณ์ เช่น การรับรู้ (Perception) ของสมาชิกกลุ่ม เป็นต้น

4. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) เน้นว่าภาวะการเป็นผู้นำจะเกิดขึ้นเนื่องจากผลประโยชน์ที่ได้รับ ในทางจิตวิทยานั้นรางวัลหรือค่าตอบแทนที่ทั้งผู้นำและผู้ตามจะได้รับเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดภาวะการเป็นผู้นำ

5. ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functional Theory) เน้นว่าผู้นำไม่ใช่เรื่องที่ติดอยู่กับบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ แต่อยู่กับทุกคนหรืออยู่กับกลุ่มนั่นเอง สมาชิกของกลุ่มจะมีการแสดงออกและร่วม

รับผิดชอบในการดำเนินงานของความเป็นผู้นำ ส่วนผู้นำนั้นมีหน้าที่เพียงรับผิดชอบในงานซึ่งร่วมกันดำเนินงานกับสมาชิกกลุ่ม

6. ทฤษฎีผู้ยิ่งใหญ่ (Great Man Theory) เน้นว่าบุคคลที่มีคุณลักษณะแตกต่างไปจากบุคคลธรรมดาสามารถนำเหตุการณ์ และรวมสถานการณ์ได้ ผู้นำที่ยิ่งใหญ่มีสิ่งจำเป็นในการเสริมสร้างบุคลิกภาพให้มีลักษณะเด่นกว่าคนอื่น ๆ มีอิทธิพล บารมี และมีความสามารถที่จะเป็นผู้นำคนอื่นได้

7. ทฤษฎีความมีประสิทธิผลของผู้นำ (Contingency Theory) โดย Fiedler (1967) ได้อธิบายโดยใช้หลักเกี่ยวกับทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ของผู้นำ คือ สนับสนุนทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ของผู้นำทางอ้อม โดยเริ่มศึกษาว่าผู้นำกลุ่มควรมีคุณสมบัติอย่างไรจึงจะมีประสิทธิภาพ สำหรับความมีประสิทธิภาพของผู้นำนั้น Fiedler กล่าวว่าขึ้นอยู่กับ

ก. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและสมาชิก ซึ่งมีอิทธิพลต่อความมีประสิทธิภาพของผู้นำ ถ้าผู้นำกับสมาชิกกลุ่มมีความสัมพันธ์กันดี สมาชิกก็จะรักใคร่ มีกำลังใจในการทำงานที่ตนได้รับมอบหมาย โดยไม่มีการใช้อำนาจหน้าที่มาบังคับงานของกลุ่มก็จะมีประสิทธิภาพ

ข. โครงสร้างของงาน ซึ่งหมายถึงระเบียบ วิธีปฏิบัติของงานว่าได้ถูกวางระเบียบไว้ชัดเจนเพียงไร ถ้าได้วางไว้อย่างชัดเจน ผู้บริหาร หรือผู้นำก็จะมีอำนาจหน้าที่และความเชื่อถือ มาจากสมาชิกโดยอัตโนมัติ เพราะสมาชิกได้ทำความเข้าใจกับระเบียบที่วางไว้แล้ว

ค. ตำแหน่งของผู้บริหารและผู้นำ นั่นแต่ละตำแหน่งจะทำให้เป็นผู้มีอำนาจและอิทธิพลที่แตกต่างกันออกไป

จากทฤษฎีต่างๆเกี่ยวกับผู้นำที่กล่าวมานี้ทำให้มองเห็นว่าการที่จะเป็นผู้นำได้นั้นจะต้องมีปัจจัยต่าง ๆ มาส่งเสริมเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นโดยคุณลักษณะของตัวผู้นำเอง สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดผู้นำขึ้น โดยเฉพาะสถานการณ์เร่งด่วนเช่นการเกิดปัญหาหาวลชนก ก็มักจะมีผู้นำเกิดขึ้นอยู่เสมอ ๆ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยด้านความสัมพันธ์ ด้านผลประโยชน์ด้านเกียรติยศชื่อเสียงของกลุ่ม ความสามารถเฉพาะของผู้นำกลุ่ม เหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้เกิดผู้นำขึ้นทั้งสิ้น

นอกจากนี้ Kast and Rosenweig (1977) อ้างในนำชัยและสนุนิลา ทนุผล (อ้างแล้ว) ยังได้แบ่งแยกประเภทของผู้นำออกเป็น 3 แบบคือ

1. ผู้นำแบบอิตาธิปไตย (Autocratic Leadership) ผู้นำลักษณะนี้จะมียุทธศาสตร์มากที่สุดในด้านการควบคุมกลุ่ม ผู้นำจะเป็นผู้ตัดสินใจ กำหนดนโยบาย วางแผน แนะนำ สั่งการ พร้อมทั้งควบคุมการดำเนินงานให้แก่สมาชิกเพื่อความสำเร็จของงานโดยสมาชิกไม่มีส่วนร่วมในขบวนการตัดสินใจ หรือวางแผนในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม

2. การเป็นผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic Leadership) ผู้นำลักษณะนี้จะมียุทธศาสตร์และความรับผิดชอบร่วมกับสมาชิก โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนด

นโยบาย ตลอดจนการวางแผน และประสานงานในการดำเนินงานของกลุ่มให้เกิดประสิทธิภาพสูง อยู่เสมอ

3. ผู้นำแบบปล่อยตามใจ (Free – rein Leadership) ผู้นำลักษณะนี้จะมีบทบาทน้อยที่สุด โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกแต่ละคนมีบทบาทในการตัดสินใจและดำเนินงานในกลุ่ม โดยผู้นำมีส่วนร่วมที่น้อยที่สุด ซึ่งหมายถึงว่าเป็นผู้นำที่ไม่มีระเบียบแบบแผนในการทำงาน เป็นคนเฉื่อยชา ไม่สนใจในการเข้าร่วมทำงานกับกลุ่ม การตัดสินใจต่างๆปล่อยให้สมาชิกตัดสินใจกันเอง มีความสัมพันธ์กับสมาชิกกลุ่มน้อยมาก

3. สถานภาพและบทบาทของผู้นำ

3.1 สถานภาพ เป็นตำแหน่งที่ได้จากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม เป็นสิทธิและหน้าที่ทั้งหมดที่บุคคลมีอยู่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น และสังคมส่วนรวม สถานภาพจะกำหนดว่าบุคคลนั้นมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติแตกต่างจากผู้อื่นอย่างไร มีหน้าที่รับผิดชอบอย่างไรในสังคม สถานภาพเป็นสิ่งที่เฉพาะบุคคล ทำให้บุคคลนั้นแตกต่างจากผู้อื่น และมีอะไรเป็นเครื่องหมายของตนเอง (สุพัตรา สุภาพ ,2534 , หน้า 26) บุคคลจะมีสถานภาพและการกระทำอยู่ในขอบเขตของสถานภาพนั้น และบทบาท (role) จึงเป็นลักษณะที่เปลี่ยนแปลงได้หรือเป็นแง่พฤติกรรมของบุคคล (Dynamic or Behavior Aspect of Status) บทบาทคือการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (สุพัตรา สุภาพ,อ้างแล้ว)

ประเภทของสถานภาพ

ก. สถานภาพที่ติดตัวมา (Ascribed status) หมายถึงสถานภาพที่ได้มาโดย

1. สังคมกำหนด เช่นเด็กก็ต้องทำงานเบาๆ หนุ่มสาวหรือผู้ใหญ่ต้องทำงานหนัก คนมั่งมีมีหน้ามีตาว่าคนยากจน คนมีสกุลรุนชาติมีเกียรติกว่าคนไม่มีสกุลรุนชาติ รัฐมนตรีมีคนยกย่องให้เกียรติมากกว่าคนธรรมดา

2. ติดตัวหรือธรรมชาติสร้างโดยไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เช่น เกิดเป็นหญิง เป็นชาย ผิวดำ ผิวขาว เป็นต้น

ข. สถานภาพที่ได้มาภายหลังหรือได้มาโดยความสามารถ (Achieved status) เป็นตำแหน่งที่ต้องดิ้นรนขวนขวายด้วยความสามารถและสติปัญญาของตนเอง เช่นเป็นลูกชานาก็ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นชานาไปตลอดชีวิต สามารถที่จะเป็นตำรวจ ทหาร หรือนักการเมือง ก็ได้เนื่องจากมีการเปิดโอกาสให้มีการแข่งขันและใช้ความสามารถเพื่อพัฒนาตนเองเพื่อให้ได้มาซึ่งสถานภาพที่ตนเองต้องการ หรือการเป็นผู้นำในชุมชนเช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ก็ต้องแข่งขันกันเพื่อให้ชาวบ้านคัดเลือกเข้ามาทำหน้าที่เป็นต้น

สถานการณ์ที่ขัดกัน (Status conflicts)

ถ้าหากบุคคลต้องมีสถานภาพสองอย่างในขณะเดียวกัน โดยมีบรรทัดฐานตรงข้ามกัน และการปฏิบัติตามสถานภาพหนึ่งก็จะเป็นการขัดกับอีกสถานภาพหนึ่ง ซึ่งจะพบเห็นได้มากในสังคมปัจจุบัน เช่นการเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงดูลูก ขณะเดียวกันก็ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ทำให้ไม่สามารถทำหน้าที่แม่ที่สมบูรณ์ได้ คนโดยปกติแล้วมักจะเคยชินกับบรรทัดฐานตามสถานภาพของเรา และมักยากที่จะปรับตัวให้เข้ากับบรรทัดฐานของสถานภาพใหม่ ซึ่งอาจต้องใช้เวลาในการปรับตัว เช่น พลเรือนจะรู้สึกลำบากในการปฏิบัติให้เข้ากับบรรทัดฐานของทหาร และขณะเดียวกันคนที่เคยเป็นทหารก็อาจปรับตัวยากเมื่อมาใช้ชีวิตพลเรือน

3.2 บทบาท (Role)

บทบาท คือการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ เช่นมีตำแหน่งเป็นพ่อ บทบาทก็ต้องเลี้ยงดูลูก เป็นครู บทบาทคือ สั่งสอนอบรมนักเรียนให้เป็นคนดี เป็นหมอ บทบาทคือการดูแลรักษาคนไข้ จะเห็นว่าในสังคมมนุษย์นั้นแต่ละคนจะมีบทบาทที่ซ้ำซ้อนกับอยู่หลายบทบาท ยิ่งสังคมซับซ้อนมากขึ้นเท่าไร บทบาทจะยิ่งแตกต่างไปมากขึ้นเท่านั้น เพราะบางบทบาทคนธรรมดาสามัญสามารถปฏิบัติได้ แต่บางบทบาทก็ต้องอาศัยความชำนาญพิเศษที่มีคนเพียงไม่กี่คนทำได้ นอกจากนี้บางขณะในคน ๆ เดียวก็อาจมีบทบาทที่ขัดแย้งกันเองได้เช่นกัน

ดังนั้นในสังคมหนึ่งเรามักจะพบเห็นผู้คนในสังคมที่มีสถานภาพและบทบาทหลายอย่างในขณะเดียวกัน โดยเฉพาะผู้นำในชนบท ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่เช่นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านมีสถานภาพในด้านการปกครองดูแลลูกบ้าน ในขณะที่เดียวกันก็อาจมีสถานภาพเป็นลูกหนี้ของลูกบ้านทำให้เกิดความเกรงใจไม่สามารถดำเนินการได้ตามอำนาจหน้าที่ที่มีอยู่ หรืออาจมีส่วนในการกระทำการบางอย่างที่ขัดกับสถานภาพของตนเอง ซึ่งสามารถพบเห็นได้อยู่เสมอ และมักจะขึ้นอยู่กับจิตสำนึกของผู้นำด้วยเป็นสำคัญ

4. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้และเครือข่ายสังคม

เครือข่ายสังคมในความหมายของ Michell (1969) หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลคนหนึ่งกับบุคคลอื่นๆอีกหลายคนเครือข่ายสังคมในที่นี้จึงเปรียบเสมือนกรอบแนวความคิดที่ใช้ศึกษาหาความเข้าใจ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (Informal Group) องค์การทางสังคม (Social Organization) และโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) รวมทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว สามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลเหล่านี้ได้

แนวความคิดของ Alvin A. Wolfe (1970) ได้แบ่งเครือข่ายสังคมออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ตามพื้นฐานลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกล่าวคือ

1.เครือข่ายไม่มีข้อจำกัด (Unlimited Network) ซึ่งได้แก่เครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหนึ่งเป็นจุดศูนย์กลางแล้วนับรวมตั้งแต่บุคคลแรกซึ่งบุคคลนั้นมีความสัมพันธ์อันสามารถเพิ่มจำนวนขึ้นได้โดยไม่จำกัดว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในระดับไหน

2.เครือข่ายที่มีข้อจำกัด (Limited Network) ซึ่งเป็นการระบุเครือข่ายโดยการตั้งกฎเกณฑ์บางอย่างขึ้นมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ดังนี้คือ ก.เครือข่ายส่วนตัวของบุคคล ข.ประเภทบุคคล (เช่น ญาติ เพื่อนบ้านหรือเพื่อนร่วมงาน) ค.กิจกรรมหรือพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ ง.บทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง จ.เนื้อหาของการแลกเปลี่ยนนั้นเป็นไปในทางเศรษฐกิจ หรือทางการเมือง เป็นต้น ดังนั้นเครือข่ายสังคมจะสามารถระบุได้ก็ต่อเมื่อผู้ศึกษากำหนดเกณฑ์ขึ้นมา ยกตัวอย่างเช่นถ้าหากเนื้อหาที่ผู้ศึกษาสนใจจะศึกษาคือเรื่องพฤติกรรมการวางแผนครอบครัว โดยเฉพาะในกรณีที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งตัดสินใจใช้หรือไม่ใช้วิธีคุมกำเนิด ผู้ศึกษาอาจเลือกพิจารณาเพียงเฉพาะบุคคลต่าง ๆ ที่บุคคลผู้นั้นมีความสัมพันธ์ด้วย เมื่อต้องการได้ข้อมูลเกี่ยวกับวิธีคุมกำเนิดซึ่งเป็นวิธีหนึ่งในการระบุหรือค้นหาเครือข่ายสังคม เพื่อต้องการอธิบายพฤติกรรมการใช้วิธีคุมกำเนิดของบุคคลผู้นั้น

แนวความคิดของ John A. Barnes (1968) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่ายว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมก่อให้เกิดเครือข่ายรวม (Total Network) และเครือข่ายย่อย (Partial Network) ซึ่งเครือข่ายย่อยก็คือความสัมพันธ์ส่วนหนึ่งในหลายๆส่วนของเครือข่าย โดยที่เครือข่ายย่อยนั้นจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักเกณฑ์เดียวกันกับเครือข่ายรวม หลักเกณฑ์นี้อาจตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ เครือญาติ การเมือง หรือระบบย่อยอื่น ๆ ของสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ บารน์ส์มองว่าเครือข่ายรวมเปรียบเสมือนกับระบบสังคมใหญ่และเครือข่ายย่อยเปรียบเสมือนกับระบบย่อย นอกจากนั้นบารน์ส์ ยังได้เสนอเกี่ยวกับเครือข่ายตรง(The First Order Network หรือ Direct Network) และเครือข่ายอ้อม (The Second Order Network หรือ Indirect Network) ตามความหมายของบารน์ส์ เครือข่ายตรงหมายถึงการติดต่อโดยตรงของปัจเจกบุคคลที่มีกับผู้อื่น อันได้แก่ ครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และผู้ร่วมงาน ซึ่งบุคคลเหล่านี้มักจะมีการติดต่อซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอ ส่วนเครือข่ายอ้อมนั้นหมายถึงการเกี่ยวข้องติดต่อกันของปัจเจกบุคคลอื่นโดยทางอ้อม กล่าวคือคนที่เป็จุดศูนย์กลางอาจไม่รู้จักรับบุคคลอื่น ๆ โดยตรงหากแต่สามารถติดต่อผ่านสมาชิกที่อยู่ในเครือข่ายตรงของตนเองได้ อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้วภายในเครือข่ายตรงนั้นจะมีตัวเชื่อมของเครือข่ายหลายๆเครือข่ายเข้าด้วยกัน

แนวคิดของ Adrian C. Mayer (1966) เป็นการผสมผสานแนวคิดของ Radcliff-Brown, 1965 กับแนวคิดของ Barnes, 1968 โดยเมเยอร์ได้ตั้งเกณฑ์ไว้ว่า ในการศึกษาเครือข่ายสังคมนั้น ผู้วิจัยจะต้องกำหนดตัวบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางก่อน เมื่อกำหนดได้แล้ว ผู้วิจัยจะได้เครือข่ายที่เกิดขึ้นตามลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลนั้นกับบุคคลอื่น ๆ 2 ประเภท

คือเครือข่ายตามการแยกประเภทของบุคคลหรือกลุ่มคนที่บุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางมีความสัมพันธ์ด้วย ซึ่งเรื่องนี้ผู้วิจัยจะต้องเข้าใจโครงสร้างทางสังคมด้วย และต้องเรียนรู้ว่าบุคคลที่ตนได้กำหนดให้เป็นจุดศูนย์กลางของการศึกษาเครือข่ายนั้น ได้จัดประเภทบุคคลต่าง ๆ ที่เขามีความสัมพันธ์ด้วยนั้นไว้อย่างไร เรียกว่าเป็นการระบุขอบเขตของเครือข่ายสังคมที่จะศึกษาตามลักษณะการแยกประเภทคนหรือกลุ่มคน (Classificatory Set) ส่วนเครือข่ายอีกประเภทหนึ่ง คือ **เครือข่ายที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ (Interactive Set)** หมายถึงผู้วิจัยจะต้องศึกษาปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการติดต่อสื่อสาร การให้ข่าวสารข้อมูลต่างๆ ตลอดจนการแลกเปลี่ยนสิ่งของ เครื่องใช้ ไม้สอย หรืออาหารฯ ที่เกิดขึ้นรอบๆ ตัวบุคคลที่ได้รับการกำหนดเป็นจุดศูนย์กลางและระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคลอื่นๆ ที่ตัวบุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางมีความสัมพันธ์ด้วย และเมเยอร์ได้สร้างกรอบแนวความคิดขึ้นประกอบไปด้วย กลุ่มความสัมพันธ์ที่มีขอบเขต (Bounded) และไม่มีขอบเขต(Unbounded) ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเครือข่ายที่ระบุขอบเขตที่แน่นอนของการปฏิสัมพันธ์ ระหว่างตัวบุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางกับบุคคลที่อยู่รอบๆ ตัว เช่นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะภายในครอบครัว หรือเฉพาะกลุ่มเครือญาติส่วนความสัมพันธ์ที่ไม่มีขอบเขตนั้น หมายถึงเครือข่ายที่ไม่จำกัดในเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างตัวบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางกับบุคคลอื่นที่อยู่รอบข้าง

แนวคิดของ *Jeremy Boissevain, 1974* ได้เสนอว่าเครือข่ายบุคคลนั้นควรประกอบไปด้วยปริมาณที่สำคัญๆ อย่างน้อย 3 ปริมาณด้วยกันคือ **ปริมาณแรก** ควรประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ที่ใกล้ชิดกับบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางมากที่สุด อันได้แก่ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น **เครือข่ายใกล้ชิด (Intimate Network)** **ปริมาณที่สอง** ได้แก่ **เครือข่ายรอง (Effective Network)** ซึ่งประกอบไปด้วยบุคคลต่างๆ ที่บุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางรู้จักคุ้นเคยน้อยกว่ากลุ่มแรก กลุ่มนี้มักได้แก่ญาติพี่น้องที่ห่าง ๆ ออกไป เพื่อนฝูงและคนที่รู้จักคุ้นเคยอื่น ๆ ส่วน **ปริมาณที่สาม** ได้แก่กลุ่มบุคคลซึ่งบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางไม่รู้จักโดยตรง แต่สามารถติดต่อสัมพันธ์ด้วยได้ถ้าต้องการโดยผ่านเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่งซึ่งเรียกว่า **เครือข่ายขยาย (Extended Network)**

จะเห็นได้ว่าการแบ่งปริมาณของเครือข่ายบุคคลซึ่งเสนอโดยโบโรแวงนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการใช้ระดับความผูกพัน และภาระหน้าที่ที่มีต่อกันและกันเป็นหลักแต่อย่างไรก็ตาม แนวความคิดในการแบ่งปริมาณแบบนี้ สามารถนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์พฤติกรรมของบุคคลภายใต้ความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันได้ แต่ก็ยังมีอีกหลายคนที่ไม่เห็นด้วย และเห็นว่ายังไม่สามารถนำเอาเกณฑ์การแบ่งปริมาณแบบนี้มากำหนดระดับความผูกพันและภาระหน้าที่ที่มีต่อกันและกันได้เต็มที่เพราะบุคคลที่อยู่ในแต่ละปริมาณนั้น อาจไม่มีความสัมพันธ์กันเลยก็ได้

นอกจากนี้โบโซแวง(1974) ยังได้เสนอถึงลักษณะความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายทางสังคมไว้ 4 ลักษณะคือ

1. ความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลาย อันเนื่องมาจากบทบาทที่มีอยู่ในสังคมหรือที่เรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Diversity of Linkage: Multiplexity)

ลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้ สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีบทบาท(Role Theory) เพราะในเครือข่ายสังคมนั้น จะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาท หรือหน้าที่ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ซึ่งแต่ละคนนั้นมิได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่หลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวันเช่น บทบาทพ่อ บทบาทผู้ใหญ่บ้าน บทบาทลูก บทบาทของประธานคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น ดังนั้นบุคคลอาจมีความสัมพันธ์กันได้ ทั้งในบทบาทเดียวหรือหลายบทบาทประกอบกัน เรียกได้ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงเดี่ยวและความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Uniplex or Single-stranded และ Multiplex or Multi - stranded) ซึ่งบทบาทแต่ละบทบาทจะมีบรรทัดฐานและความคาดหวังเป็นตัวชี้นำแนวทางพฤติกรรมที่จะปฏิบัติต่อกัน และกัน

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน (Transactional Contact)

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายสังคม บางครั้งอาจเป็นไปตามทฤษฎีของการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) เพราะบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคม หรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจเช่น สิ่งของ ความช่วยเหลือต่างๆ เงินทองหรือบุญคุณที่ต้องมีการตอบแทนกันต่อไปภายหน้า โดยที่ตัวบุคคลเป็นผู้ตัดสินใจเองในการที่จะเลือกหรือมีพฤติกรรมอย่างไร หรือแลกเปลี่ยนอะไรกับอีกบุคคลหนึ่ง เช่นความเป็นเพื่อนอาจเป็นได้ทั้งในเรื่องของความรัก ความซื่อสัตย์ การให้ของขวัญ การให้ยืมเงินทอง แต่ก็อาจเลือกที่จะแลกเปลี่ยนในเพียงบางสิ่งบางอย่างซึ่งกันและกันเท่านั้น ทั้งนี้โดยคำนึงถึงความเหมาะสมหรือความพอใจที่จะได้จากการแลกเปลี่ยนนั้น ๆ ด้วย

3. ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน (Directional Flow)

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนนั้น สามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมมือกัน หรือแข่งขันกันระหว่างบุคคลหรือกลุ่ม อีกทั้งก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุลกัน (Balance Reciprocity) และไม่สมดุลกัน (Negative

Reciprocity) ขึ้นด้วย ซึ่งหมายถึงการได้รับผลประโยชน์จากกันและกัน ทั้งในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน โดยฝ่ายหนึ่งอาจได้รับมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

4. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ (Frequency and Duration of Relationship)

ความถี่หรือบ่อยครั้งของความสัมพันธ์นั้น เป็นปัจจัยที่นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ ในลักษณะการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และในทำนองเดียวกันความถี่หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์ ก็เป็นผลเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงซ้อน ความผูกพันและความมีอิทธิพลต่อกัน และกันในด้านพฤติกรรมนั้น จะขึ้นอยู่กับความถี่หรือบ่อยครั้งของการพบปะสัมพันธ์กัน ประกอบกันขึ้นอยู่กับช่วงระยะเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งบ่อยครั้งเพียงใดและบุคคลมีช่วงระยะเวลาของการรู้จักกันนานเท่าใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคน จะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น เพราะถือว่ามีความผูกพันกันมาก แต่ความถี่หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์อย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือบุคคลได้

นอกจากเกณฑ์ต่าง ๆ ทั้ง 4 นี้แล้ว โบไซแวงยังได้เสนอลักษณะของโครงสร้างเครือข่ายที่จะต้องคำนึงถึงเมื่อทำการวิเคราะห์ด้านความสัมพันธ์คือ 1) ขนาดของเครือข่าย 2) ความหนาแน่นภายในเครือข่าย 3) ความเกี่ยวพันกันภายในเครือข่าย 4) ตำแหน่งของบุคคลในเครือข่าย และ 5) กลุ่มของความสัมพันธ์ของบุคคลในเครือข่าย

ชาดิซาย ณ เชียงใหม่ (2528, หน้า 209-212) กล่าวถึงเครือข่ายสังคมว่า หมายถึงความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อกันในกลุ่ม โดยคุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำมาใช้อธิบาย พฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ได้ เครือข่ายสังคมประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคม เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้น มีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล เครือข่ายทางสังคมได้แก่กลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อนร่วมงานและคนที่รู้จักนับถือ พฤติกรรมที่เกิดขึ้นที่แสดงถึงความสัมพันธ์ได้แก่การไปมาหาสู่ การต่อรอง การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีกับผู้อื่นเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ต่างๆ

แอนดรู เทอร์ตัน (อ้างในอนันตญา ภูงศกุล, 2533, หน้า 51) กล่าวว่าแนวคิดเครือข่ายสังคมช่วยให้มองเห็นภาพอีกด้านหนึ่งของผู้นำภายใต้พลังความกดดันต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน ผู้นำจะพยายามยกฐานะความเป็นอยู่ของตนและคนในชุมชนโดยใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวกับชาวบ้านทั่วไปหรือกับผู้นำในท้องถิ่นคนอื่นหรือกับข้าราชการและพ่อค้าในเมืองรวมทั้งนักการเมือง ซึ่งเป็นเครื่องมืออันหนึ่งในการแก้ปัญหาต่างๆ ของสังคมและครอบครัว หรือส่งผ่านความต้องการเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรต่าง ๆ จากรัฐในการแก้ปัญหาและการปรับปรุงคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจ และสังคมภายในหมู่บ้าน ดังนั้นแนวความคิดเครือข่ายสังคม จึงไม่เพียงแต่ช่วยให้เรา

เข้าใจพฤติกรรมของผู้นำเท่านั้น หากยังแสดงให้เห็นถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชนบทกับคนในเมือง ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับอำนาจและอิทธิพลนอกชุมชนด้วย

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2528, หน้า 213-214) มีความเห็นที่สอดคล้องกับโบโซแวง โดยได้เสนอว่าการศึกษาเครือข่ายสังคมไม่อาจศึกษาในระดับกว้างที่หมายถึงความสัมพันธ์ทุก ๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดมีต่อกันได้ จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาเครือข่ายส่วนบุคคลของผู้นำที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรม โดยพิจารณาว่าบุคคลนั้นมีสายสัมพันธ์กับใครบ้างและพวกเขาเหล่านั้นมีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างไร ตัวแปรที่ใช้ในการอธิบายคุณลักษณะของเครือข่ายสังคม ได้แก่

1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน

การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายบทบาท เรียกว่ามีความสัมพันธ์เชิงซ้อนในทางมานุษยวิทยาสังคมมีข้อสมมติฐานประการหนึ่งว่าบทบาทหลาย ๆ อย่างที่แต่ละคนมีนั้นมิมีผลกระทบต่อกันและกัน เพราะในแต่ละบทบาทต่างก็มีปทัสถานและความคาดหวังทางสังคมที่ชี้แนะแนวทางพฤติกรรม

2. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน

สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนมีทั้งสิ่งของและน้ำใจระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาทแต่ละอย่าง สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนกันนี้ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับปทัสถานสังคมที่มีอยู่ในแต่ละบทบาทหากยังขึ้นอยู่กับบุคคลที่แสดงบทบาทนั้นจะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร การแลกเปลี่ยนที่แสดงให้เห็นถึงเนื้อหาของเครือข่ายสังคม ได้แก่ การทักทาย การสนทนา การเยยมเยื่อน การช่วยเหลือการงาน การให้บริการส่วนตัวและการช่วยเหลือทางการเงิน การแลกเปลี่ยนจะช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้างจากความสัมพันธ์ดังกล่าว

3. ลักษณะของการให้และการรับ

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคนอาจมีลักษณะที่มีการให้และการรับที่สมดุลกัน หรืออาจมีการให้มากกว่าการรับหรือกลับกัน ลักษณะของการให้และการรับดังกล่าวเป็นเครื่องชี้หนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใด ถ้ามีการให้และการรับในปริมาณที่เท่าเทียมกัน ก็แสดงว่าบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันนั้นมีอำนาจ และเกียรติภูมิในระดับที่เท่าเทียมกัน และในความสัมพันธ์ใดที่มีการให้มากกว่าการรับแสดงว่าผู้ที่ให้มากกว่ารับมีสถานะทางสังคมและอำนาจเหนือกว่าผู้รับ

4. ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน

เครือข่ายสังคมของบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะมีการรู้จักคนเพิ่มขึ้นในขณะความสัมพันธ์ต่อคนที่รู้จักมานานอาจจะค่อย ๆ เสื่อมไป การที่บุคคลได้พบปะกันบ่อยครั้งอาจช่วยให้มีความรู้สึกผูกพันกันมาก ความถี่ของการติดต่อสัมพันธ์กันจะถูกวัดในแง่ของช่วงเวลาของการ

พบกันแต่ละครั้งและการพบกันในแต่ละครั้งนั้นมีการเตรียมการนัดหมายไว้ล่วงหน้าหรือไม่ ส่วนระยะเวลาที่ได้รู้จักกันก็พิจารณาว่ามีการรู้จักกันมานานเท่าใดแล้ว

สำหรับเครือข่ายชาวบ้านนั้นสามารถเห็นได้จากกิจกรรมซึ่งมีอยู่หลากหลาย ทั้งที่เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและประเพณี วัฒนธรรม กิจกรรมดังกล่าว สุชาติ มีสงษ์ (2535, หน้า 40-50) กล่าวว่า เป็นรูปแบบหนึ่งของการสร้างเครือข่ายที่เป็นไปโดยธรรมชาติ เน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชน โดยไม่มีเรื่องของเงินทองเข้ามาเกี่ยวข้อง ในอดีตชาวบ้านมีเครือข่ายอยู่แล้วนั้นเป็นเครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล ครอบครัว และเครือญาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดจากการแสวงหาหลักประกันกับชีวิตและครอบครัว เช่น ในยามวิกฤตหากบิดาได้รับอุบัติเหตุหรือเจ็บป่วย การสร้างเครือข่ายของชาวบ้านที่ขยายครอบคลุมถึงกิจกรรมพัฒนาจึงเป็นการสร้างหลักประกันให้กับตนเอง

รูปแบบการสร้างเครือข่ายของชาวบ้านมีลักษณะเป็นแนวนอน มีจุดเด่นตรงที่การให้ความเสมอภาคและเน้นที่ความยุติธรรมและความสมานฉันท์เป็นสำคัญ เครือข่ายของชาวบ้านในบางชุมชนสูญสลายไป เพราะการเกิดของสังคมใหม่ สังคมใหม่ได้รวบรวมทุกสิ่งทุกอย่างไว้ที่ตลาด และนายทุน ชาวบ้านจึงให้ความสัมพันธ์ในระดับเครือญาติและชุมชนบ้านใกล้เคียงลดลง เมื่อ กิจกรรมของเครือข่ายเกิดขึ้นย่อมมีความสัมพันธ์ของเครือข่าย ซึ่งความสัมพันธ์ของเครือข่ายที่เกิดขึ้นอาจจะอยู่ในรูปแบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การศึกษาดูงาน

กาญจนา แก้วเทพ (2538, หน้า 61-63) สรุปว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่มหรือหลายๆ องค์การที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมายมีวิธีการดำเนินงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานกันอย่างมีระยะเวลาพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตามแต่ก็วางรากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือกับกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหา ก็สามารถบอกไปได้โดยการสร้างเครือข่านั้น อาจจะแสดงออกหรือพัฒนาแบบแนวตั้งและเครือข่ายแบบแนวนอน นั่นคือเครือข่ายแบบแนวนอนจะมีลักษณะที่ฐานะและสถานภาพของคนในกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่านั้นมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพยากรหรือบริการต่างๆ การช่วยเหลือเกื้อกูล ถ้อยทีถ้อยอาศัย ในกรณีไม่ซับซ้อนไม่ต้องมีตัวกลาง ในกรณีที่ซับซ้อนมากขึ้น มีหลายกลุ่มมากขึ้น จะมีแม่ข่ายหรือผู้นำเป็นตัวประสาน ส่วนเครือข่ายแบบแนวตั้ง สถานภาพและฐานะของคนในแต่ละลำดับชั้นจะเรียงจากสูงไปหาต่ำฝ่ายที่อยู่ในลำดับสูงจะมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์และผู้ที่อยู่ข้างล่างก็มีฐานะเป็นผู้ได้อุปถัมภ์ การแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นมีลักษณะไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

จากแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคมของนักวิชาการและผู้รู้ต่าง ๆ ที่กล่าวอ้างมานี้สามารถสรุปได้ว่าเครือข่ายสังคมหมายถึงความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลคนหนึ่งกับบุคคลอื่น ๆ อีกหลายคน โดยมีบุคคลนั้นเป็นจุดศูนย์กลางของความสัมพันธ์ และสามารถแยกประเภทของเครือข่ายออกได้ตามลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลผู้เป็นจุดศูนย์กลางกับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์หรือเชื่อมโยงกัน

5.แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

5.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม เป็นคำที่นิยมใช้กันมากในปัจจุบันทั้งวงวิชาการและในวงข้าราชการ โดยถูกนำมาใช้ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525-2529)เป็นต้นมา และมีผู้รู้ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

United Nation (1978) ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเกี่ยวกับการตัดสินใจและการกระทำในกระบวนการตัดสินใจนั้นเกี่ยวกับจุดประสงค์ทางสังคมและการจัดสรรทรัพยากรส่วนการกระทำเป็นการกระทำโดยความสมัครใจต่อกิจกรรมและ โครงการ

R. Stavenhagen (1970) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง กระบวนการที่สมาชิกของกลุ่มกระทำออกมาในลักษณะของการทำงานร่วมกันในการที่จะแสดงให้เห็นถึงความสนใจและความต้องการร่วมกัน และมีความต้องการที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมทางเศรษฐกิจ สังคมหรือการเมืองหรือการดำเนินการร่วมกัน เพื่อให้มีอิทธิพลต่ออำนาจชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทั้งทางตรงหรือทางอ้อม หรืออาจจะเป็นการดำเนินการร่วมกันในการเพิ่มอำนาจต่อรองทางการเมือง ทางเศรษฐกิจและการปรับปรุงสถานภาพในทางสังคมของกลุ่ม

Devis Keith (1972) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมหมายถึงการเกี่ยวข้องกับจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำเพื่อบรรลุจุดหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

William Erwin (1976) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้และความชำนาญร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

Alastair T. Write (1982) ได้มองการมีส่วนร่วมว่าประกอบไปด้วย 4 มิติ คือมิติแรกเป็นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าจะทำอะไรควรทำและจะทำอย่างไร มิติที่สองเป็นการมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนาลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ มิติที่สามเป็นการมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงาน และมิติสุดท้ายเป็นการมีส่วนร่วมในการประเมินผล

John M. Cohen and Norman T. Uphoff(1977) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมโดยทั่วไปว่าการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจ (Decision Making) ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจได้เพียงอย่างเดียว ยังใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับขั้นตอนการปฏิบัติการ (Implementation) ด้วย เช่น การจัดองค์กร การกำหนดกิจกรรมพัฒนา เป็นต้น การตัดสินใจยังเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องของผลประโยชน์(Benefits) และการประเมินผล (Evaluation) ในกิจกรรมการพัฒนาด้วย จะเห็นว่าการตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องเกือบโดยตรงกับการปฏิบัติการ แต่ก็เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และการประเมินผลด้วยเหมือนกัน โดยที่ผลประโยชน์นั้นเป็นผลมาจากการปฏิบัติการและผลประโยชน์ก็มาเป็นตัวกำหนดให้มีการประเมินผล ซึ่งต่างก็ได้รับผลมาจากขั้นตอนการตัดสินใจแล้วทั้งสิ้น นอกจากนี้ก็จะมีผลสะท้อนกลับ (Feedback) จากการประเมินผลและการปฏิบัติการกลับไปสู่การตัดสินใจอีกด้วย ซึ่งแนวคิดนี้มีกรอบพื้นฐานเพื่ออธิบายและวิเคราะห์การมีส่วนร่วม 4 รูปแบบคือ

1.การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนคือการริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจ และการตัดสินใจปฏิบัติการ

2.การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานขอความร่วมมือ

3.การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

4.การมีส่วนร่วมในการประเมินผล(Evaluation) เป็นการควบคุม ตรวจสอบการดำเนินงานกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วม

ชูวัฒน์ วุฒิเมธี (2526) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิด ริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติการและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันจะมีผลกระทบถึงตัวเอง และการที่จะสามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น พร้อมทั้งจะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมกลุ่ม ขณะเดียวกันจะต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาสและได้รับการชี้แนะที่ถูกต้อง

เสน่ห์ จามริก (2527) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงนั้นคือ การที่ประชาชนมีโอกาสอย่างอิสระ ปราศจากการแทรกแซง ครอบงำ บังคับให้ได้พัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดแจง ใช้ ควบคุม ระดมทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน มาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม เป็นการพัฒนาระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนอย่างเชื่อมั่น เพื่อเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ประเวศ วะสี (2537) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนควรมีลักษณะเป็นการส่งข่าวสารให้แก่สังคมด้วยวิธีต่างๆ เช่น ผ่านทางสื่อมวลชนหรือการเดินขบวน เพื่อให้ทราบปัญหา ความเดือดร้อน ประชาชนควรมีส่วนร่วมในการเจรจาความขัดแย้งในเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยความเสมอภาคและเคารพในความเป็นมนุษย์

แก้วสรร อติโพธิ (2537) เน้นย้ำว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน จะต้องมีกระบวนการที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองการปกครองของรัฐ ตั้งแต่ระดับชาติจนถึงระดับท้องถิ่นที่สามารถยอมรับสิทธิตามกฎหมายในกระบวนการตัดสินใจสาธารณะ มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและต้องมีการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร

5.2 ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

ดิเรกฤทธิ์ ฉันทิกุล ได้อ้างถึงทฤษฎีการมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็นสองกลุ่มใหญ่คือ

1. ทฤษฎีความเป็นผู้แทน (Representative) ทฤษฎีนี้เน้นความเป็นผู้แทนของผู้นำ และถือว่าการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งและหรือถอดถอนผู้นำเป็นเครื่องหมายของการที่จะให้เป็นหลักประกันกับการบริหารงานที่ดี อย่างไรก็ตามทฤษฎีนี้เน้นเฉพาะการวางโครงสร้างสถาบันเพื่อเป็นเครื่องมือในการให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมเท่านั้น เช่นการเลือกตั้งทั่วไป การเลือกตั้งโดยคะแนนลับ และการประชุมปรึกษาหารือประจำปีจะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมตามนัยของทฤษฎีนี้มีได้เปิดโอกาสให้ผู้ตามได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ได้แก่บรรดาผู้นำต่าง ๆ ที่เสนอตัวเข้ามารับเลือกตั้ง ส่วนผู้ตามเป็นเพียงไม้ประดับเท่านั้น

2. ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ตามแนวคิดของทฤษฎีนี้ การมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์ไม่เฉพาะแต่การเข้าไปพิจารณาเลือกตั้งหรือถอดถอนผู้นำเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวางนโยบาย ยิ่งกว่านั้นทฤษฎีนี้ยังมองการมีส่วนร่วมเป็นการศึกษา และพัฒนาการกระทำทางการเมืองและสังคมที่มีความรับผิดชอบ นั่นคือการไม่ยอมรับให้มีส่วนร่วมนับว่าเป็นการคุกคามต่อเสรีภาพของผู้ตาม (ดิเรกฤทธิ์ ฉันทิกุล, 2543: น.15-16)

5.3 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

จากความหมายที่มีผู้รู้ได้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมไว้นั้น เราสามารถแยกขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของประชาชน เนื่องจากประชาชนผู้ประสบปัญหาย่อมรู้ปัญหาของตนเองได้ดีที่สุด มิใช่ข้าราชการหรือนักพัฒนา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้เพราะโดยพื้นฐานความเป็นจริงแล้วการจะเลือกกลยุทธ์ในการพัฒนา ควรจะเป็นประชาชนในชุมชน เพื่อจะสามารถกำหนดกลยุทธ์ให้เหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากรและศักยภาพของชุมชน

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของกิจกรรมและผลงานที่ปรากฏ

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เพื่อค้นหาข้อดีและข้อบกพร่อง เพื่อหาแนวทางแก้ไขการทำงานให้มีประสิทธิภาพต่อไป

แนวคิดการมีส่วนร่วมกับการจัดการป่าชุมชน

การดำเนินงานในการจัดการป่าชุมชนนั้นจะต้องเกิดจากความต้องการของชุมชน กล่าวคือ คนในชุมชนควรที่จะมีความรู้สึกในการปกป้อง ดูแล และรักษาป่าของตนเองด้วยตนเอง ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้วการจัดการป่าชุมชนคงไม่ใช่เรื่องยาก สาเหตุที่ต้องดำเนินการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของการมีส่วนร่วมนั้นก็เกิดจากในอดีตหน้าที่การดูแลรักษา และทำนุบำรุงป่าไม้นั้นเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของกรมป่าไม้ ต่อมาทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายลดลงอย่างรวดเร็ว โดยการปฏิบัติงานอย่างหละหลวมของเจ้าหน้าที่และการดูแลที่ไม่ทั่วถึง ซึ่งจะเห็นได้ว่าป่าไม้ในประเทศไทยมีอยู่มากมาย แต่เจ้าหน้าที่มีเพียงไม่กี่คน บางครั้งเราอาจจะได้ยินข่าวการลักลอบตัดไม้โดยเจ้าหน้าที่เป็นสุระกระทำเสียเอง อาจจะเป็นเพราะว่าเจ้าหน้าที่ที่ดูแลป่าไม้ไม่ใช่คนในพื้นที่นั้นจึงเกิดความรู้สึกที่ว่า ป่าไม้ไม่ใช่สมบัติของตนเองจะตัดหรือทำลายลงไม่เป็นไร นานวันเข้าป่าก็ลดลงอย่างน่าใจหาย ด้วยสาเหตุนี้จึงส่งผลทำให้ ปัจจุบันมีนโยบายให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่า หรือบริเวณใกล้เคียงเป็นผู้ดูแลป่า เพราะคนกลุ่มนี้ได้ใช้ชีวิต พึ่งพิง อาศัย และคลุกคลีอยู่กับป่าอย่างสม่ำเสมอที่จะทำหน้าที่ในการดูแล ปกป้องรักษาป่าได้ดีกว่าบุคคลภายนอก โดยที่เจ้าหน้าที่ของรัฐคอยควบคุมดูแลอยู่ด้วย เมื่อคนในชุมชนต้องเป็นผู้ดูแลป่าของชุมชนแล้วนั้น ก็ถือว่ากิจกรรมในการดูแลรักษาป่าไม้ต้องเกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชน และต้องเกิดจากความต้องการของคนในชุมชนด้วย เพราะถ้าทุกคนทำไปเพราะถูกบังคับแล้วนั้นการดำเนินงานในการรักษาป่าถึงจะสำเร็จแต่ก็คงไม่มีความยั่งยืน และในที่สุดป่าไม้ก็คงจะถูกทำลายเหมือนในอดีตที่ผ่านมา

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าไม้นั้นมีความจำเป็น เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งสอดคล้องกับ นิรันดร์ จงวุฒิเวช (2527, :น.182-188) ที่ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนไว้ดังนี้

1. เป็นการสร้างแนวทางการป่าไม้ชุมชนที่ถูกต้อง เพราะแนวทางการป่าไม้ชุมชนย่อมมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น จึงต้องเป็นเรื่องของประชาชนในท้องถิ่นในการเข้ามามีส่วนร่วมต่อการกำหนดแนวทางกันเองโดยการร่วมมือ การประสานงาน และการร่วมรับผิดชอบด้วยกันในทุกขั้นตอนของการดำเนินงานอันจะทำให้เป็นการกำหนดรูปแบบของการป่าไม้ชุมชนได้ตรงตามความต้องการ หน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานราชการนอกท้องถิ่น ควรเป็นฝ่ายให้ความช่วยเหลือหรือสนับสนุนในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชน

2. **เป็นการสร้างพื้นฐานความสำเร็จของป่าชุมชน** การป่าไม้ชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ จะประสบผลสำเร็จได้ต้องมีองค์ประกอบพื้นฐาน 3 ประการ ของประชาชนคือ (1) ความต้องการขั้นพื้นฐาน (Basic Needs) (2) การมีส่วนร่วม (People Participation) และ (3) ความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) ซึ่งถ้าขาดองค์ประกอบด้านใดด้านหนึ่งไปแล้วการป่าไม้ชุมชนก็จะไม่สามารถดำเนินต่อไปได้

1. รูปแบบการมีส่วนร่วม

คุสิต เวชกิจ อ้างใน ขวลิขิต รอบรู้ (2539, น.34-35) ได้เสนอรูปแบบและระดับของการมีส่วนร่วมดังนี้

1. **การมีส่วนร่วมโดยตรง** การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการป่าไม้ชุมชนด้วยตัวเอง

2. **การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม** โดยปกติแล้วการป่าไม้ชุมชนจะดำเนินการในรูปกลุ่มหรือองค์กรประชาชน การมีส่วนร่วมรูปแบบนี้ก็คือประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเองเป็นคณะกรรมการของกลุ่มเพื่อดำเนินการป่าไม้ชุมชนแทนตนเอง

3. **การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน** การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะใช้ตัวแทนที่ตนเองเห็นว่ามีศักยภาพเพียงพอที่จะดำเนินการแทนตน ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดทางด้านเวลา การประกอบอาชีพแรงงาน จึงไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมด้วยตนเองได้

2. ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน

นอกจากนี้ คุสิต เวชกิจ(2535) ยังได้กล่าวถึงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนไว้ 7 ระดับดังนี้

1. **ระดับ 1 ไม่มีส่วนร่วมเลย** เป็นลักษณะของการป่าไม้ชุมชนที่ทางหน่วยงานของรัฐเข้าไปดำเนินการให้ประชาชนทั้งหมด หรือบางครั้งบังคับประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมโดยไม่มีทางเลือกเสียได้ เพราะการที่ประชาชนเกรงความผิดที่จะเกิดขึ้น รวมทั้งเกรงว่าจะต้องสูญเสียผลประโยชน์บางประการ เช่น การถูกปรับ การถูกเพ่งเล็งจากทางราชการ ฯลฯ แต่ถ้าหลีกเลี่ยงได้ประชาชนจะไม่เข้ามามีส่วนร่วม

2. **ระดับ 2 มีส่วนร่วมน้อยมาก** ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการป่าไม้ชุมชนเพราะสิ่งล่อใจหรือผลประโยชน์บางประการที่จะได้รับ เช่น ได้รับเงินค่าตอบแทนจากการใช้แรงงาน ได้มีโอกาสไปทัศนศึกษาด้านป่าไม้ แต่ตัวประชาชนมิได้มีความเลื่อมใสต่อป่าไม้ชุมชน ดังนั้นเมื่อไรก็ตามที่ประชาชนเห็นว่าตนเองไม่ได้รับผลประโยชน์เพียงพอที่จะได้เข้ามามีส่วนร่วม

3. **ระดับ 3 มีส่วนร่วมน้อย** ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการป่าไม้ชุมชน เพราะถูกชักจูงโดยการโฆษณาประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่มุ่งเน้นให้เห็นถึงผลดีและผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการป่าไม้ชุมชนที่ทางราชการกำหนดไว้ให้ ซึ่งไม่ได้คำนึงถึงความต้องการของประชาชน

ในท้องถิ่นและประชาชนมิได้มีส่วนร่วมเสนอความคิดเห็นใด ๆ ทั้งสิ้น ถ้าประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและได้รับผลประโยชน์อาจให้ความร่วมมือต่อไปแต่ถ้าประชาชนเห็นว่าไม่เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นเท่าที่ควรก็จะล้มเลิกการมีส่วนร่วม

4. ระดับ 4 มีส่วนร่วมปานกลาง ทางราชการจะทำการสอบถามหรือสัมภาษณ์ประชาชนถึงความต้องการทางด้านป่าไม้ของท้องถิ่น และสภาพข้อเท็จจริงของสุขภาพทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นอยู่ แล้วทางราชการจะนำข้อมูลที่ได้เหล่านี้ไปทำการกำหนดแผนงานเพื่อให้ประชาชนปฏิบัติตาม ซึ่งแผนงานที่กำหนดขึ้นบางครั้งก็อาจไม่ตรงตามความประสงค์

5. ระดับ 5 มีส่วนร่วมค่อนข้างสูง ทางราชการจะมีการยอมรับ ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมค่อนข้างสูงโดยการเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับปัญหาทางด้านทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้น รวมทั้งแนวทางการแก้ปัญหา ความประสงค์ของประชากรทางด้านทรัพยากรป่าไม้ชุมชน แต่การตัดสินใจการกำหนดแผนงานจริง ๆ ยังขึ้นอยู่กับอำนาจและเจ้าหน้าที่ของทางราชการ

6. ระดับ 6 มีส่วนร่วมสูง ทางราชการจะเปิดโอกาสอย่างมากให้ประชาชนในการแสดงความคิดเห็น ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชนจากประชาชนโดยใกล้ชิด การดำเนินการป่าไม้ชุมชน ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของประชาชนเองว่า จะแก้ไขปัญหาด้านป่าไม้ชุมชนอย่างไร แต่ก็มีบางส่วนของทางราชการยังใช้อำนาจหน้าที่เข้ามารับบทบาทต่อการกำหนดแผนงานนี้ด้วย

7. ระดับ 7 มีส่วนร่วมในอุดมคติ ประชาชนในท้องถิ่นจะร่วมมือกันการดำเนินการป่าไม้ชุมชนด้วยตนเองโดยตลอด นับตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดการดำเนินงาน เป็นการอาศัยพื้นฐานความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น จึงได้รับการร่วมมือจากประชาชนเป็นอย่างดี ราชการอาจเข้ามามีส่วนร่วมบ้าง ในแง่ของการช่วยเหลือหรือสนับสนุนสิ่งที่เกินความสามารถของประชาชนเท่านั้น

6. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร

การสื่อสารมุ่งที่จะทำให้ความคิดความเข้าใจของผู้อื่นเหมือนกับความคิดความเข้าใจของเรา หรือทำอะไรจึงจะสื่อความรู้สึกนึกคิดของเราไปสู่ความคิดของผู้อื่นได้ โดยให้มีความรู้สึกนึกคิดตรงกับเรา มีนักวิชาการและผู้รู้ต่างก็ให้ความหมายของการสื่อสารไว้อย่างหลากหลายแต่ให้ความหมายที่ใกล้เคียงกัน

เกษม ศิริสัมพันธ์ (2512) อ้างในวิชา คำรณเกียรติศักดิ์ ได้นิยามความหมายของการสื่อสารว่า คือ การที่มนุษย์ติดต่อข่าวสาร ข้อเท็จจริง ความคิดเห็น และทำที่ต่างๆจากบุคคลหนึ่งหรือหลายคนไปยังอีกคนหนึ่งหรือหลายคน

วิรัช ลภีรัตนกุล (2516) กล่าวว่า การสื่อสารคือกระบวนการส่งผ่านหรือสื่อความหมายระหว่างบุคคล สังคม หรืออาจให้คำนิยามง่าย ๆ ว่าการติดต่อสื่อสารหมายถึงศิลปะแห่งการถ่ายทอดข่าวสาร ความรู้สึกนึกคิดและทัศนคติจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่ง

Kelsey & Hearne (1963) ให้ความหมายว่า การสื่อสารเป็นขบวนการถ่ายทอดความคิด ทักษะหรือความถนัด จากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่งอย่างถูกต้อง

Lionberger & Gwin (1982) กล่าวว่า การสื่อสารคือการสร้างความเข้าใจระหว่างผู้ส่งข่าวสารและผู้รับซึ่งส่วนมากกระทำโดยใช้ถ้อยคำ แต่สามารถกระทำได้โดยวิธีทางอื่นเช่นการแสดงกริยาหรือการแต่งตัว

Leagans (1971) ได้ขยายความของการสื่อสารมากขึ้นโดยกล่าวว่า การสื่อสารคือขบวนการซึ่งบุคคลสองคนหรือมากกว่าแลกเปลี่ยนความคิด ความจริง ความรู้สึก หรือความประทับใจ เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันทั้งด้านความหมายของข่าวสารและวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร หากบุคคลสองคนหรือมากกว่าได้พยายามปรับความรู้สึกนึกคิด มีความพยายามร่วมกันแล้วย่อมสื่อสารกันได้

Winfield (1957) กล่าวว่า การสื่อสารคือการเคลื่อนย้ายความรู้ไปยังบุคคลต่างๆ เพื่อให้บุคคลเหล่านั้นกระทำการอันเป็นประโยชน์ การกระทำเหล่านั้นอาจเป็นการปรับปรุงสิ่งเล็กๆน้อยๆในการทำงานหรือก่อให้เกิดประโยชน์อันใหญ่หลวง เช่นการสร้างสามัคคีในชาติ การสื่อสารจึงเป็นขบวนการเรียนรู้ซึ่งประกอบด้วย 1)ผู้สอน 2)ข่าวสาร 3)ช่องทางส่งข่าวสาร 4)ผู้ฟังหรือผู้เรียนรู้ 5)ผลของการเรียนรู้

Singh (1981) ให้ความหมายของการสื่อสารว่า คือขบวนการถ่ายทอดความคิด วิทยาการใหม่ ๆ หรือข่าวสารจากแหล่งข่าวสาร ไปยังผู้ใช้ขั้นสุดท้าย เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้รับข่าวสารให้เป็นไปตามประสงค์ การสื่อสารเป็นขบวนการต่อเนื่องอันประกอบไปด้วยส่วนประกอบพื้นฐานคือ 1)ผู้ส่งข่าวสาร 2)ข่าวสาร 3)ช่องทางการส่งข่าวสาร และ4)ผู้รับข่าวสาร

จากความหมายที่ผู้รู้ต่าง ๆ ให้นำนั้นสามารถสรุปได้ว่าการสื่อสารนั้น เป็นขบวนการซึ่งประกอบไปด้วยผู้ส่งข่าวสาร ข่าวสาร ช่องทางข่าวสารและผู้รับข่าวสาร โดยผู้ส่งข่าวสารมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งในการส่งข่าวสาร การสื่อสารของบุคคลจะเข้าใจมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับขอบเขตของความรู้ พื้นฐานประสบการณ์ของผู้รับและผู้ส่งข่าวสาร นอกจากนี้การสื่อสารที่จะให้ได้ผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ควรประกอบด้วยหลักสำคัญ 7 ประการ ซึ่ง Cutlip&Center อ้างในวิทยาดารงเกียรติศักดิ์ ได้กล่าวไว้คือ

1. ความเชื่อถือ (Credibility) การสื่อสารจะได้ผลต้องเริ่มต้นด้วยบรรยากาศแห่งความเชื่อถือ ไว้วางใจ ผู้รับต้องเชื่อถือผู้ให้ข่าวสารหรือแหล่งข่าวสารจึงจะมีความมั่นใจหรือเต็มใจรับฟังข่าวสารนั้น

2. ความเหมาะสม กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม (Context) การสื่อสารที่ดีต้องมีความเหมาะสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมและสภาพสังคม เครื่องมือสื่อสารเป็นเพียงสิ่งประกอบแต่ความสำคัญอยู่ที่ท่าที ภาษา พฤติกรรมที่เหมาะสมกับสภาพสังคม วัฒนธรรมของหมู่ชนหรือสภาพแวดล้อมนั้น ๆ

3. เนื้อหาสาระ (Content) ข่าวสารที่ดีจะต้องมีความหมายสำหรับผู้รับคือมีสาระประโยชน์สำหรับกลุ่มชนนั้น ๆ หรือมีสิ่งที่เขาได้ประโยชน์ บางเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อชนกลุ่มหนึ่งมากแต่อาจจะไม่มีสาระกับคนบางกลุ่ม

4. ความสม่ำเสมอต่อเนื่อง (Continuity and Consistency) การสื่อสารจะได้ผลต้องส่งบ่อยๆ ติดต่อกันเป็นการซ้ำ เพื่อเตือนความทรงจำและความสม่ำเสมอ ที่ยังคงตรงแน่นอน

5. ช่องทางข่าวสาร (Channels) ข่าวสารจะเผยแพร่ได้ดีต้องส่งให้ถูกช่องทางของการสื่อสารนั้นๆ โดยมองหาวิถีทางที่เปิดรับข่าวสารที่เราจะส่ง และส่งถูกสายงาน

6. ชีคความสามารถของผู้รับ (Capability of Audience) การสื่อสารที่ดีว่าได้ผลนั้นต้องทำให้ผู้รับข่าวสารใช้ความพยายามน้อยที่สุด ดังนั้นในการสื่อสารต้องพิจารณาขีดความสามารถในการรับข่าวสารของผู้รับซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น นิสัย ความรู้ พื้นฐานที่ช่วยให้เข้าใจทักษะในการสื่อสาร ความสามารถในการใช้ภาษา

7. ความแจ่มแจ้ง (Clarity) ข่าวสารต้องง่าย ชัดเจน กระชับรัด ใช้ภาษาที่ผู้รับเข้าใจ คือใช้ภาษาของเขา ศัพท์ที่ยากและสูงไม่มีประโยชน์ มีความมุ่งหมายเดียวอย่าให้คลุมเครือหรือมีความหมายหลายแง่ ยิ่งข่าวสารที่ต้องถูกส่งผ่านหลาย ๆ ทอดยิ่งต้องระมัดระวังมาก

(Cutlip & Center, 1978 หน้า 34-35)

ดังนั้นในการดำเนินงานด้านชุมชนไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมใดๆก็ตามต้องคำนึงถึงความสำคัญของการสื่อสารเป็นอันดับแรกเพราะจะเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญว่ากิจกรรมนั้นจะบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

(RESEARCH METHODOLOGY)

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชน:กรณีศึกษาบ้านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์คือ

1. เพื่อถอดบทเรียนทั้งในแง่แนวคิดและแนวทางปฏิบัติในระบบการจัดการป่าชุมชนของทางราชการและชุมชน
2. เพื่อพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

เพื่อให้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ จึงจำเป็นต้องอาศัยการวิจัยแบบเจาะลึก เพื่อให้ได้มาซึ่งความจริงของกระบวนการในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนจากภาครัฐและชุมชน สำหรับนำมาถอดเป็นบทเรียนและนำไปสู่แนวคิดและวิธีปฏิบัติในพื้นที่วิจัยโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1.ขอบเขตของการศึกษา

ก.ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

ในเบื้องต้นผู้วิจัย ได้ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิเกี่ยวกับการจัดการด้านป่าชุมชนทั้งในส่วนองภาครัฐและชุมชนจาก เอกสาร ตำรา บทความ ตลอดจนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Study) ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้แล้วด้วยจุดประสงค์และกลุ่มประชากรศึกษาที่แตกต่างกัน เพื่อนำมาประกอบในการกำหนดกรอบความคิดในการวิจัย

ข.การสำรวจข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่วิจัยและพื้นที่ศึกษาซึ่งกำหนดไว้ในกรอบการวิจัย

ผู้วิจัยและทีมได้เดินทางไปศึกษาการดำเนินงานกิจกรรมด้านป่าชุมชนของภาครัฐจำนวน 3 หมู่บ้าน โดยได้ข้อมูลมาจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ซึ่งได้แจ้งรายชื่อหมู่บ้านให้ทีมวิจัยทราบ คือบ้านห้วยไซเหนือ บ้านห้วยไซกลาง และบ้านห้วยไซใต้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน

สำหรับหมู่บ้านที่ทีมวิจัยได้ศึกษาจากเอกสารและองค์ประกอบอื่นซึ่งเป็นที่ยอมรับว่ามีศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนจนประสบผลสำเร็จเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป คือบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองลำพูน และหมู่บ้านซึ่งเคยดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนในช่วงระยะเวลาหนึ่งแต่ไม่ประสบผลสำเร็จคือบ้านสันปุย หมู่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน รวมเป็น 2 หมู่บ้านที่ทีมวิจัยได้เข้าไปศึกษาและถอดบทเรียนเพื่อนำมาปรับใช้กับพื้นที่วิจัยคือบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

2. สถานที่ดำเนินการวิจัย แบ่งเป็นสองส่วนคือ

2.1 บ้านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ถือว่าเป็นพื้นที่เป้าหมายสำหรับการดำเนินการวิจัย ซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งสำหรับดำเนินกิจกรรมต่างๆตามแผนปฏิบัติการที่ได้ร่วมกันกำหนดจากการถอดบทเรียนต่าง ๆ ที่ได้มาและร่วมกับชาวบ้านหาแนวทางสำหรับหมู่บ้าน

2.2 พื้นที่เป้าหมายซึ่งทีมวิจัยได้เข้าไปถอดบทเรียนคือพื้นที่ดำเนินการด้านป่าชุมชนของภาครัฐคือ บ้านห้วยไซเหนือ บ้านห้วยไซกลาง และบ้านห้วยไซใต้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน นอกจากนี้ยังมีพื้นที่เป้าหมายซึ่งดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนประสบผลสำเร็จคือบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองลำพูน และพื้นที่บ้านสันปูเลย หมู่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน ซึ่งเคยดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ

2.3 พื้นที่หมู่บ้านใกล้เคียงกับบ้านหนองผึ่งซึ่งมีพื้นที่แนวเขตป่าเชื่อมติดต่อกันและอยู่ในพื้นที่ปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลทากาศ

3. กลุ่มคนเป้าหมายและทีมวิจัย

3.1 นักวิจัยหลัก ประกอบด้วยหัวหน้าโครงการวิจัยและนักวิจัยซึ่งเป็นข้าราชการประจำสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ข้าราชการครูจากโรงเรียนทาขุมเงินวิทยาคาร จำนวนทั้งหมด 8 คน

3.2 นักวิจัยพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำชาวบ้านหนองผึ่งจำนวน 4 คน

3.3 กลุ่มคนที่ร่วมดำเนินการประกอบด้วยชาวบ้านหนองผึ่งทั้งหมดและเครือข่ายประชาชนในพื้นที่ตำบลทากาศที่เข้าร่วมกิจกรรมด้านป่าชุมชน

3.4 คณะวิทยากรหรือผู้มีส่วนในการเสริมความรู้ ได้แก่เจ้าหน้าที่ซึ่งมีความรู้ในด้านกิจกรรมชุมชนจาก สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดลำพูน เจ้าหน้าที่ศูนย์ควบคุมไฟป่าภาคเหนือ เจ้าหน้าที่สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อาวอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ปรึกษาชาวบ้านในด้านป่าชุมชน

3.5 ผู้สนับสนุน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน องค์การบริหารส่วนตำบลทากาศ ศูนย์ควบคุมไฟป่าภาคเหนือ โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อาวอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

4. การเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นที่สำหรับถอดบทเรียน

4.1.1 ทีมวิจัยหลักได้เดินทางเข้าไปในพื้นที่บ้านห้วยไซเหนือ บ้านห้วยไซกลาง และบ้านห้วยไซใต้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน เพื่อสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำของหมู่บ้านตลอดจนชาวบ้านบางคน โดยใช้วิธีสัมภาษณ์แบบบังเอิญ (Accidental) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่คละเคล้ากันไปและใกล้เคียงกับความจริงมากที่สุด โดยใช้เวลาในการเดินทางเข้าพื้นที่ประมาณ 2 เดือน (สัปดาห์ละ 3 วัน) แล้วนำข้อมูลที่ได้มารวบรวมกันวิเคราะห์ถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชนในส่วน of ภาครัฐ

4.1.2 เมื่อได้ข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ดำเนินการด้านป่าชุมชนของภาครัฐแล้ว ทีมวิจัยได้เดินทางเข้าพื้นที่บ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองจังหวัดลำพูน เพื่อศึกษาถึงการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนซึ่งถือว่าเป็นชุมชนที่ประสบผลสำเร็จและมีชื่อเสียง อีกทั้งผู้วิจัยมีความคุ้นเคยกับชาวบ้านในชุมชนนี้เป็นอย่างดี เพราะเคยเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนมาก่อน เมื่อได้ข้อมูลในส่วนของชุมชนที่ถือว่าประสบผลสำเร็จแล้ว ทีมวิจัยได้เดินทางเข้าพื้นที่บ้านสันปูเลย หมู่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน เพื่อศึกษาถึงกระบวนการจัดการป่าชุมชนที่ไม่ประสบผลสำเร็จ โดยให้การสัมภาษณ์เชิงสังเกต จากชาวบ้านแบบบังเอิญ และกลุ่มผู้นำบางส่วน เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งเคยดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนมาช่วงระยะเวลาสั้นๆ และล้มเหลวโดยชาวบ้านส่วนใหญ่ จึงต้องมีความระมัดระวังในด้านการสัมภาษณ์เพื่อไม่ให้ชาวบ้านเกิดความระแวงและไม่ให้ความร่วมมือ นอกจากนี้ทีมวิจัยยังได้สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ฝ่ายปกครอง และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นรวมถึงตลอดจนถึงการตรวจสอบเอกสารทางราชการที่เกี่ยวข้อง

4.1.3 นำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาร่วมกันวิเคราะห์ในทีมวิจัยเพื่อสรุปทริเียนและหาแนวทางสำหรับพื้นที่วิจัย โดยขั้นตอนนี้ใช้เวลารวมทั้งหมดประมาณ 3 เดือน

4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่วิจัย

4.2.1 การทำความรู้จักชุมชน ผู้วิจัยได้เข้าไปทำความรู้จักกับกลุ่มผู้นำชุมชนก่อนโดยผ่านทีมวิจัยหลักซึ่งมีอาชีพรับราชการครูและมีพื้นที่ทำกินอยู่ภายในหมู่บ้านซึ่งทราบความต้องการของกลุ่มผู้นำในด้านการรักษาป่าของบ้านหนองผึ่ง แต่ไม่รู้ที่จะเริ่มต้นอย่างไร เมื่อได้รู้จักและคุ้นเคยกับกลุ่มผู้นำแล้วจึงได้นำแนวทางที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลด้านต่างๆ เกี่ยวกับป่าชุมชนมาร่วมหารือและหาแนวทางปฏิบัติร่วมกันโดยผู้วิจัยไม่ได้บอกให้นักวิจัยพื้นที่ทราบว่าการดำเนินงานขณะนี้เป็นการวิจัย แต่เป็นการหาแนวทางร่วมกันเพื่อจะค้นหาวิธีการรักษาป่าให้กับชาวบ้านหนองผึ่ง

4.2.2 เมื่อกลุ่มผู้นำเข้าใจและเห็นด้วย จึงได้ขยายผลไปสู่ชาวบ้าน โดยการจัดเวทีร่วมกันในหมู่บ้านเพื่อค้นหาความต้องการ สิ่งที่คาดหวัง และแนวทางที่เป็นไปได้สำหรับการพัฒนาบ้านหนองผึ่งโดยใช้ป่าชุมชนเป็นหลักในการพัฒนา ซึ่งชาวบ้านได้ร่วมกันหาแนวทางอย่างกว้างขวางจนได้แผนปฏิบัติการในที่สุด

4.2.3 อย่างไรก็ตามเมื่อได้แผนปฏิบัติการ และเริ่มดำเนินกิจกรรมไปตามขั้นตอนแล้วผู้วิจัยเริ่มทำความเข้าใจกับนักวิจัยพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำเพื่อให้ทราบว่าการดำเนินกิจกรรมเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการวิจัย สาเหตุที่ไม่ได้แจ้งให้ทราบตั้งแต่เริ่มต้นเพราะเกรงว่าจะทำให้เกิดความยุ่งยากและเข้าใจได้ลำบาก ซึ่งผู้วิจัยจะใช้ช่วงระยะเวลาของการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้นกระบวนการวิจัยเพื่อใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชนครั้งนี้ ได้กำหนดประเด็นการวิเคราะห์ดังนี้

1.การวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงความเข้าใจในเรื่องป่าชุมชนของบุคคลกลุ่มต่างๆที่มีความผูกพันกับป่าและวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับป่า คือ 1) กลุ่มพนักงานเจ้าหน้าที่ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า 2) กลุ่มชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่า และ 3) กลุ่มนักวิชาการ นักคิดทางสังคม ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวข้องกับป่า

2.การวิเคราะห์ถึงบทบาทของผู้นำ เพื่อชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของผู้นำในชุมชน ซึ่งมีบทบาทในการกำหนดทิศทางในการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมหรือการกำหนดทำที่ของผู้นำในหลายลักษณะ ทั้งในด้านการติดต่อประสานงานกับองค์กรภายนอกชุมชน การประนีประนอมกับเหตุการณ์หรือสถานการณ์ต่างๆที่กระทบต่อชุมชน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวเป็นพลวัตรอย่างต่อเนื่อง

3.การวิเคราะห์ถึงกระบวนการสื่อสารซึ่งเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ตลอดจนองค์กรที่เกี่ยวข้องใช้ในการสื่อสารเพื่อทำความเข้าใจกับชาวบ้านในกิจกรรมด้านป่าชุมชน

4.การวิเคราะห์ถึงเครือข่ายการเรียนรู้และเครือข่ายสังคมของผู้นำชุมชนกับผู้มีอำนาจและอิทธิพลภายนอกชุมชน โดยจะวิเคราะห์ถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นกับผู้นำชุมชนเมื่อมีการนำเอาการวิจัยเข้ามาสู่พื้นที่ และวิเคราะห์ถึงเครือข่ายสังคมที่กลุ่มผู้นำสามารถประสานกันภายในชุมชนและขยายผลออกไปสู่สังคมภายนอกชุมชน เพื่อแสวงหาความร่วมมือกับชุมชนอื่นซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำความสำเร็จมาสู่กระบวนการรักษาป่าชุมชนในที่สุด

5.การวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสำคัญในการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นพลวัตรที่สำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นไปตามทิศทางที่ต้องการ

ในการแสดงผลและรายงานการวิจัยจะใช้สถิติเชิงพรรณนาอย่างง่าย เพื่อแสดงผลการวิจัยในครั้งนี้

เหตุผลในการเลือกพื้นที่วิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอมะนัง จังหวัดลำพูน เป็นพื้นที่วิจัยเนื่องจาก

1. เป็นพื้นที่ชายขอบที่อยู่ติดกับพื้นที่อนุรักษ์หวงห้ามเด็ดขาดของทางราชการ (ติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยผาเมือง) ซึ่งไม่อนุญาตให้มีการทำประโยชน์ในทุกมิตี ซึ่งสามารถใช้เป็นตัวแทนของพื้นที่ต่าง ๆ ที่มีปัญหาเรียกร้องกันในปัจจุบันระดับหนึ่ง

2. เป็นพื้นที่ซึ่งปราศจากการเข้ามาดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชน ทำให้สามารถใช้เป็นพื้นที่ทดลองได้โดยไม่มีปัจจัยอื่นเข้ามาเป็นตัวแปรที่ส่งผลกระทบต่อผลของการวิจัย

3. กลุ่มผู้นำชุมชนมีความปรารถนาที่จะดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนอยู่แล้ว เพียงแต่ยังหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ จึงเป็นพื้นที่ซึ่งเหมาะสมในการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) พื้นที่หนึ่ง

4. เป็นชุมชนที่สามารถประสานงานและขยายเครือข่ายออกไปได้ในขณะที่ทำการวิจัย เนื่องจากมีพื้นที่ชายขอบที่เป็นลักษณะเดียวกันเชื่อมติดต่อกันเป็นผืนเดียวกันประมาณ 8 หมู่บ้าน ทำให้สามารถขยายผลและหาความร่วมมือในระดับตำบลได้ในขณะที่ทำการวิจัย

5. มีความสะดวกในการเก็บข้อมูลและได้รับความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมซึ่งใช้ระยะเวลานานเป็นอย่างดี เมื่อได้มีการทำความเข้าใจกับชุมชนแล้ว

6. การคมนาคมสะดวกสามารถเดินทางเข้าพื้นที่วิจัยได้ทุกฤดูกาล

7. ทีมวิจัยคาดหวังว่าเมื่อดำเนินการวิจัยไปตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้ระยะหนึ่งจะสามารถพัฒนากระบวนการเรียนรู้สำหรับนักวิจัยพื้นที่และสามารถขยายผลไปสู่ชาวบ้านได้ในระดับหนึ่ง

บทที่ 4

ผลการวิจัยและวิจารณ์

(RESULTS AND DISCUSSION)

การวิจัยครั้งนี้ ต้องการศึกษาดังการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชน เพื่อให้สามารถเข้าใจประเด็นของการศึกษาอย่างลึกซึ้ง จึงได้แบ่งข้อมูลในการศึกษาออกเป็น 4 ตอน คือ

ตอนที่ 1 บทเรียนจากการดำเนินงานกิจกรรมด้านป่าชุมชนของภาครัฐและชุมชน ซึ่งประสบความสำเร็จและล้มเหลว เพื่อนำไปสู่กระบวนการสังเคราะห์บทเรียนที่ได้รับ และนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานกิจกรรมสำหรับพื้นที่วิจัยต่อไป

ตอนที่ 2 สภาพทั่วไปของชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่วิจัย ซึ่งประกอบไปด้วยสภาพภูมิศาสตร์ การคมนาคม การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตของชุมชน

ตอนที่ 3 ผลที่เกิดขึ้นตามแผนปฏิบัติการวิจัยในชุมชน

ตอนที่ 4 การวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัย

ตอนที่ 1 บทเรียนที่ได้จากการดำเนินงานกิจกรรมด้านป่าชุมชนของภาครัฐและชุมชน

การดำเนินงานด้านป่าชุมชนไม่ว่าจะโดยภาครัฐหรือชุมชนยังไม่สามารถระบุได้ว่ามีจุดเริ่มต้นเมื่อไหร่ แต่ตามสภาพความเป็นจริงป่าชุมชนเป็นประเพณีปฏิบัติที่มีมาช้านานโดยเฉพาะในด้านชุมชนแล้วชีวิตของคนไทยและป่ามีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดตลอดมา หากจะมองในมิติประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นได้ว่าในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ราษฎรได้รับการสนับสนุนให้บุกเบิกแผ้วถางป่าเพื่อใช้เพาะปลูก โดยได้รับการกรรมสิทธิ์ในพื้นที่เหล่านั้นอย่างถูกต้องตามกฎหมาย หลังจากที่มีการเซ็นสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 และมีการเปิดทำการค้ากับประเทศตะวันตกเพิ่มมากขึ้น ความต้องการผลิตข้าวของไทยทำให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยได้รับการสนับสนุนและความร่วมมือจากรัฐบาล การแผ้วถางป่าเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง สถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นและเชื่อมโยงมาจนถึงปัจจุบันซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลงเป็นจำนวนมาก แต่ความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับชุมชนก็ไม่สามารถแยกขาดจากกันได้จากอดีตที่เคยได้รับการสนับสนุนจากรัฐในฐานะผู้บุกเบิกก็เปลี่ยนสถานะมาเป็นผู้ถูกรุก การเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเกิดขึ้นทั่วทั้งประเทศในขณะเดียวกันภาครัฐก็พยายามที่จะรักษาพื้นที่ป่าเอาไว้โดยอาศัยมาตรการทางกฎหมายอย่างเข้มข้น แต่ก็มีมีการปรับเปลี่ยนท่าที เมื่อสถานการณ์เริ่มเปลี่ยนไปดังเช่นวิวัฒนาการด้านป่าชุมชนของภาครัฐที่จะได้นำเสนอต่อไป

วิวัฒนาการด้านป่าชุมชนของภาครัฐ

สถานการณ์ด้านป่าไม้ก่อนมีการสถาปนากรมป่าไม้

แต่เดิมส่วนใหญ่ของประเทศไทยปกคลุมด้วยป่าไม้เพราะจากหลักฐานประมาณหนึ่งร้อยปีมานี้เองพบหลักฐานว่ามีช้างป่าฝูงใหญ่พ่นพ้านอยู่แถบบางกะปิ (84 ปี กรมป่าไม้ หน้า 7) ซึ่งปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัยของประชาชนอย่างหนาแน่นที่สุดแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร สำหรับสถานการณ์ป่าไม้ก่อนปี พ.ศ.2426 จะเป็นอย่างไร ไม่มีหลักฐานใด ๆ ปรากฏ แต่ไม้สักกลายเป็นไม้ที่มีคุณค่าที่สุดในทางการค้า ด้วยความดีเด่นเฉพาะตัว ประวัติการป่าไม้ของประเทศจึงมักจำกัดวงอยู่แต่เฉพาะเรื่องไม้สักเท่านั้น

ในสมัยเจ้าขุนมูลนายก่อนการก่อตั้งกรมป่าไม้ บรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือเป็นเจ้าของป่าไม้สักแต่เพียงผู้เดียว และป่าไม้เหล่านี้ไม่ใช่มรดกตกทอดของเจ้านายแต่ได้รับมอบจากเจ้าหลวงในสมัยใดสมัยหนึ่งจากการกระทำคุณงามความดีหรือตามเชื้อวงศ์ เฉพาะตัวเจ้าหลวงเองนั้นเป็นผู้ครอบครองป่าผืนใหญ่ที่สุดและดีที่สุดและยังเป็นเจ้าของป่าสักทั้งหมดในท้องที่ตามศักดิ์อีกด้วย

การทำไม้สักในระยะแรกเริ่มส่วนใหญ่ดำเนินการโดยชาวพม่าและชาวไทยใหญ่ร่วมกับชาวจีนและพ่อค้าท้องถิ่นบางคน คนเหล่านี้ได้รับอนุญาตในรูปแบบต่างๆจากเจ้านายและทำไม้โดยไม่มีระเบียบแบบแผนไม่สม่ำเสมอ บุคคลแรกที่สังเกตเห็นช่องทางที่จะทำการค้าไม้สักไทยในต่างประเทศคือหมอมอริกัน ชื่อ ชิค (Dr.M.A. CHEEK) โดยการนำทางให้บริษัทสำคัญ ๆ ในยุโรปหลายบริษัทเข้ามาทำธุรกิจ การเข้ามาของบริษัทเหล่านี้ เป็นสิ่งหนึ่งที่เพิ่มความยุ่งเหยิงในการทำไม้ซึ่งมีอยู่แล้ว ทั้งนี้เพราะพอเริ่มเข้ามาก็มีการแย่งกันขอสิทธิเข้าทำไม้ในป่าให้มีจำนวนมากขึ้นและได้ป่าที่ดีกว่าจากเจ้านายในท้องถิ่น (84 กรมป่าไม้ อ้างแล้ว) และตั้งแต่ประมาณปี 2436 ได้มีการพยายามที่จะควบคุมการทำไม้ให้ถูกต้องโดยนำเข้าไปรวมในสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและสยาม ค.ศ.1893 คือให้มีข้อห้ามคนในบังคับอังกฤษไม่ให้ทำไม้โดยไม่ได้รับอนุญาตลงทะเลเบียนที่ถูกต้องครบถ้วนและห้ามไม่ให้เจ้านายฝ่ายเหนืออนุญาตให้บุคคลทำไม้ในป่าเดียวกันเกินกว่าหนึ่งคน แต่ข้อห้ามข้อหลังไม่ได้ผลเนื่องจากเมื่อป่าไม้สักมีราคามากขึ้น เจ้านายต่าง ๆ ไม่อาจฝืนความเขี้ยวหนทางด้านการเงินได้ จึงทำการแบ่งป่าให้ย่อยเล็กลง เพื่อให้ได้ค่าเปิดป่ามากขึ้น ป่าก็เริ่มทรุดโทรมลงเนื่องจากการทำไม้ไม่มีการควบคุมผู้รับอนุญาตในเรื่องวิธีการและจำนวนไม้ที่จะทำออกและเมื่อสัญญาเดิมสิ้นสุดลงก็อนุญาตให้ผู้ทำไม้รายใหม่เข้าทำไม้ในป่าเดิมซ้ำแล้วซ้ำอีก

สถานการณ์เช่นนี้ไม่เป็นผลดีแก่ทั้งสองฝ่าย ผู้รับอนุญาตได้รับความลำบากในการที่จะแข่งขันกันเพื่อให้เจ้านายพอใจ ซึ่งเมื่อทำได้สำเร็จ ความวิตกกังวลและค่าใช้จ่ายก็สูงขึ้นจึงมีความพยายามที่จะรักษาไว้ซึ่งสิทธิและผลประโยชน์ สถานการณ์นี้ทำให้ป่าไม้ถูกทำออกอย่างหนักและทรุดโทรมจากวิธีการทำไม้ที่ผิด ๆ ไม่ระมัดระวัง รายได้และค่าภาคหลวงส่วนของเจ้านายก็ลดต่ำลงกว่าที่คาดไว้มาก เนื่องจากมีการรวบไหลในการบริหารราชการมากซึ่งเจ้านายฝ่ายเหนือเองต้องรับผิดชอบในฐานะเจ้าหน้าที่ป่าไม้ประจำดินตะเลียบปล่อยให้อยู่ในมือของผู้ได้บังคับบัญชา

ในสมัยนั้นการประทับตราค่าภาคหลวงทำกันในป่าและค่าภาคหลวงกำหนดไว้ในอัตรา 4 รูปี ต่อไม้ท่อนเล็กหนึ่งท่อน (ขนาดประมาณ 1.13 ลูกบาศก์เมตร) และ 8 รูปี ต่อไม้ท่อนใหญ่หนึ่งท่อน ค่าภาคหลวงครึ่งหนึ่งเป็นของพระคลังมหาสมบัติ และอีกครึ่งหนึ่งจะแบ่งเท่า ๆ กันระหว่างเจ้าหลวงกับเจ้าของป่าไม้ (เจ้านาย) นอกจากนั้นในการผูกเพไม้ซึ่งต้องมาลงยังค่านาภิที่ชัยนาท จะจัดเก็บภาษีอีกจำนวนหนึ่งเข้าพระคลัง

แบบสัญญาที่ใช้ในสมัยนั้นนอกจากจะมีการกำหนดอัตราค่าภาคหลวงและภาษีที่จะต้องจัดเก็บแล้วยังมีข้อกำหนดต่าง ๆ อีกดังนี้

1. ห้ามสับกันไม้สักขนาดต่ำกว่า 1.30 เมตร วัดโคยรอบ
2. จะต้องมีการบำรุงป่าหลังจากการทำไม้โดยการปลูกไม้สักหนึ่งต้นต่อไม้สักหนึ่งต้นที่ตัดลงไป
3. ห้ามการจุดไฟหรือการทำไร่เลื่อนลอย
4. อายุสัญญากำหนดไว้ 6 ปี หลังจากนั้นไม้ที่สับกันไว้หรือไม้ซึ่งทิ้งไว้ในพื้นที่จะตกเป็นของแผ่นดิน ยกเว้นไม้ที่ได้ประทับตราค่าภาคหลวงแล้ว
5. สัญญาจะโอนไม้ได้้นอกจากตกทอดไปยังทายาทตามกฎหมายในกรณีที่ได้รับอนุญาตเสียชีวิต (84 ปี กรมป่าไม้, อ้างแล้ว:9)

จากข้อสังเกตในแบบสัญญาจะพบว่าไม่มีการปฏิบัติตามพันธกรณีในสัญญาแต่อย่างใด เพราะไม่มีเจ้าหน้าที่ที่จะติดตามหรือตรวจสอบตามเงื่อนไข ผู้รับอนุญาตจึงไม่อาจทนต่อความเขี้ยวขวานที่จะตัดดวงกำไรจากการทำไม้ให้มากที่สุด นอกจากนี้ยังพบว่าการลักขโมยไม้อย่างมากมาย เพราะขาดการควบคุมทั้งด้านกำลังคนและกฎเกณฑ์ ตลอดจนระเบียบและกฎหมาย จึงเห็นว่ามี ความจำเป็นที่จะต้องมีความคุ้มครองป่าไม้อย่างมีระบบ โดยการสรรหาผู้ที่ได้รับการศึกษาทางด้านการป่าไม้มารับราชการโดยมีแนวคิดที่จะจัดตั้งหน่วยงานด้านการป่าไม้ขึ้นในประเทศไทย โดยกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้ดูแลถ่วงดุลความคิดเห็นและได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เจรจาขอขียนตัว มร.เฮช.เอ.สเลด เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในกรมป่าไม้พม่า จากรัฐบาลอินเดีย และ มร.สเลดได้เดินทางมาถึงประเทศไทย เมื่อ พ.ศ.2438 ได้เริ่มปฏิบัติงานเกี่ยวกับไม้สักทันที เมื่อได้ศึกษาทุกแง่ทุกมุมแล้ว มร.สเลดได้เสนอรายงานต่อรัฐบาลไทย เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2439 ซึ่งข้อเสนอแนะของ มร.สเลด พอสรุปได้ดังนี้

1. สิทธิถือครองพื้นที่ป่าไม้ทั้งสิ้นควรเป็นของรัฐ
2. รัฐควรต้องครอบครองป่าสักที่มีค่าทั้งสิ้น และในขั้นสุดท้ายรัฐบาลควรยกเลิกการปันส่วนค่าภาคหลวงแก่เจ้านายฝ่ายเหนือเสียทั้งสิ้น แต่ให้ใช้จ่ายเงินเดือนที่เหมาะสมให้แก่

3.ควรยกเลิกการให้ราษฎรใช้ไม้สักโดยเสรี และพยายามส่งเสริมทุกวิถีทางให้มีการใช้ไม้อื่น ๆ แทน เพื่อให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์นี้ในลำดับแรกควรมีการหวงห้ามเฉพาะไม้สักก่อนการควบคุมไม้อื่น ๆ นอกจากไม้สักควรดำเนินการเมื่อแก้ไขปัญหาเรื่องไม้สักได้แล้ว

4.ควรตราพระราชบัญญัติป่าไม้เพื่อควบคุมการทำไม้ ส่งเสริมการควบคุมไม้ระหว่างนำเคลื่อนที่ให้ดีขึ้น การเก็บภาษีรายได้และการป้องกันรักษาป่าไม้โดยทั่วไป

5.การทำไม้เกินกำลังป่า เนื่องจากในขณะนั้นได้มีการทำไม้ออกจากป่าสักเกินกำลังป่ามากมายประมาณ 3 เท่าครึ่งของอัตรากำลังการผลิตปกติโดยประมาณ

มีข้อเสนอของมร.สเลตที่เด่นชัดอยู่ข้อหนึ่งคือเสนอให้ก่อตั้งกรมป่าไม้ ขึ้น โดยให้มีหน้าที่รับผิดชอบป่าไม้ทั้งสิ้นทั้งปวงโดยให้วางแผนป้องกันรักษาและพัฒนาป่าไม้ ควบคุมการนำไม้เคลื่อนที่ตลอดจนจัดเก็บรายได้ทุกชนิดทุกประเภททางด้านนี้ หลังจากรัฐบาลได้พิจารณาคำแนะนำของ มร.สเลตและได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว มร.สเลตจึงได้รับมอบหมายให้เป็นผู้นำคำแนะนำของตนเองมาดำเนินการด้วยตนเองทุกประการ กรมป่าไม้จึงถือกำเนิดขึ้นในวันที่ 18 กันยายน ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) โดยมี มร.สเลตเป็นเจ้ากรมคนแรก (84 ปี กรมป่าไม้ อ่างแล้ว) และนี่คือจุดเริ่มต้นของการรวมอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ไปยังศูนย์กลางอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดและเป็นระบบ โดยจะเห็นได้ว่าแนวคิดของ มร.สเลตนั้นเป็นการมองปัญหาทรัพยากรป่าแบบตะวันตกทั้งหมดเป็นการรวมอำนาจการตัดสินใจในเรื่องทรัพยากรไปไว้ที่ศูนย์กลางและมีมุมมองเพียงมิติเดียวเท่านั้นคือการมองว่าป่าเป็นแหล่งผลิตที่จะต้องให้ผลตอบแทนในด้านเศรษฐศาสตร์ที่เอื้อต่อการส่งออกเป็นหลัก การรื้อถอนสิทธิของประชาชนเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ก็เริ่มต้นตั้งแต่การถือว่าสิทธิการถือครองพื้นที่ป่าไม้ทั้งสิ้นควรเป็นของรัฐ แม้แต่สิทธิในการใช้ไม้สักของราษฎรก็กลายมาเป็นข้อห้าม เนื่องจากต้องการให้ไม้สักเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญเป็นอันดับสองรองจากข้าว

การดำเนินการด้านป่าไม้ภายหลังสถาปนากรมป่าไม้

การดำเนินการด้านป่าไม้ในยุคนั้นเป็นการดำเนินการที่ถอดแบบมาจากพม่าซึ่งอยู่ในบังคับของอังกฤษ โดยเฉพาะแผนการดำเนินงานต่างๆและการวางระบบราชการ แม้แต่ชื่อตำแหน่งทางราชการเช่น

1. Conservator of Forests = CF = เจ้ากรมป่าไม้
2. Deputy Conservator of Forests = DCF = ปลัดกรมป่าไม้
3. Assistant Conservator of Forests = ACF = ผู้ช่วยเจ้ากรมป่าไม้
4. Extra assistant Conservator of Forests = EACF = รองผู้ช่วยเจ้ากรมป่าไม้
5. Forest Ranger = FR = กำนันป่า
6. Forest Guard = FG = ผู้ใหญ่ป่า

นอกจากนี้มีการแบ่งส่วนราชการเป็น

1.Forest divisions = ภาคหรือกอง ผู้ดำเนินงานรับผิดชอบเรียกว่า Divisional forest officer หรือเจ้าพนักงานป่าไม้ภาค ผู้ดำรงตำแหน่งส่วนมากเป็นปลัดกรมป่าไม้ บางครั้งก็มีผู้ช่วยเจ้ากรมป่าไม้รั้งตำแหน่ง

2.Forest sub- division = บริเวณผู้ดำเนินงานรับผิดชอบ สำหรับผู้ดำเนินงานรับผิดชอบ มีชื่อเรียกว่า Sub-divisional forest officer = พนักงานป่าไม้บริเวณ ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยหรือรองผู้ช่วยเจ้ากรมป่าไม้

3.Forest Rangers = แขวง ผู้ดำเนินงานรับผิดชอบเรียกว่า Range forest officer = พนักงานป่าไม้แขวง ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นกำนันป่า

4. Forest Beats = ประจำป่า ผู้ดำเนินงานรับผิดชอบเรียกว่า Beat forest officer = พนักงานประจำป่า ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่ป่า

หลังจากที่ได้ตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี 2439 แล้ว การจัดการเกี่ยวกับกิจกรรมด้านป่าไม้นั้นจะขึ้นอยู่กับกรมป่าไม้ทั้งสิ้น โดยมีวิวัฒนาการขึ้นมาจากการอนุญาตให้ทำไม้จากเจ้านายมาเป็นกรมป่าไม้เป็นผู้อนุญาต ซึ่งมีทั้งการอนุญาตให้สัมปทานทำไม้ ทั้ง รายใหญ่ รายย่อย สัมปทานป่าบก ป่าชายเลน ต่างๆ การบริหารราชการก็ปรับเปลี่ยนไปตามยุคตามสมัย แต่จะสังเกตได้อย่างหนึ่งว่า กรมป่าไม้ในยุคแรกนั้น จะเน้นในเรื่องการพัฒนาอุตสาหกรรมป่าไม้ในเรื่องการส่งออกเพื่อให้เป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ รองลงมาจากข้าว ดังนั้นจึงมีการทำไม้กันอย่างมโหฬาร จนจะเดิวก่อนก็ไม่สามารถควบคุมการทำไม้ให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่กำหนด มักจะพบเห็นการกระทำผิดในเขตสัมปทานมาโดยตลอด การฟื้นฟูสภาพป่าก็ไม่ค่อยให้ความสำคัญมากนัก ความเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่าไม้จึงบังเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจากที่เคยอุดมสมบูรณ์ มีหลักฐานถึงฝูงช้างป่าที่ทุ่งบางกะปิ แต่เพียงเวลาประมาณ หนึ่งร้อยปีเศษเท่านั้นพื้นที่ป่าไม้หดหายห่างไกลจากกรุงเทพมหานครไปหลายร้อยกิโลเมตร และหดหายไปจากพื้นที่ชุมชนแทบทุกจังหวัดในประเทศไทยเป็นระยะทางหลายสิบหลายร้อยกิโลเมตรเช่นกัน ในอดีตพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ แต่จากเงื่อนไขและปัจจัยหลายประการที่ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะการขยายตัวของประชากร จนปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยเหลือเพียงประมาณร้อยละ 25.28 เท่านั้น (สถิติการป่าไม้ ปี 2542)

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วถึงสถานการณ์ป่าไม้ตั้งแต่ก่อนสถาปนากรมป่าไม้นั้น เน้นในเรื่องการจัดการด้านอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นด้านหลักและเพิ่งจะเริ่มตื่นตัวในการปลูกป่าทดแทนจริง ๆ ในรูปแบบของการปลูกสร้างสวนป่าในปี 2449 ที่ป่าแม่ป่าน อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ โดยใช้วิธีอาศัยชาวไร่ตามแบบพม่า (Tuangya system) ซึ่งคาดว่าจะไม่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังเท่าไร เพราะจากหลักฐานที่ บันทึกไว้ในปี 2496 เจ้าหน้าที่ป่าไม้เขตเชียงใหม่(นายพงษ์ โสโน พนักงานป่าไม้ตรีประจำสำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่) ได้รับคำสั่งให้ไปตรวจสภาพสวนสักทาชมภู จังหวัดลำพูน

ปรากฏจากที่ได้สอบถามราษฎรในท้องที่ว่าสวนสัคนั้นเดิมมีอยู่จริง แต่ถูกทำลายไปแล้วในระยะ สงครามโลกครั้งที่สอง โดยกองทหารได้เข้าไปตั้งหน่วยดำเนินงานในสวนสัคนั้นนี้ ขณะที่ไป ตรวจสอบ สวนสัคนั้นกลายเป็นแปลงเพาะยาสูบของเอกชนไปแล้ว (84 ปี กรมป่าไม้, อ้างแล้ว) และ เริ่มมีการปลูกสร้างสวนป่าสักขยาพื้นที่ออกไปเรื่อยๆตั้งแต่ปี 2468 ที่สวนแม่แฮด จังหวัดแพร่ พ.ศ.2472-2476 ขยายพื้นที่ไปจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง แม่ฮ่องสอน ต่อมาในปี 2484 ได้เริ่มจัดตั้ง สถานีทดลองวนกรรม และสวนพฤกษศาสตร์ขึ้นที่พุกแดง จังหวัดสระบุรี ซึ่งการปลูกสร้างสวนป่า ของทางราชการได้มีวิวัฒนาการมาโดยตลอดและขยายจากสวนป่าไม้สักมาเป็นการปลูกป่าเพื่อ พัฒนาแหล่งต้นน้ำลำธาร การปลูกบำรุงรักษาจนกลายมาเป็นการรักษาป่าธรรมชาติที่มีรูปลักษณะ แปลกใหม่ในสมัยปัจจุบันเช่น โครงการ FPT หรือโครงการปลูกและรักษาป่าเพื่อเฉลิมพระเกียรติ

จุดเริ่มต้นของป่าชุมชนตามความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ

ในช่วง ปี 2509-2513 ได้มีการโต้ตอบเป็นลายลักษณ์อักษรระหว่างนักวิชาการป่าไม้ของ กรมป่าไม้หลายครั้งเกี่ยวกับความพยายามในการที่จะวางโครงการทำไม้ให้ราษฎรในท้องถิ่นได้ใช้ ประโยชน์โดยตรง มีการเสนอบทความเกี่ยวกับ Community Forest ขึ้นในวงการป่าไม้ นอกจากนี้ ยังมีคำภาษาอังกฤษอื่นๆที่นำมาใช้เช่น Village Supply, Village Supply Forest ซึ่งเน้นถึงการ จัดการป่าไม้เพื่อให้ราษฎรในท้องถิ่น อย่างไรก็ตามก็ได้มีการตระหนักว่าราษฎรควรมีการรวมกลุ่มเพื่อ ดูแล ป่าเอง แต่ยังไม่ได้ข้อยุติแต่อย่างใด และได้มีการประชุมขึ้นในกรมป่าไม้เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2513 เพื่อกำหนดหลักการเกี่ยวกับ Village Supply Forest โดยมีข้อสรุปเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของ การจัดการเพื่อผลิตไม้หลายประการคือ

- 1.เพื่อใช้สอยสำหรับราษฎรในท้องถิ่น เช่นสร้างบ้านฯ
- 2.เพื่อใช้สอยสำหรับประกอบกิจกรรมอุตสาหกรรมบางประเภทของผู้ขอรับอนุญาตทำ ไม้เอง เช่น ทำฟืนให้โรงงานน้ำตาล โรงงานทำโอ่ง
- 3.เพื่อใช้สอยสำหรับกิจการสาธารณูปโภค การกุศล และการใช้สอยตามความจำเป็นอื่นๆ อันมิใช่เพื่อการค้า

ในปี 2513นี้ กรมป่าไม้ได้แจ้งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดต่าง ๆ คัดเลือกพื้นที่ป่าเพื่อนำมาใช้ใน การจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว ซึ่งเรียกว่าโครงการป่าใช้สอยแบบ เอนกประสงค์ (การจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้:8) นอกจากนี้ยังมีโครงการที่มีลักษณะใกล้เคียงกับ การปลูกไม้ใช้สอยแบบเอนกประสงค์นี้อีกหลายโครงการเพียงแต่เปลี่ยนแปลงในเรื่องของชื่อ โครงการและปรับวิธีดำเนินการเล็กน้อยเท่านั้นเช่นโครงการ “อาสาพัฒนาปลูกป่าในฤดูฝน” (15 พค.-30 กย.20) ปรากฏผลงานเป็นที่น่าพอใจสามารถปลูกป่าได้รวมทั้งสิ้น 286,212.46 ไร่ รัฐบาล จึงกำหนดให้มีโครงการต่อเนื่องออกไปอีก 3 ปี ตั้งแต่ พ.ศ.2521-2523 โดยเรียกว่า “โครงการปลูก ไม้ยืนต้นแบบประชอาสา” ซึ่งการดำเนินการในระยะแรกเป็นไปด้วยดี แต่ในปีที่สาม กลับพบว่า

การดำเนินการอยู่ในสภาพที่ถดถอยโดยพบว่าเกิดจากการที่ราษฎรนำเอากล้าไม้ไปปลูกในพื้นที่ของตนเองเป็นส่วนใหญ่ทำให้ไม่สามารถทราบจำนวนพื้นที่ที่ปลูกได้อย่างแน่นอน (84 ปีกรมป่าไม้, อ้างแล้ว) และยังมีโครงการอื่นๆอีกมากมายที่มีลักษณะใกล้เคียงกันแต่เป็นการดำเนินงานตามแผนงานของกรมป่าไม้ทั้งสิ้น (การจัดการป่าชุมชน, กรมป่าไม้ :11-12) เช่น

1. โครงการปลูกป่าไม้พื้นและไม้ใช้สอย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาป่าไม้ที่สูงตามแผนพัฒนาเกษตรภาคเหนือ ตามโครงการเงินกู้จากธนาคารโลก ดำเนินการโดยกองอนุรักษ์ต้นน้ำ กรมป่าไม้ เริ่มดำเนินการในปี 2523 ระยะโครงการ 5 ปีโดยทำการปลูกไม้พื้นและไม้ใช้สอยเพื่อชุมชนชาวเขา

2. โครงการปลูกป่าไม้ใช้สอย เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาชนบทโดยมาตรการจัดการลุ่มน้ำพอง ตามความช่วยเหลือของ UNDP/FAO ระยะเวลา 5 ปี

3. โครงการทดลองและสาธิตการปลูกไม้ใช้สอย เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มตามความช่วยเหลือของ USAID ระยะเวลา 6 ปี

4. โครงการปลูกป่าพื้นสำหรับหมู่บ้าน ดำเนินการโดยกองอนุรักษ์ต้นน้ำ ดำเนินการได้ 2 ปีก็หยุดโครงการ

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการของป่าชุมชนในภาครัฐนั้นจะเริ่มจากแนวคิดในเรื่องของการปลูกป่าเพื่อการใช้สอยเป็นด้านหลัก สำหรับแนวคิดสำคัญที่กรมป่าไม้ปรับนโยบายด้านการป่าไม้เพื่อตอบสนองต่อชุมชนนั้น น่าจะมาจากการได้ร่วมประชุมสภาการป่าไม้โลกครั้งที่ 8 เมื่อ ปี 2521 ณ กรุงจาการ์ ประเทศอินโดนีเซีย ในเรื่อง ป่าไม้เพื่อประชาชน ซึ่งผู้แทนกรมป่าไม้ (นายสมเพ็ง กิตินันท์ รองอธิบดีกรมป่าไม้) ได้กล่าวถึงผลการประชุมนี้ในการประชุมการป่าไม้ของประเทศไทย ต่อมาในปี 2525 มีการประชุม FAO/SIDA ที่กรุงจาการ์ ประเทศอินโดนีเซียว่าด้วยเรื่องส่งเสริมการป่าไม้ (วนศาสตร์ชุมชน:4) และได้นำเอาแนวคิดในเรื่องนี้มาสู่แนวทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมขึ้นในกรมป่าไม้ในลักษณะของ โครงการพัฒนาและส่งเสริมความร่วมมือด้านป่าไม้หรือเรียกชื่อย่อว่าโครงการ พสป. ภายใต้การสนับสนุนของ UNDP/FAO/SIDA (Project on "Participatory Forestry Development Through Extension") การดำเนินงานในรูปแบบของโครงการ พสป.นี้ ได้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ใหม่ จากที่คุ้นเคยในด้านการป้องกันและปราบปรามโดยใช้อำนาจรัฐด้านเดียวก็เปลี่ยนยุทธวิธีใหม่โดยการเข้าหาประชาชนและพยายามดึงให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่ามากขึ้น ซึ่งจะมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในระดับอำเภอ และหน่วยติดตามสนับสนุนของสำนักงานป่าไม้เขตมาร่วมปฏิบัติงานบ้างเป็นครั้งคราว แต่การปรับเปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่ซึ่งคุ้นเคยต่อการปฏิบัติแบบเดิม (ใช้อำนาจรัฐ) ซึ่งมีการสืบทอดมาอย่างยาวนานก็ไม่ใช่ว่าเรื่องที่จะกระทำได้ง่ายๆถึงแม้ต่อมาจะได้พัฒนาขึ้นเป็นโครงการพัฒนาป่าชุมชนในปัจจุบันก็ยังไม่สามารถปรับเปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน

ด้านนี้ให้ดำเนินงานไปตามวัตถุประสงค์ได้ สำหรับโครงการพัฒนาป่าชุมชนในปัจจุบันมีกิจกรรมของ แผนงานป่าชุมชนที่กรมป่าไม้กำหนดในภาพรวมดังนี้

1. การพัฒนาป่าชุมชน โดย

- ส่งเสริมประชาสัมพันธ์
- ประสานงานสนับสนุนจัดตั้งองค์กรป่าชุมชนหมู่บ้านละ 1 แห่ง
- สำรวจความเหมาะสมของชนิดไม้
- ส่งเสริมให้ราษฎรในหมู่บ้านเป้าหมายจัดทำเรือนเพาะชำชำวคราว
- ส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน

2. กิจกรรมฝึกอบรม แยกเป็น 3 กิจกรรม

- สำนักงานป่าไม้เขตมีหน้าที่ฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน
- สำนักงานป่าไม้จังหวัดมีหน้าที่ฝึกอบรมราษฎรหมู่บ้านเป้าหมาย
- สำนักงานป่าไม้จังหวัดมีหน้าที่จัดเวทีชาวบ้าน

3. กิจกรรมสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลด้านป่าชุมชน โดยสำนักงานป่าจังหวัด

4. กิจกรรมติดตามและประเมินผล

สำหรับแผนการปฏิบัติงานและงบประมาณประจำปี 2542 งานพัฒนาป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ซึ่งได้รับจากกรมป่าไม้มีรายละเอียดดังนี้

1. หน่วยงานรับผิดชอบ สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน

2. พื้นที่ดำเนินงาน จำนวน 15 หมู่บ้าน แยกเป็น

- 2.1 ดำเนินงานปกติในรูปแบบงานพัฒนาป่าชุมชน จำนวน 7 หมู่บ้าน (หมายถึงการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการของกรมป่าไม้ที่กำหนดกิจกรรมให้ดำเนินงานตามที่สั่งการ)
- 2.2 ดำเนินการในรูปแบบโครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน (Food Bank) จำนวน 8 หมู่บ้าน (เป็นแผนงานที่กรมป่าไม้คิดขึ้นมาเพิ่มเติมจากการดำเนินงานจากแผนปฏิบัติการปกติ)

3. ระยะเวลาดำเนินการ 1 ตุลาคม 2541-30 กันยายน 2542

4. กิจกรรม

4.1 กิจกรรมส่งเสริมการพัฒนาป่าชุมชน

ในกิจกรรมนี้เป็นการดำเนินงานตามขั้นตอนที่ถูกกำหนดมาจากกรมป่าไม้และต้องปฏิบัติตามขั้นตอนที่ถูกกำหนด ซึ่งสะท้อนให้เห็นระบบการคิดที่ถูกกำหนดขึ้นโดยส่วนกลางที่ไม่คำนึงถึงสภาพหรือความต้องการของท้องถิ่น เป็นการดำเนินงานทางเดียวที่ทำให้ชาวบ้านขาดการมีส่วนร่วม สำหรับขั้นตอนนี้ถูกกำหนดขึ้นดังนี้

4.1.1 ประสานงานกับป่าไม้เขตท้องที่ เพื่อร่วมกันจัดทำแผนการปฏิบัติงานและตารางการปฏิบัติงานร่วมกับหน่วยส่งเสริมและเผยแพร่ป่าไม้เคลื่อนที่ของสำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่เพื่อออกไปส่งเสริมประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ให้ความรู้ กำเนาะนำ ติดตามผลการปฏิบัติงานและ

ประชุมประจำเดือน ซึ่งการดำเนินงานในลักษณะนี้เป็นการประสานงานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกันเท่านั้น ไม่ได้เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นการกำหนดแผนปฏิบัติการเพียงฝ่ายเดียวทำให้โอกาสที่ประสบผลสำเร็จมีน้อยมาก

4.1.2 ประสานงานกับอำเภอ องค์การบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อสนับสนุนให้มีการจัดตั้งองค์กรด้านป่าชุมชน หมู่บ้านละ 1 องค์กร สำหรับเป็นแกนนำในการจัดการป่าชุมชนและป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ในส่วนขององค์กรป่าชุมชนเท่าที่ได้ตรวจเอกสารจากหนังสือราชการ และการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง พบว่าเป็นการรวมเอารูปแบบของโครงสร้างการทำงานต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในชุมชนแล้วแต่จัดรูปแบบของคณะกรรมการ โดยปล่อยให้ชุมชนดำเนินการคัดเลือกกันเอง โดยขาดการชี้แจงทำความเข้าใจกับชาวบ้านส่วนใหญ่ทำให้ดูเหมือนหนึ่งว่าทำให้เสร็จ ๆ ไปตามหนังสือสั่งการเพื่อรายงานว่าได้ดำเนินการแล้วเท่านั้น

4.1.3 ประสานงานกับอำเภอ, องค์การบริหารส่วนตำบล, กรรมการหมู่บ้าน, องค์กรป่าชุมชนเพื่อดำเนินการส่งเสริมพัฒนาป่าชุมชนดังนี้

(1) สำรวจความเหมาะสมของชนิดพันธุ์ไม้ที่ราษฎรในหมู่บ้านเป้าหมายต้องการและหากเป็นหมู่บ้านเป้าหมายซึ่งดำเนินการในรูปแบบโครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน (Food Bank) ให้คัดเลือกชนิดพันธุ์ไม้ป่ากินได้/ไม้ผลประมาณร้อยละ 50 และไม้ใช้สอยประมาณร้อยละ 50

ส่งเสริมและสนับสนุนให้กลุ่มราษฎรในหมู่บ้านเป้าหมายร่วมกันจัดทำเรือนเพาะชำชั่วคราวในหมู่บ้านหรือในบริเวณใกล้เคียงพื้นที่ที่จะปลูกป่าชุมชนที่มีสภาพเหมาะสมหมู่บ้านละ 1 แห่ง เพื่อเตรียมการเพาะชำกล้าไม้สำหรับปลูกป่าชุมชนหรือป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนต่อไป

4.1.4 สนับสนุนประชาสัมพันธ์และเผยแพร่รวมทั้งส่งเสริมงานป่าชุมชนในหมู่บ้านเป้าหมาย ปี 2540-2541

จะเห็นได้ว่าในกิจกรรม นี้จะถูกกำหนดขั้นตอนโดยฝ่ายราชการทั้งหมด ไม่มีช่องว่างจุดไหนให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมไม่ว่าจะเป็นกระบวนการคิด การวางแผน การปฏิบัติ หรือการประเมินผล เพราะจะถูกกำหนดโดยภาครัฐ แม้กระทั่งการจัดตั้งองค์กรซึ่งถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของการร่วมปฏิบัติการด้านรักษาป่า เพราะเพียงแต่สนับสนุนให้มีการจัดตั้งแต่ไม่มีวิธีการหรือกระบวนการดำเนินงาน ดังนั้นความเข้มแข็งขององค์กรที่ถูกจัดตั้งจึงไม่ยั่งยืนหรือขาดความเข้มแข็งและมักจะล้มเหลวในที่สุด โดยเฉพาะการสำรวจชนิดพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมในการปลูกหรือฟื้นฟูสภาพป่า ควรให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมในการสำรวจอย่างใกล้ชิด เพราะความต้องการหรือระบบนิเวศของพันธุ์พืชบางครั้งก็ไม่สามารถสัมพันธ์กันได้และไม่ควรกำหนดสัดส่วนที่ตายตัวออกมาเป็นค่าร้อยละ เนื่องจากสภาพพื้นที่หรือภูมิประเทศจริงกับอัตราส่วนที่กำหนดบางครั้งก็ไม่สัมพันธ์กัน การจัดตั้งเรือนเพาะชำขึ้นในหมู่บ้านนั้นหากมีการดำเนินการอย่างจริงจัง และทำความเข้าใจกับชาวบ้านให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ในการจัดทำนั้นก็น่าจะมีส่วนกระตุ้นให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกในการรักษาทรัพยากรป่าไม้อีกระดับหนึ่งเพราะชาวบ้านจะได้พบตั้งแต่การเตรียมพื้นที่

การเสาะหาเมล็ดเพื่อเพาะพันธุ์ ตลอดจนการดูแลรักษาและนำไปปลูกในที่สุด แต่จากหมู่บ้านที่ทีมวิจัยได้เข้าไปเก็บข้อมูลพบว่าไม่มีการดำเนินกิจกรรมในเรื่องนี้ แต่มีในโครงการเท่านั้น และยังพบว่ามีการตั้งเรือนเพาะชำขึ้นเป็นจุดเพื่อใช้สำหรับปักกล้าไม้ที่เสาะหาจากแหล่งอื่นเท่านั้น ทำให้ขั้นตอนการปลูกจิตสำนึกของชาวบ้านขาดไปอย่างน่าเสียดาย และถือว่าเป็นการดำเนินงานที่ต้องการให้เสร็จสิ้นไปตามแผนปฏิบัติงานที่ถูกกำหนดไว้แล้วเท่านั้น

4.2 กิจกรรมการฝึกอบรม

4.2.1 ประสานงานกับต้นสังกัดของเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่เป้าหมายเพื่อดำเนินการคัดเลือกเจ้าหน้าที่ของรัฐ (ซึ่งจังหวัดพิจารณาเห็นว่าเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานในหมู่บ้านเป้าหมาย) จำนวน 15 คน โดยให้จังหวัดรวบรวมรายชื่อเจ้าหน้าที่ดังกล่าว แจ้งให้ป่าไม้เขตเชียงใหม่ ทราบเพื่อดำเนินการต่อไป

4.2.2 การฝึกอบรมราษฎร

(1) ดำเนินการฝึกอบรมตัวแทนราษฎรที่คัดเลือกจากหมู่บ้านเป้าหมายงานปลูกงานพัฒนาป่าชุมชน ประจำปี 2542 หมู่บ้านละ 10คน รวม 70 คน

(2) ดำเนินการฝึกอบรมตัวแทนราษฎรที่คัดเลือกจากหมู่บ้านเป้าหมายงานตามนโยบาย โครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนประจำปี 2542 หมู่บ้านละ 10คน รวม 80 คน

(3) ดำเนินการจัดเวทีชาวบ้าน ตัวแทนราษฎรจากหมู่บ้านเป้าหมายงานพัฒนาป่าชุมชนประจำปี 2540 และปี 2541 หมู่บ้านละ 5 คน รวม 150 คน

ในกิจกรรมด้านการฝึกอบรมนี้ จากการศึกษาด้านเอกสารและสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องจะพบว่าเป็นการดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้เพียงฝ่ายเดียว ไม่ได้เชื่อมประสานเจ้าหน้าที่ภาคสนามของส่วนราชการอื่น เช่น เกษตร พัฒนาชุมชน ครุ ซึ่งได้รับการฝึกอบรมจากสำนักงานป่าไม้เขต (ตามข้อ 4.2.1) ซึ่งน่าจะเข้ามามีช่วยกิจกรรมด้านป่าไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากมีการประสานงานที่ดี ดังนั้นควรพิจารณาถึงองค์กรหรือส่วนราชการที่เข้ามามีส่วนในเรื่องของป่าไม้อย่างจริงจังจึงจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงกว่าเท่าที่จะเป็น

สำหรับการฝึกอบรมราษฎรจะพบว่า เป็นการดำเนินงานที่ไม่น่าจะเกิดผลสำเร็จตามที่ตั้งจุดประสงค์ไว้ เพราะการคัดเลือกราษฎรเข้ารับการฝึกอบรมนั้น เป็นการแจ้งผ่านผู้นำชุมชน โดยใช้วิธีแจ้งให้ป่าไม้อำเภอในพื้นที่ทราบและป่าไม้อำเภอก็จะแจ้งผ่านที่ประชุมกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประจำเดือน โดยกำหนดเงื่อนไขให้ผู้นำชุมชนไปพิจารณาแจ้งให้ลูกบ้านทราบ ลักษณะเช่นนี้เป็นการดำเนินการ ในระบบราชการเต็มรูปแบบโดยไม่คำนึงถึงความต้องการแท้จริงของชาวบ้าน จึงมักพบว่าการจับฉลากในหมู่บ้านเพื่อเข้ารับการฝึกอบรม มีการเรียกร้องค่าจ้างเข้ารับการฝึกอบรม ความมุ่งมั่นที่จะเข้ารับการฝึกอบรมจึงหาได้น้อยมาก ผลของการฝึกอบรมจึงไม่ก่อประโยชน์แต่อย่างใด โดยเฉพาะเทคนิคหรือหลักสูตรที่ใช้ในการฝึกอบรม ก็ค่อนข้างล้าหลัง มักจะกำหนด

หัวข้อวิชาและเชิญวิทยากรมาบรรยาย ซึ่งวิธีการเช่นนี้มักไม่ค่อยได้ผลเกิดความเบื่อหน่ายสำหรับผู้เข้ารับการฝึกอบรม จึงหาความสำเร็จอย่างยั่งยืนจากผลของการฝึกอบรมได้ยาก

ในการจัดเวทีชาวบ้าน โดยให้ตัวแทนจากหมู่บ้านเป้าหมายเข้าร่วมนั้น น่าจะเป็นวิธีการที่ได้ผลในระดับหนึ่ง ซึ่งหากเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องมีประสบการณ์หรือได้ผ่านการดำเนินกิจกรรมเช่นนี้มาบ้างแล้วนำไปปรับปรุงเพื่อใช้ในการดำเนินกิจกรรมในช่วงต่อไป ก็น่าจะประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง เพราะแนวคิดในเรื่องการจัดเวทีชาวบ้านนี้ ควรจะดำเนินการอย่างมีระบบ โดยเฉพาะการเปิดประเด็นในเวทีชาวบ้านนั้นควรเป็นความต้องการที่จะแลกเปลี่ยนของชาวบ้านอย่างแท้จริง และวิทยากรที่เชิญเข้าร่วมนั้นควรจะต้องเปิดกว้างและมีความรอบรู้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับป่าอย่างลึกซึ้ง เนื่องจากผู้ดำเนินการยังขาดประสบการณ์ จาการที่ทีมวิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์จะพบว่าเป็นการเชิญวิทยากรมาบรรยายให้ความรู้และเปิดให้ราษฎรได้ซักถาม โดยเปลี่ยนสถานที่จากห้องประชุมมาเป็นเวทีกลางแจ้งเท่านั้น ทำให้ขาดการมีส่วนร่วมของผู้เข้ารับการฝึกอบรม ไม่สะท้อนถึงความต้องการที่แท้จริงของราษฎร

4.3 กิจกรรมการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลด้านป่าชุมชน (ให้ดำเนินการสำรวจตามแนวทางที่กำหนดไว้แล้ว)

4.4 กิจกรรมการติดตามประเมินผล

4.4.1 ประสานงานให้คำแนะนำและติดตามผลการดำเนินงานของราษฎร ในหมู่บ้านเป้าหมายที่รับผิดชอบ

4.4.2 ติดตามประเมินผลการดำเนินงานพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่หมู่บ้านเป้าหมาย ปี 2540 และปี 2541

4.4.3 เข้าร่วมประชุมประจำเดือนตามที่กำหนดไว้ในตารางแผนการปฏิบัติงาน

ในส่วนของการติดตามประเมินผล เท่าที่ได้ศึกษาจากเอกสารการปฏิบัติงานย้อนหลังสามปี ของเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนนี้ ไม่พบว่ามีผลการประเมินผลอย่างเป็นระบบ นอกจากเป็นการรายงานตามแบบที่ถูกกำหนดขึ้นเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่พบการวิจารณ์ผลการดำเนินงานหรือสิ่งที่ควรปรับปรุงรวมไปถึงรายงานการประชุมประจำเดือนที่กำหนดไว้ในแผนก็ไม่ปรากฏแต่อย่างใด ทำให้คิดว่าผู้ที่เกี่ยวข้องอาจไม่คำนึงถึงการประเมินผลหรือไม่เข้าใจในเรื่องของการประเมินผลก็เป็นได้

การจัดการป่าชุมชนภาครัฐ ในพื้นที่จังหวัดลำพูน

การดำเนินงานในด้านป่าชุมชนของภาครัฐในพื้นที่จังหวัดลำพูนนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน มีฝ่ายส่งเสริมและพัฒนา เป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งแยกออกเป็นงานพัฒนาป่าชุมชน มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานประจำตามโครงสร้างดังนี้

1. หัวหน้างาน เจ้าหน้าที่บริหารงานป่าไม้ระดับ 6	จำนวน 1 อัตรา
2. ผู้ช่วยหัวหน้างาน นักวิชาการป่าไม้ ระดับ 4	จำนวน 1 อัตรา
3. นักวิชาการเผยแพร่ (วุฒิปริญญาตรี)	จำนวน 1 อัตรา
4. เจ้าหน้าที่การเกษตร (ปวช.เกษตร)	จำนวน 4 อัตรา
5. เจ้าหน้าที่คอมพิวเตอร์ (ปวส.)	จำนวน 1 อัตรา

หมายเหตุ อันดับ 1-2 เป็นข้าราชการประจำ อันดับ 3-5 เป็นลูกจ้างชั่วคราวรายวัน ซึ่งมีพาหนะเป็นรถยนต์และรถจักรยานยนต์ให้ใช้ในการปฏิบัติงาน

จากการสัมภาษณ์หัวหน้างานพัฒนาป่าชุมชนสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ทราบว่าการดำเนินงานส่วนใหญ่จะดำเนินงานไปตามแผนปฏิบัติการที่ส่งตรงมาจากกรมป่าไม้ ซึ่งจะกำหนดเป็นแผนปฏิบัติการที่ครอบคลุมในลักษณะเดียวกันทุกจังหวัด โดยอาศัยฐานข้อมูลที่สำนักงานป่าไม้จังหวัดส่งไปให้ก่อนกำหนดแผนปฏิบัติการของกรมป่าไม้ แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อสังเกตว่าฐานข้อมูลที่ส่งไปจากสำนักงานป่าไม้จังหวัดนั้น ก็ได้รับการกำหนดจากส่วนกลาง ให้เสาะหาข้อมูลตามที่ส่วนกลางต้องการ เช่นการกำหนดหมู่บ้านเป้าหมายต่อปีงบประมาณ การกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ การกำหนดจำนวนราษฎรหรือแม้แต่การกำหนดอัตรากำลังในลักษณะของการจ้างงาน เป็นต้น

เมื่อได้ศึกษาถึงข้อมูลการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมาพบว่ามีรายชื่อหมู่บ้านเป้าหมายที่ทางราชการกำหนดให้ดำเนินการตามโครงการพัฒนาป่าชุมชนดังนี้

ปี 2530-2534	จำนวน	9	หมู่บ้าน
ปี 2535	จำนวน	10	หมู่บ้าน
ปี 2536	จำนวน	10	หมู่บ้าน
ปี 2537	จำนวน	15	หมู่บ้าน
ปี 2538	จำนวน	15	หมู่บ้าน
ปี 2539	จำนวน	15	หมู่บ้าน
ปี 2540	จำนวน	15	หมู่บ้าน
ปี 2541	จำนวน	15	หมู่บ้าน
ปี 2542	จำนวน	15	หมู่บ้าน
รวมทั้งหมดตั้งแต่ปี 2530 -2542 จำนวน 119 หมู่บ้าน			

ในด้านการคัดเลือกหมู่บ้านเป้าหมาย จะพบว่าเมื่อกรมป่าไม้ได้กำหนดแผนปฏิบัติการให้ดำเนินงานแล้ว ก็จะแจ้งให้ป่าไม้อำเภอท้องที่ เป็นผู้แจ้งหมู่บ้านเป้าหมายให้จังหวัดทราบและจังหวัดก็จะกำหนดเอาตามที่ป่าไม้อำเภอแจ้งให้ทราบ ซึ่งวิธีการนี้เป็นการกำหนดโดยเจ้าหน้าที่รัฐฝ่ายเดียว ที่มองหมู่บ้านเป้าหมายตามที่นึกคิดว่าใช่ แต่ไม่ได้สำรวจความต้องการของชาวบ้าน ซึ่งมีปัจจัยหลายประการที่ทำให้ป่าไม้อำเภอไม่สามารถดำเนินการคัดเลือกหมู่บ้านเป้าหมายให้ได้ตามวัตถุประสงค์ เช่น

1. ป่าไม้อำเภอไม่มีเจ้าหน้าที่ซึ่งมีความรู้ความสามารถในด้านมวลชนประจำอยู่ในสำนักงาน และงานประจำก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับมวลชน มักเป็นงานบริการในรูปแบบอื่น เช่น การควบคุมการอนุญาตเกี่ยวกับกิจการอุตสาหกรรมไม้ การระวางชี้แนวเขตป่า การตรวจสอบอนุญาตและควบคุมไม้หรือของป่าเคลื่อนที่ เป็นต้น ซึ่งงานเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่เกี่ยวข้องกับราษฎร

2. ไม่มีงบประมาณสำหรับป่าไม้อำเภอที่จะดำเนินการในด้านนี้ และเจ้าหน้าที่จากสำนักงานป่าไม้จังหวัดมักจะอนุมานเอาว่าป่าไม้อำเภอ เป็นผู้รู้เรื่องในพื้นที่ได้ดี จึงสามารถกำหนดหมู่บ้านเป้าหมายได้ดีเช่นกัน ทำให้ผลที่ออกมาไม่ประสบผลสำเร็จ หรือแม้แต่ผู้บริหารระดับสูง เช่น ป่าไม้จังหวัดก็ยังคงมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับศักยภาพของป่าไม้อำเภอ ซึ่งมักจะส่งเรื่องต่างๆ ให้ป่าอำเภอดำเนินการ โดยขาดการวิเคราะห์ถึงปัจจัยด้านอื่นที่จะเอื้อต่อปฏิบัติงานของป่าไม้อำเภอ

จากข้อมูลการดำเนินงานพัฒนาป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมา มีหมู่บ้านเป้าหมายที่ดำเนินการไปแล้วทั้งสิ้น 119 หมู่บ้าน ที่มิวิชัยได้ออกไปเก็บข้อมูลโดยการสุ่มตัวอย่างหมู่บ้านเป้าหมายซึ่งได้ประสานงานกับหัวหน้างานพัฒนาป่าชุมชนสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนเพื่อให้คัดเลือกหมู่บ้านที่คาดว่าจะได้ดำเนินงานด้านป่าชุมชนแล้วประสบผลสำเร็จคือบ้านห้วยไซเหนือ ห้วยไซกลางและห้วยไซใต้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน จากการเก็บข้อมูลของที่มิวิชัยโดยการสัมภาษณ์เชิงสังเกต พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่ได้พบหรือรู้จักเจ้าหน้าที่จากงานพัฒนาป่าชุมชน แต่จะทราบเรื่องเกี่ยวกับป่าชุมชนจากป่าไม้อำเภอซึ่งเป็นลักษณะของการบอกกล่าวจากผู้นำหมู่บ้านที่เข้าไปประชุมประจำเดือนที่อำเภอในแต่ละเดือนเท่านั้นเมื่อทางป่าไม้อำเภอแจ้งให้ทราบว่า เป็นหมู่บ้านเป้าหมายที่เจ้าหน้าที่จะมาดำเนินการด้านป่าชุมชนก็จะแจ้งให้ลูกบ้านทราบ ไม่มีการประชุมภายในหมู่บ้านในลักษณะของการพูดคุยหรือเสวนาแต่อย่างใดโดยเฉพาะหมู่บ้านที่ไม่เคยมีกิจกรรมด้านป่าชุมชนมาก่อน โดยจะมีความรู้ในเรื่องป่าชุมชนเพียงแต่ในเรื่องของการปลูกต้นไม้ ความวันสำคัญต่างๆ ที่ได้รับแจ้งในลักษณะของการขอความร่วมมือเท่านั้น โดยมีการนำกล้าไม้ไปให้ผู้นำหมู่บ้านมาแจกจ่ายและร่วมกันปลูกที่มักจะแล้วเสร็จในช่วงเวลาสั้นๆ (ไม่เกิน วัน) ไม่มีการดูแลรักษา หรือจะมีการรอดตาอย่างไรไม่สามารถทราบได้ นอกจากนี้ส่วนใหญ่จะทราบแต่เพียงว่าพื้นที่ป่าไม้ในเขตหมู่บ้านของตนเองได้ประกาศเป็นเขตป่าชุมชนแล้ว การที่จะดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ในเขตป่าชุมชนจะมีการภายในหมู่บ้าน

เป็นผู้ดูแล แต่ไม่ทราบรายละเอียด และเมื่อได้สัมภาษณ์ผู้นำหรือกลุ่มผู้นำในหมู่บ้านก็จะได้ข้อมูลในลักษณะเดียวกัน คือ “มีเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาชักชวนให้ปลูกป่าชุมชน” เท่านั้นเมื่อถึงฤดูกาลที่มีวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา วันเฉลิมพระชนมพรรษา ก็มีการนำกล้าไม้มาให้และร่วมกันปลูกตามพิธีที่กำหนดภายในเวลาไม่เกิน 1 วัน เสร็จแล้วก็แยกย้ายกันไปหรือบางครั้งอาจมีการเลี้ยงอาหารกลางวันหรือแจกข้าวห่อให้เด็กนักเรียนที่มาร่วมพิธีปลูกป่า

สำหรับหมู่บ้านที่มีกิจกรรมด้านป่าชุมชนอยู่ก่อนที่เจ้าหน้าที่ภาครัฐจะเข้าไปดำเนินการจะพบว่าผู้นำหมู่บ้านส่วนใหญ่จะรู้จักเจ้าหน้าที่ป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน เพราะเจ้าหน้าที่จะเข้าไปประสานงาน เพื่อดำเนินกิจกรรมร่วมกันเช่นการศึกษาดูงานในพื้นที่ซึ่งนำเจ้าหน้าที่หรือกลุ่มชาวบ้านที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนเข้ามาทัศนศึกษาดูงาน นอกจากนี้ก็อาจมีการเชิญผู้นำหมู่บ้านไปเป็นวิทยากรหรือเชิญชาวบ้านเข้าร่วมฝึกอบรม เข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่าตามวันสำคัญ

จากผลการศึกษาสามารถแยกประเด็นเกี่ยวกับกิจกรรมป่าชุมชนซึ่งดำเนินการโดยภาครัฐได้เป็นสองประเด็นคือ

1. การดำเนินงานที่คาดว่าจะประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง คือการดำเนินงานในส่วน of หมู่บ้านที่มีกิจกรรมด้านป่าชุมชนที่เข้มแข็งอยู่แล้ว โดยการประสานงานเพื่อหาความร่วมมือกับผู้นำหมู่บ้านที่มีกิจกรรมที่คล้ายคลึงและเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน ไม่ขัดกับแนวทางการปฏิบัติหรือจารีตประเพณีของชาวบ้านที่สืบสานกันมาอย่างยาวนานเช่นกรณีของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง บ้านห้วยม้าโค้ง หมู่ 8 ตำบลป่าสัก อำเภอเมืองลำพูน บ้านหนองหล่ม หมู่ 8 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองลำพูน เป็นต้น ซึ่งเจ้าหน้าที่มีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของหมู่บ้านให้ลึกซึ้ง ละเอียดยิ่งขึ้น เพราะเคยมีเหตุการณ์ที่ทำให้ชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ไม่เข้าใจกันจนเกือบเป็นกรณีพิพาทเช่นในปี 2531 กรมป่าไม้ได้อนุมัติงบประมาณ ให้จัดป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวเป็นวนอุทยานแห่งชาติโดยการร้องขอของนักการเมืองซึ่งไม่ทราบความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้านรีบเดินเรื่องจัดสรรงบประมาณ เมื่อได้รับอนุมัติงบประมาณแล้วกรมป่าไม้ก็รีบดำเนินการโดยที่ไม่ทราบข้อเท็จจริง อีกทั้งยังมอบหมายให้เจ้าหน้าที่ซึ่งด้อยประสบการณ์เข้าไปดำเนินการจึงเกิดการต่อต้าน ที่ค่อนข้างรุนแรง ทำให้ต้องยกเลิกโครงการไปในที่สุด นอกจากนี้ยังต้องใช้เวลาอีกระยะหนึ่งเพื่อปรับตัวไม่ไห้ชาวบ้านเกิดความหวาดระแวงว่าเจ้าหน้าที่อาจจะมายึดป่าชุมชนไปโดยชาวบ้านไม่มีสิทธิตามที่เคยปฏิบัติกันมา และในที่สุดก็เกิดความเข้าใจกันและสามารถประสานประโยชน์กันได้โดยทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าชุมชนเหมือนกัน โดยเจ้าหน้าที่รัฐสามารถส่งเสริมในด้านการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน สนับสนุนกิจกรรมป่าชุมชนตามจารีตประเพณีของชาวบ้านโดยไม่ขัดกับหลักกฎหมายหรือข้อกำหนด ระเบียบปฏิบัติของทางราชการอย่างชัดเจน ซึ่งจะก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทางเดียวกัน นั่นคือ การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนนั่นเอง

2. การดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนที่คาดว่าจะต้องปรับปรุงแนวทางการปฏิบัติและระบบการคิดในรูปแบบใหม่ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน นั่นคือการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนในหมู่บ้านเป้าหมายที่ยังไม่มีความเข้มแข็งหรือยังขาดกิจกรรมด้านป่าชุมชนที่มองเห็นเป็นรูปธรรม จากข้อมูลหมู่บ้านเป้าหมายจำนวน 119 หมู่บ้าน พบว่ามีไม่ถึง 10 เปอร์เซ็นต์ที่เป็นหมู่บ้านเป้าหมายที่มีความเข้มแข็งในเรื่องของกิจกรรมป่าชุมชน โดยเฉพาะโครงสร้างของคณะกรรมการป่าชุมชนนั้นส่วนใหญ่จะอาศัยในรูปของคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นหลักซึ่งกิจกรรมเกี่ยวกับหมู่บ้านต่าง ๆ นั้นมีอยู่มาหลายและจะใช้กรรมการชุดเดียวกันดังนั้น หากหมู่บ้านใดมีคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีความสนใจและกระตือรือร้นในเรื่องป่าชุมชนก็จะทำให้กิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนของหมู่บ้านเป้าหมายนั้นเข้มแข็ง และในขณะเดียวกันหากหมู่บ้านใดมีคณะกรรมการที่ขาดความกระตือรือร้นก็จะทำให้หมู่บ้านนั้นด้อยประสิทธิภาพในเรื่องป่าชุมชนไป นอกจากนี้ก่อนที่จะเข้าไปส่งเสริมความเข้มแข็งขององค์กรในหมู่บ้านเป้าหมายนั้นเจ้าหน้าที่เองควรมีการปรับปรุงคุณภาพของบุคลากรเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานในพื้นที่ โดยต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและทิศทางของการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชน ให้มีเป้าหมายในการดำเนินงานอย่างชัดเจน เช่น การกำหนดว่าก่อนที่จะเข้าไปดำเนินกิจกรรมนั้น ต้องการให้อะไรเกิดขึ้น เมื่อนำเอาระยะกิจเข้าไปแล้วผลที่สุดของการดำเนินงานนั้นมีผลสัมฤทธิ์อย่างไร ที่สำคัญที่สุดชาวบ้านในหมู่บ้านเป้าหมายมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินกิจกรรมในระดับใด เพราะหากชาวบ้านคิดเห็นอย่างหนึ่งในขณะที่เจ้าหน้าที่มีแนวคิดตรงข้าม ก็อาจส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมนั้นมีอุปสรรคและไม่ยั่งยืนเนื่องจากพื้นฐานความเข้าใจที่แตกต่างกัน จากการศึกษาของทีมวิจัยเห็นควรว่าเจ้าหน้าที่ผู้มีหน้าที่ปฏิบัติงานด้านป่าชุมชนควรมีการปรับแนวคิดและแนวทางดำเนินงานดังนี้

1. จิตสำนึกในการปฏิบัติงานส่งเสริม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นอันดับแรกของนักส่งเสริม จะถือว่าเป็นจิตวิญญาณของนักส่งเสริมเลยก็ได้ นักส่งเสริมที่ดีและมีจิตสำนึกนั้นต้องเป็นผู้ที่พร้อมในทุกๆ ด้านโดยเฉพาะแนวคิดและเป้าหมายของการส่งเสริมในแต่ละเรื่อง ต้องวางไว้ให้เป็นระบบเพื่อกำหนดแนวทางในการปฏิบัติ หากนักส่งเสริมขาดจิตสำนึกแล้วก็เปรียบเหมือนงานส่งเสริมที่รับผิดชอบนั้นล้มเหลวไปในตัว เพราะจะขาดการกระตือรือร้นในการปฏิบัติงานและหมดไฟในการแสวงหาสิ่งใหม่ๆ ที่จะมาเสริมสร้างประสิทธิภาพในการส่งเสริม

2. การเสริมทักษะในการปฏิบัติงานด้านส่งเสริม โดยเฉพาะต้องเข้าใจความหมายของคำว่าส่งเสริมและแนวคิดของงานส่งเสริมให้ถูกต้อง เนื่องจากเป็นพื้นฐานของการเข้าไปปฏิบัติงานร่วมกับมวลชนจึงต้องเป็นผู้นำเอาองค์ความรู้ที่มีอยู่ไปถ่ายทอดให้ชาวบ้านได้เข้าใจและต้องมีเทคนิคที่จะทำให้ชาวบ้านคล้อยตามและลงมือปฏิบัติอย่างยั่งยืนในที่สุด เพราะส่วนใหญ่แล้วจะเข้าไปดำเนินการให้เสร็จ ๆ ไปตามงานที่ได้รับมอบหมายเท่านั้น หากมีบุคลากรที่ขาดทักษะในงานส่งเสริมแล้วอาจทำให้ชาวบ้านขาดความเชื่อถือและไม่ยอมรับทำให้สิ่งที่คิดว่าจะนำไปให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์และร่วมมือกันทำงานเพื่อชุมชนไม่อาจเกิดขึ้นได้

3. ความดีในการปฏิบัติงานส่งเสริม นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นในกระบวนการของงานส่งเสริม และหากขาดความดีก็จะส่งผลให้งานนั้นด้อยประสิทธิภาพไปในตัว มีงานส่งเสริมน้อยมากที่สามารถดำเนินการเพียงครั้งเดียวแล้วประสบผลสำเร็จได้

4. การเสริมสร้างความรู้ในเรื่องป่าไม้ มีความจำเป็นอย่างมากสำหรับเจ้าหน้าที่ที่จะเข้าไปทำหน้าที่ส่งเสริม โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบแต่ละหมู่บ้านนั้นต้องมีความรู้ด้านป่าไม้เป็นพื้นฐาน โดยเฉพาะควรจะแยกชนิด ป่า สภาพป่า ระบบนิเวศ ตลอดจนคุณสมบัติประโยชน์ของป่าไม้ที่สำคัญ นอกจากความรู้พื้นฐานในเรื่องป่าไม้แล้วยังต้องเข้าใจเรื่องของหลักการส่งเสริมอย่างถ่องแท้

5. ผู้ปฏิบัติงานส่งเสริมไม่ควรจะยึดติดกับรูปแบบของงานประจำ (Routine) มากเกินไป เช่น วิตกกังวลเกี่ยวกับเรื่องการรายงานตามแบบที่กำหนด และพยายามที่จะหาข้อมูลมาประกอบรายงานโดยไม่คำนึงถึงปัจจัยอื่นเช่นเวลาประกอบอาชีพของชาวบ้าน การนัดหมายชาวบ้านก็ควรทำนอกเวลาราชการ เอาชาวบ้านเป็นหลักไม่ใช่เอาเวลาราชการเป็นหลัก นอกจากนี้เทคนิคต่างๆ ที่ควรนำมาใช้ให้เหมาะสมกับชาวบ้านเช่นการฝึกอบรม ไม่ควรติดยึดกับพิธีการให้มากเกินไปเท่าที่ควรร่วมสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมพบว่าการเตรียมการสำหรับพิธีเปิดการฝึกอบรมที่สิ้นเปลืองทั้งงบประมาณ เวลา และแรงงานโดยใช้เหตุ แต่เมื่อถึงเวลาที่ผู้เข้ารับการอบรมควรจะได้เนื้อหาสาระของการฝึกอบรมกับมีแต่สิ่งที่น่าเบื่อหน่าย เช่น วิทยากรที่ขาดความรู้ความเข้าใจมวลชน เอาแต่อ่านเนื้อหาที่เตรียมมาให้ชาวบ้านนั่งหรือนอนหลับฟัง ควรคำนึงถึงเนื้อหาและเทคนิคในการถ่ายทอดเนื้อหาให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมให้มากที่สุดจึงจะบังเกิดผลในระดับหนึ่ง

6. ความสามารถในการสื่อสาร การดำเนินงานด้านมวลชนสิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งที่จะบ่งชี้ว่าการดำเนินงานจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการสื่อสารเป็นสำคัญเนื่องจากการสื่อสารเป็นกระบวนการที่ประกอบไปด้วยผู้ส่งข่าวสาร ตัวข่าวสาร ช่องทางข่าวสารและผู้รับข่าวสาร ซึ่งการสื่อสารที่จะให้ได้ผลสำเร็จควรประกอบด้วยหลัก 7 ประการคือ

6.1 ความเชื่อถือ (Credibility) การสื่อสารจะได้ผลต้องเริ่มต้นด้วยบรรยากาศแห่งความน่าเชื่อถือ ไว้วางใจ ผู้รับ (ชาวบ้าน) ต้องเชื่อถือผู้ให้ข่าวสาร (เจ้าหน้าที่) หรือแหล่งข่าวสารจึงจะมั่นใจหรือเต็มใจรับฟังข่าวสาร

6.2 ความเหมาะสม กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม (Context) เช่น กลมกลืนกับวัฒนธรรม และสภาพสังคม เครื่องมือสื่อสารเป็นเพียงสิ่งประกอบแต่ความสำคัญอยู่ที่ท่าที ภาษา พฤติกรรมที่เหมาะสมกับกับสภาพสังคม วัฒนธรรมของหมู่บ้านหรือสภาพแวดล้อมนั้น ๆ

6.3 เนื้อหาสาระ(Content) ข่าวสารที่ดีจะต้องมีความหมายสำหรับผู้รับคือมีสาระประโยชน์

6.4 ความสม่ำเสมอต่อเนื่อง (Continuity and Consistency) การสื่อสารที่จะได้ผลต้องส่งบ่อย ๆ ติดต่อกันเป็นประจำเพื่อเป็นการย้ำเตือนความสนใจและความสม่ำเสมอ เพื่อยืนยันแน่นอน

6.5 ชีคความสามารถของผู้รับ (Capability of Audience) การสื่อสารที่จะได้ผลนั้นจำต้องทำให้ผู้รับข่าวสารใช้ความพยายามน้อยที่สุด จึงต้องพิจารณาขีดความสามารถในการรับข่าวสารของผู้รับ ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น นิสัย ความรู้ ความสามารถในการใช้ภาษา

6.6 ช่องทางข่าวสาร (Channels) ข่าวสารจะเผยแพร่ได้ดีต้องส่งให้ถูกช่องทางของการสื่อสารนั้น ๆ โดยมองหาวิถีทางที่เปิดรับข่าวสารที่จะส่งและส่งถูกสายงาน

6.7 ความแจ่มแจ้ง (Clarity) ข่าวสารต้องง่าย ชัดเจน กระชับรัด ใ้ภาษาที่ผู้รับเข้าใจ (Cutlip & Center, 1978 หน้า 34-35)

7. การประเมินผลอย่างเป็นระบบโดยการกำหนดกรอบหรือแนวทางในการประเมินให้ชัดเจน และผู้บริหาร โดยเฉพาะหัวหน้างานขึ้นไปจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ในการประเมินผลเป็นอย่างดี อย่ำประเมินผลตามสายคาที่มองเห็นเพียงอย่างเดียวหรือเชื่อเฉพาะรายงานเท่านั้น ควรมีการตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอเพื่อแก้ไขและปรับปรุงให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากการปรับเปลี่ยนเพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพของบุคลากรที่ปฏิบัติงานด้านส่งเสริมแล้ว หากดูตามแผนงานที่กรมป่าไม้กำหนดจะพบว่า มีการให้สำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลด้านป่าชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญมากอีกด้านหนึ่งที่จะนำไปกำหนดเป็นแผนปฏิบัติงานในปีต่อไป ดังนั้นเจ้าหน้าที่ซึ่งมีหน้าที่สำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนนั้นจำเป็นจะต้องมีความรู้ในเรื่องของการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนอย่างถ่องแท้ อย่ำใช้การสำรวจและวิเคราะห์แบบลวกๆ เพราะข้อมูลเบื้องต้นที่ได้นั้นจะด้วยคุณภาพทำให้การกำหนดแผนปฏิบัติงานซึ่งเกี่ยวข้องกับงบประมาณ ซึ่งมาจากภาษีอากรของประชาชน จะถูกนำไปใช้อย่างไรเหตุผล การแก้ไขปรับปรุงในเรื่องการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนนั้นอาจใช้วิธีการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ให้มีทักษะในการดำเนินการ และฝึกให้ปฏิบัติจริงเสียก่อนเพื่อให้เกิดความชำนาญและมีความเข้าใจในวิธีการ แล้วจึงให้ดำเนินการตามโครงการต่อไป โดยการใช้เทคนิคการฝึกอบรมที่กำลังเป็นที่สนใจในปัจจุบัน เช่น AIC , FSC และเทคนิคPRA,หรือ RRA ในการสำรวจและวิเคราะห์ชุมชน เป็นต้น

**สรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการถอดบทเรียนจากการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนในส่วน
ของภาครัฐที่ไม่ประสบผลสำเร็จตามที่คาดหวัง**

1. แนวคิดในเรื่องป่าชุมชนของภาครัฐนั้นตั้งแต่เริ่มต้นจะมีแนวคิดในเรื่องของการปลูกป่าเพื่อการใช้สอยเป็นด้านหลัก แม้แต่ในปัจจุบัน ปี 2542 ยังมีกิจกรรมต่อเนื่องที่เห็นเป็นรูปธรรมคือมีการกำหนดให้มีการเพาะชำกล้าไม้เพื่อแจกจ่ายให้หมู่บ้านเป้าหมาย

2 การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรของชุมชนสำหรับการจัดการเกี่ยวกับป่าชุมชนยังเป็นสิ่งสำคัญอันดับรองในระดับนโยบาย ทำให้การจัดการในเรื่องของบุคลากรที่มีศักยภาพเกี่ยวกับชุมชนค่อยลงไป และมีผลกระทบเชื่อมโยงไปถึงการจัดการด้านงบประมาณ ที่ให้ความสำคัญกับ

ชุมชนน้อยเกินไป ความถี่ที่เจ้าหน้าที่จะเข้าไปอยู่ในชุมชนมีน้อย เพราะเน้นในเรื่องการจัดการตามแผนที่ถูกกำหนดโดยส่วนกลางเป็นด้านหลัก

3. การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ด้านป่าชุมชนยังไม่พบเห็นเป็นรูปธรรมสำหรับการจัดการป่าชุมชนในภาครัฐ เพราะมักจะเป็นการเน้นความสำคัญสำหรับหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จเป็นที่ยอมรับ ให้เป็นสถานที่ศึกษาและดูงาน และมักจะเป็นแหล่งดูงานเพียงแห่งเดียวเท่าที่ตรวจพบจากเอกสารและการสัมภาษณ์ คือบ้านทุ่งยาว ทั้งๆที่มีหมู่บ้านอื่นที่มีความพร้อมในด้านมิติอื่น ๆ มากกว่าบ้านทุ่งยาว เช่น ในพื้นที่อำเภอแม่ทา อำเภอเถลี อำเภอทุ่งหัวช้าง จะมีหมู่บ้านที่มีพื้นที่ควบคุมกว้างขวางกว่า มีระบบนิเวศที่หลากหลาย ความซับซ้อนของกลุ่มผู้นำตลอดจนโครงสร้างขององค์กรต่าง ๆ ในชุมชนที่ควรศึกษาและน่าสนใจ

4. เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติไม่ได้ดำเนินการตามโครงสร้างที่เกี่ยวกับกิจกรรมป่าชุมชนในส่วนของภาครัฐซึ่งกรมป่าไม้ได้ดัดแปลงคู่มือแนวทางการจัดการและดำเนินการป่าชุมชนของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยแบ่งขั้นตอนการปฏิบัติเป็นลำดับคือ

ขั้นตอนที่ 1: การประชาสัมพันธ์

กำหนดให้เจ้าหน้าที่อำเภอ จังหวัดประสานงานกับสำนักงานป่าไม้เขตร่วมกันดำเนินการประชาสัมพันธ์ให้เข้าใจและเกิดความคิดในการรักษาและปลูกป่าชุมชนในหมู่บ้านของตนเองและให้คำแนะนำเบื้องต้นเกี่ยวกับการดำเนินงานป่าชุมชน

ขั้นตอนที่ 2: การสำรวจชุมชน

เป็นการสำรวจโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในระดับอำเภอหรือผู้ที่จังหวัดมอบหมายร่วมกับสภาตำบลหรือ องค์การบริหารส่วนตำบล และคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อหาศักยภาพหรือความพร้อมของชุมชน เช่น ความต้องการของชุมชน มีการดำเนินงานด้านป่าชุมชนมาก่อนหรือไม่ ถ้ามีได้ให้กลุ่มบุคคลใดเป็นผู้ดูแลรักษาผลประโยชน์หรือไม่ มีการสร้างระเบียบ กฎเกณฑ์หรือไม่ สถานภาพของที่ดินที่ใช้ดำเนินกิจกรรมป่าชุมชนเป็นอย่างไร

ขั้นตอนที่ 3: การวิเคราะห์และจัดลำดับหมู่บ้านเป้าหมาย

จะเน้นในด้านการขาดแคลนไม้ใช้สอย และความต้องการของชุมชน ความพร้อมของชุมชนโดยกำหนดเป็น 3 ขั้นตอนสำหรับการวิเคราะห์คือ

1. ให้ระดับตำบลเป็นผู้พิจารณาในขั้นต้นแล้วส่งผลให้อำเภอ
2. ป่าไม้อำเภอร่วมกับกรมการพัฒนาอำเภอพิจารณากลับกรองแล้วส่งผลให้จังหวัด
3. ป่าไม้จังหวัดร่วมกับกรมการพัฒนาจังหวัดพิจารณาครั้งสุดท้าย

ขั้นตอนที่ 4: การพิจารณากำหนดพื้นที่ป่าชุมชน

เป็นการพิจารณาขนาดและขอบเขตของพื้นที่ป่าชุมชนที่เริ่มจากกรรมการหมู่บ้านเป้าหมายซึ่งเป็นความต้องการของชุมชนจริง ๆ และจะเป็นการแสวงหาพื้นที่ดินที่สมควรกำหนดให้เป็น

พื้นที่ป่าชุมชนที่หมู่บ้านจะรักษาหรือปลูกขึ้นเพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกันของหมู่บ้าน จากนั้นนำเข้าสู่การพิจารณาในระดับตำบล อำเภอ และจังหวัดตามลำดับ

ขั้นตอนที่ 5: การเตรียมชุมชน

เป็นการเตรียมสำหรับชุมชนสามประเภท คือ 1.ชุมชนที่เคยมีการดำเนินการด้านป่าชุมชนมาก่อน 2.ชุมชนที่ไม่เคยมีการดำเนินการด้านป่าชุมชน แต่ชุมชนมีจิตสำนึกที่ดีอยู่แล้ว (ไม่ทราบว่าเขาอะไรมาวัด) 3.ชุมชนที่ไม่เคยดำเนินการด้านป่าชุมชนและมีทัศนคติที่ไม่ดีและไม่มีความต้องการที่จะดำเนินการป่าชุมชน ต้องมีการจัดอบรมให้ความรู้

ขั้นตอนที่ 6: การจัดทำแผนงานป่าชุมชน

พิจารณาตามสภาพพื้นที่โดยจัดให้มีแผนงานต่างๆเช่นแผนรักษาป่าชุมชนที่มีอยู่เดิม แผนงานฟื้นฟูป่าชุมชน แผนพัฒนาหรือสร้างป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ แผนการจัดการเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ แผนการจัดตั้งกองทุนเพื่อพัฒนาป่าชุมชน

ขั้นตอนที่ 7: การจัดทำโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนด้านงบประมาณ

ขั้นตอนที่ 8: การประสานงาน

ขั้นตอนที่ 9: การติดตามผลและการดูแลรักษา

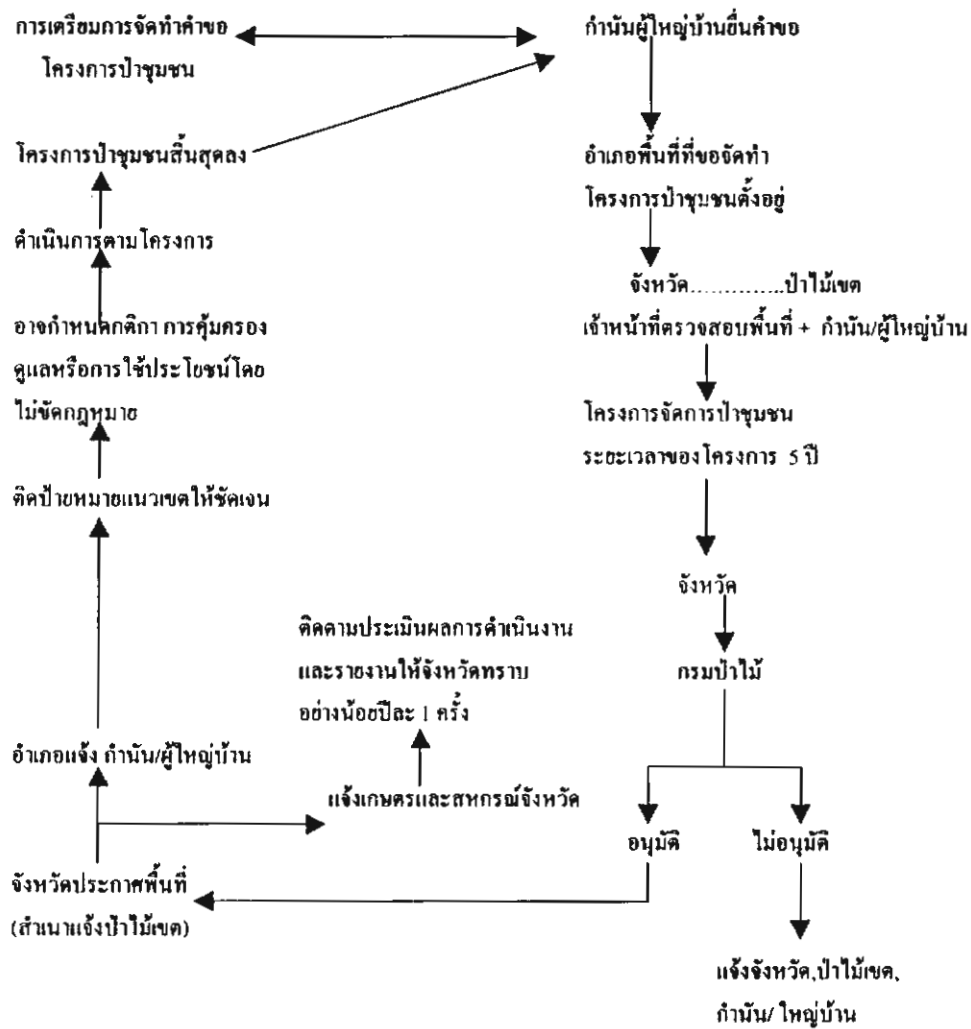
นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงความสำเร็จในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนว่าต้องมาจาก

1. เป็นความริเริ่มของชุมชน
2. เป็นความร่วมมือของประชาชนและชุมชน
3. ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน

(แนวทางปฏิบัติงานโครงการพัฒนาป่าชุมชน, กรมป่าไม้, 2537, หน้า 29-36)

จากโครงสร้างที่กรมป่าไม้ได้วางแนวทางการปฏิบัติไว้นั้น ถ้าหากมีการปฏิบัติตามแผนการปฏิบัติงานอย่างเต็มประสิทธิภาพของเจ้าหน้าที่โดยเฉพาะศักยภาพของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบควรได้รับการพัฒนาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว 6 ประการข้างต้นแล้วก็น่าจะประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง แต่ที่น่าสังเกตคือแนวทางปฏิบัตินี้ยังให้ความสำคัญกับชุมชนน้อยมาก โดยมุ่งแต่วิธีการควบคุมพื้นที่ การปลูกไม้เพื่อใช้สอยเป็นหลัก ไม่ได้ให้ความสำคัญในปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสังคมโดยตรงหรือการมองป่าชุมชนก็เป็นเพียงสิ่งที่สนองความต้องการของชุมชนในเฉพาะเรื่องไม้ใช้สอยเท่านั้นโดยให้ความสำคัญในมิติอื่นๆที่น้อยมาก และนโยบายก็ไม่แน่นอนทำให้เกิดแนวคิดในเรื่องป่าชุมชนโดยใช้มิติในทางกฎหมายมาเป็นตัวกำหนดในระยะต่อมา โดยอ้างเอากฎหมายรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาเป็นตัวกำหนดเพื่อเชื่อมโยงการใช้อำนาจตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 ซึ่งผู้ใช้อำนาจอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดคืออธิบดีกรมป่าไม้เท่านั้นที่จะอนุมัติหรือไม่อนุมัติให้มีการดำเนินการตามแนวทางที่กรมป่าไม้กำหนด และหากดำเนินการผัดผ่อนไขก็สามารถยกเลิกได้ ดังแผนภูมิที่แสดงขั้นตอนต่อไปนี้

แผนภาพขั้นตอนและวิธีปฏิบัติในการจัดทำโครงการป่าชุมชนในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

(ที่มาคู่มือการปฏิบัติการจัดทำโครงการป่าชุมชน, กรมป่าไม้, มปป., หน้า 6)

สำหรับขั้นตอนการขอจัดทำโครงการป่าชุมชนในเขตป่าตามพระราชบัญญัติป่าไม้พุทธศักราช 2484 ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกัน

การจัดการป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จของภาครัฐและองค์การพัฒนาเอกชน

สำหรับการจัดการป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จซึ่งทีมงานวิจัยได้ลงไปสำรวจและพบเห็นจนเป็นรูปธรรมและสามารถนำไปเป็นแม่แบบในการจัดการป่าชุมชนให้แก่หมู่บ้านอื่นในท้องที่จังหวัดลำพูนได้นั้นมีอยู่หลายชุมชนแต่ส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่ตำบลศรีบัวบานและตำบลป่าสัก อำเภอเมืองลำพูน เช่น บ้านจำขี้มด บ้านจำบอน บ้านทุ่งยาว บ้านป่าปวย บ้านหนองหล่ม บ้านน้ำพุ บ้านห้วยม้าโก้ง เป็นต้น

จากการสังเกตสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์จะพบว่าพื้นที่หมู่บ้านเหล่านี้จะมีแนวเขาเตี้ย ๆ ที่เชื่อมติดกันเป็นแนวยาว และเป็นเทือกเดียวกันโดยตลอด และเมื่อศึกษาถึงประวัติศาสตร์ของการรักษาป่าพบว่าส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากการรักษาป่าของบ้านทุ่งยาว และบ้านหนองหล่มซึ่งผู้นำและราษฎรได้มีการเชื่อมโยงเครือข่ายการรักษาป่าให้เป็นไปในทิศทางเดียว จนสามารถครอบคลุมพื้นที่หมู่บ้านทั้งหมดคิดเป็นพื้นที่เกือบ 10,000 ไร่ และในพื้นที่เครือข่ายป่าชุมชนทั้งหมดนี้เกือบจะไม่พบการกระทำผิดเกี่ยวกับกฎหมายด้านป่าไม้เกิดขึ้นถ้าจะมีก็จะเป็นการละเมิดกฎของหมู่บ้านเล็กน้อยๆและมีการลงโทษตามกฎหมายของหมู่บ้านเท่านั้น การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นการเก็บหาอาหารจากป่าตามฤดูกาล เก็บหาใบตองมาใช้มุงหลังคาบ้าน ใช้พื้นที่ป่าเป็นที่พักผ่อนหรือเลี้ยงสัตว์ ทำให้สภาพป่าไม้ทั้งหมดในปัจจุบันที่เชื่อมกันเป็นเครือข่ายป่าชุมชนนี้คืนสภาพป่าที่เกือบสมบูรณ์ในทุกพื้นที่จากการศึกษาถึงความสำเร็จในด้านการจัดการป่าชุมชนของบ้านทุ่งยาว ทั้งจากเอกสารและสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้าน ตลอดจนประสบการณ์ของหัวหน้าโครงการวิจัยเองที่เคยปฏิบัติงานด้านป่าชุมชนที่บ้านทุ่งยาวอยู่ในระยะหนึ่งนั้นสามารถสรุปถึงผลความสำเร็จในด้านการจัดการป่าชุมชนของบ้านทุ่งยาวได้ดังนี้

1.บทเรียนของความแห้งแล้ง ที่บรรพบุรุษของชาวบ้านทุ่งยาวได้รับจากหมู่บ้านเดิมจนต้องอพยพมาหาที่อยู่ใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ โดยอพยพมาจากบ้านป่าสัก สันตะยอม ซึ่งได้มาพบป่าเบญจพรรณที่อุดมสมบูรณ์ มีที่ราบกว้างใหญ่ติดภูเขา มีลำน้ำไหลผ่าน ซึ่งพื้นที่ใหม่นี้อยู่ห่างจากหมู่บ้านเดิมประมาณ 10 กิโลเมตรเท่านั้น จึงได้เริ่มหักร้างถางพงปลูกบ้าน ทำสวน และบอกต่อ ๆ กันจนกลายเป็นบ้านทุ่งยาว ซึ่งปีที่อพยพมานั้นคือ พ.ศ.2458 (สัมภาษณ์นายผ่องหมุดตัก มิถุนายน 2542) และหากมองตามสภาพภูมิศาสตร์และเส้นทางอพยพของบรรพบุรุษบ้านทุ่งยาวแล้วจะพบว่าในระยะทางประมาณ 10 กม.นั้นมีเพียงภูเขาชันกลาง 1 ลูกเท่านั้น และเมื่อมาพบที่ราบใกล้เชิงเขา กลับเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มีความแตกต่างจากพื้นที่ทำกินเดิม มีความพร้อมทั้งด้านทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของเสนห์ จามริกและคณะ (2536, หน้า 174-185) ที่กล่าวถึงเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชน ว่าชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน และทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร ดังนั้นลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่จะมีจิตสำนึกในการรักษาป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า

ในลักษณะที่ยังเอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรของชุมชนอยู่ ซึ่งโดยนัยนี้ ป่าชุมชนย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่ที่ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงโดยสิ้นเชิงและไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายได้อีกต่อไป และเมื่อเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่นี้กลุ่มผู้อพยพรุ่นแรกจะมีการหักล้าง ถางพง เพื่อเพาะปลูกพืชไร่ทางการเกษตร โดยอาศัยน้ำจากลำน้ำแม่สานซึ่งไหลผ่านหมู่บ้าน และเมื่อมีการอพยพเข้ามาอยู่ร่วมกันมากขึ้นก็มีการร่วมมือกันขุดเหมืองฝายจากลำน้ำแม่สานเพื่อทดน้ำเข้ามาใช้ในพื้นที่ทำการเกษตร การขุดเหมืองฝายนี้จะผ่านพื้นที่ป่าซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์และมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่ไหลออกมาตลอดเวลาซึ่งชาวบ้านเรียกว่าป่าน้ำจ๋า ทำให้ความผูกพันกับป่ามีมากขึ้น โดยกลุ่มเหมืองฝายที่มีหน้าที่ดูแลรักษาเหมืองฝายและแบ่งปันน้ำใช้ในภาคเกษตร จะมองเห็นถึงความสำคัญจากป่าน้ำจ๋า นี้ รวมกับบทเรียนจากความแห้งแล้งในอดีตทำให้เกิดความรักและหวงแหนพื้นที่ป่าแห่งนี้สูงยิ่งขึ้นจึงได้ร่วมกันดูแลรักษาควบคู่ไปกับการดูแลรักษาเหมืองฝาย ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การรักษาป่าชุมชนแห่งนี้ประสบผลสำเร็จอย่างยั่งยืน

2.ผู้นำ ของบ้านทุ่งยาวคนแรกคือพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์ศักดิ์ ซึ่งมีบุคลิกที่เข้มแข็งเด็ดขาด ชาวบ้านให้ความเคารพยำเกรง และเป็นคนตัดสินใจในการขุดเหมืองฝายส่งน้ำให้เข้าทุ่งนา ผู้ที่ร่วมขุดเหมืองฝายจะได้รับการ ปันนา (แบ่งที่นา) ให้ทำกินคนละ 10 ไร่ ระบบเหมืองฝายของชาวบ้านได้ทำให้การทำนาได้ผลดียิ่งขึ้น ทำให้ชาวบ้านทุ่งยาวดำรงชีพอย่างสงบสุขนับจากปี 2458- ปัจจุบันเป็นเวลา 84 ปี ประชากรจาก 5-6 ครอบครัว ได้เพิ่มขึ้นเป็นเกือบ สามร้อย ครัวเรือนในปัจจุบัน และจากการขยายครัวเรือนนี้เองทำให้ในปี 2542 บ้านทุ่งยาวได้แยกหมู่บ้านออกเป็น สองหมู่บ้าน

เนื่องจากสถานที่ตั้งหมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้บริเวณป่าซึ่งมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นหนาที่บะเช่น ไม้สัก ไม้แดง ตะเคียน มะค่าโมง ทำให้ผู้นำคือพ่อหลวงเครื่องได้กันเขตป่าประมาณ 60 ไร่เอาไว้ ที่กลุ่มไม้ตะเคียนใหญ่ประมาณ 5-6 ต้นจะมีน้ำไหลออกมาตลอดปี ชาวบ้านจึงเรียกป่านี้ว่าป่าน้ำจ๋า (น้ำจ๋า = น้ำซับ) พร้อมกับได้มีคำสั่งห้ามจับจองพื้นที่หรือตัดไม้ทุกชนิดในป่าน้ำจ๋า เพื่อรักษาไว้เป็นป่าต้นน้ำลำธาร คำสั่งห้ามนี้ไม่ได้ตราขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ลูกบ้านให้ความเคารพเชื่อฟังเป็นอย่างดี เพราะความตระหนักถึงภัยของความแห้งแล้งจากการตัดไม้ทำลายป่า ประกอบกับบุคลิกความเป็นผู้นำที่เด็ดขาดของพ่อหลวงทำให้ชาวบ้านมีความยำเกรง (จันทนา สุทธิจารี 2539: น.48)

สภาพชนบทในปี พ.ศ.2458 นั้น ผู้นำจะเป็นผู้มีอำนาจและบทบาทสูงสุดในกลุ่มชนลักษณะของพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์ศักดิ์ นั้นน่าจะเป็นผู้นำที่มีบุคลิกตามที่ Max Weber อ้างในคำอธิบาย (2535, หน้า 12-13) คือ มีตรรก-นิติอำนาจ (Retion -Legal Authority) อันได้แก่อำนาจที่เกิดขึ้นมาเพราะความเชื่อหรือความรู้สึกว่าอำนาจนั้นถูกต้องตามหลักเหตุผล (ตรรก) หรือตามกฎหมาย(นิติธรรม) อำนาจแบบนี้มีอยู่เพราะระบบกฎหมาย และตัวพ่อหลวงเครื่องก็ได้รับการแต่งตั้งมาตามระบบการปกครอง นอกจากนี้ยังมี ลักษณะของธรรมเนียมอำนาจ (Traditional Authority) ซึ่งหมายถึงอำนาจที่ขึ้นกับความเชื่อว่าเป็นธรรมเนียมประเพณี มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง เป็น

ระบบที่ส่งทอดต่อกันมาเป็นเวลานานพอสมควร เช่นการเคารพผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน การเคารพพระสงฆ์ การเคารพข้าราชการครูบาอาจารย์ การเคารพยำเกรงอันก่อให้เกิดธรรมเนียมอันงามนี้ สืบเนื่องมาจากการจงรักภักดีเป็นการส่วนตัว เมื่อมีสภาพของอำนาจทั้งสองด้านอยู่ในตัวทำให้เกิดความเคารพยำเกรงในตัวผู้นำ และสามารถชี้นำชุมชนในยุคนั้นได้เป็นอย่างดี ประกอบกับเหตุผลที่ผู้อพยพรุ่นแรกที่มาบุกเบิกพื้นที่ ต่างก็ประสบกับความแห้งแล้งมาก่อนจึงมีจิตสำนึกถึงภัยพิบัติที่จะต้องได้รับหากไม่มีการจัดการที่ดีไว้รองรับ ทำให้ความสนใจในเรื่องของป่าเกิดขึ้นและสะสมเป็นทุนที่จะถ่ายทอดให้อนุชนรุ่นหลังได้ตระหนักและซึมซับเข้าไว้จนกลายเป็นความคิดที่ตกผลึกและถ่ายทอดสืบเนื่องกันมา

สำหรับคุณลักษณะของผู้นำที่มีบุคลิกภาพเช่นนี้อาจสร้างขึ้นได้จากพื้นฐานของครอบครัวที่มีความอบอุ่นมีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนบ้าน นอกจากนี้การได้รับการอบรมฝึกสอนในระบบโรงเรียนให้มีความรักและมีความรับผิดชอบต่อสังคม ไม่สอนให้เป็นคนเห็นแก่ตัวหรือเอาตัวรอดหรือเน้นแต่เฉพาะเป็นคนเก่งด้านเดียวต้องให้เป็นคนดีด้วย ภาพรวมของชุมชนก็ควรเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ไม่ควรมีความขัดแย้งหรือแย้งชิงกันสูง ก็อาจสร้างผู้นำที่มีคุณลักษณะเช่นนี้ได้จากผลการศึกษาของ เสน่ห์ จามริกและคณะ(อ้างแล้ว,หน้า 182) พบว่าชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง ซึ่งอาจเป็นทั้งผู้นำที่เป็นทางการหรือผู้นำทางธรรมชาติ ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่าง ๆ ของชุมชนได้แล้ว ยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ยิ่งกว่านั้นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำชุมชน คือ การทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก ซึ่งลักษณะเหล่านี้ปรากฏอยู่ในตัวของพ่อหลวงเครื่อง ซึ่งเป็นผู้นำคนแรกของชาวบ้านทุ่งยาว และสืบทอดต่อกันมาจนถึงผู้นำยุคปัจจุบัน ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนแนวทางให้เข้ากับยุคสมัย จากที่เคยอาศัยความเด็ดขาดของผู้นำ ก็ปรับมาใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย ทำให้เกิดความสามัคคีเป็นปึกแผ่นและเสริมสร้างให้ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวดำรงอยู่ได้มาจนปัจจุบันนี้

3. จิตสำนึกที่เกิดจากประเพณีความเชื่อและอำนาจเหนือธรรมชาติ ชาวบ้านทุ่งยาวมีความเชื่อเช่นเดียวกับชาวชนบทส่วนใหญ่ว่าในธรรมชาตินั้นจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยเฝ้าพิทักษ์รักษาอยู่ และเหมืองฝายก็เป็นเส้นทางลำเลียงน้ำไปสู่แหล่งเพาะปลูกที่สำคัญคือพื้นที่ที่หล่อเลี้ยงข้าวกล้าและพืชไร่ พืชสวนทำให้ชีวิตของผู้คนมีความสุข ป่าไม้ก็เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีเทพหรือภูต ผี ปีศาจให้ความคุ้มครอง ดังนั้นจึงไม่เป็นการสมควรที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะย่างกรายไป รบกวนการเข้าไปใช้ทรัพยากรในป่าบริเวณดังกล่าวจึงต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์พอใจและไม่ลงโทษ ในลักษณะนี้ ระบบการจัดการป่าของชาวบ้าน จึงเป็นระบบที่วางอยู่บนพื้นฐานของจารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ที่ไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรหากแต่ส่งสอนสืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ดังนั้นในทุกปี ซึ่งตรงกับ วันขึ้น 9 ค่ำ

เดือน 9 จะมีพิธีกรรมที่สำคัญคือการทำบุญเลี้ยงผีฝ่าย โดยมีการนำเอา หมูเป็น ๆ มาฆ่าที่ฝ่ายแล้วทำพิธีเช่น ไหว้ นิมนต์พระมาแสดงธรรม มีการ โยงสายสิญจ์ (เส้นด้ายจากฝ่ายคืบทำเป็นเส้นหยาบๆ ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ) ให้ผ่านต้นไม้ต่าง ๆ ในบริเวณป่าน้ำจางจนถึงบริเวณฝ่าย ซึ่งวิธีนี้เป็นกุศโลบายที่ชาญฉลาดอีกประการหนึ่งของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านไม่มีใครกล้าลักลอบตัดไม้ในป่าน้ำจางอีกเนื่องจากถือว่าได้ผ่านพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ทุกๆปี นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความรู้สึกที่ว่าป่าเป็นกรรมสิทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ของอำนาจเหนือธรรมชาติ ทำให้ชุมชนมีหน้าที่ต้องดูแลรักษาเพื่อให้อำนาจเหนือธรรมชาตินั้น มีความพอใจและคล้อยตามให้ชาวบ้านมีความสุขปราศจากภัยพิบัติต่าง ๆ

4. การมีส่วนร่วมและการใช้ผลประโยชน์จากป่า จากจุดเริ่มต้นที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการขุดลอกเหมืองฝ่ายเพื่อนำน้ำเข้ามาใช้ในการทำนา ทำให้ผู้ที่มีหน้าที่ดูแลเหมืองฝ่ายซึ่งจะต้องใช้เส้นทางที่ผ่านป่าทุกวัน ได้มีส่วนร่วมในการดูแลป่าไม่ให้ผู้ใดเข้ามาบุกรุกหรือลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ขณะเดียวกันก็ได้ใช้ประโยชน์จากป่าไปด้วยเช่นการเก็บหาของป่า การใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์และใช้พักผ่อน มีการเฝ้าตรวจระวังและป้องกันไฟป่า ทำให้เกิดจิตสำนึกและมีการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันซึ่งเปรียบเสมือนเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ร่วมของชุมชนเอาไว้นั่นเอง โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบของอาหารได้มีชาวบ้านทุ่งยาวกลุ่มหนึ่ง (12 คน) ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อสังคม(SIF)ได้ทำเก็บข้อมูลผลผลิตจากป่าโดยคิดมูลค่าเป็นเงินตามน้ำหนักและราคาท้องตลาดในขณะนั้นพบว่าในปี 2541 คิดเป็นมูลค่าถึง 714,610 บาท และในปี 2542 ได้เก็บข้อมูลตั้งแต่เดือนกันยายน จนถึงเดือนพฤษภาคม 2543 พบว่าจะมีมูลค่าเฉลี่ยเดือนละ 66,829 บาท ซึ่งใกล้เคียงกับสถิติปี 2541 (สุรินทร์ สุริยวงศ์, 2543, หน้า 56) จากผลประโยชน์ ที่ได้รับจากป่าและเห็นได้เป็นรูปธรรมเช่นนี้ย่อมส่งผลให้ชาวบ้านเจ้าของป่าเกิดความรู้สึกในความเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) มีความรัก ห่วงแหน รักษาและใช้ประโยชน์อย่างระมัดระวัง

5. การสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างเป็นระบบ ถึงแม้ชาวบ้านทุ่งยาวจะช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้ของหมู่บ้านจนประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่งก็ตาม แต่การที่ภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชน เช่น การจัดเวทีเสวนา พร้อมทั้งแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างภาครัฐกับชุมชน การฝึกอบรมตลอดจนการนำโครงการต่างๆ ในด้านการพัฒนาเข้าไปสู่หมู่บ้าน การร่วมกับชาวบ้านจัดองค์กรต่าง ๆ ขึ้นในหมู่บ้านเสริมจากองค์กรเดิมเช่นการจัดหมวดหมู่ของชุมชน การตั้งกลุ่มต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านอาทิ กลุ่มเป็ดตอก (การสานไม้ไผ่ที่ผ่าเป็นเส้นเล็ก ๆ แล้วนำไปเย็บเป็นหมวก) กลุ่มรักษาป่า กลุ่มเลี้ยงสุกร เป็นต้น

นอกจากนี้การเข้าใจและทราบถึงเจตนาที่แท้จริงของชาวบ้านที่ต้องการดูแลรักษาป่าอย่างบริสุทธิ์ใจ ทำให้บ้านทุ่งยาวสามารถพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนขึ้นมาตามลำดับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งพอสรุปเหตุการณ์ได้ดังนี้

ก. ช่วงการเปลี่ยนแปลง จากคำมั่นไปสู่สัญญาการรักษาป่า (2469-2496)

ในสมัยของพ่อหลวงเครื่อง พัทธมศักดิ์ ซึ่งเป็นพ่อหลวงคนแรกได้ใช้บุคลิกภาพส่วนบุคคล แสดงบทบาทของผู้นำ (Charisma of Leader) ที่มีความเข้มแข็งและเด็ดขาดในการจัดระเบียบ การปกครองลูกบ้าน เนื่องจากความเป็นผู้นำรุ่นแรกที่อยู่พหุมาจากถิ่นเดิมทำให้มองเห็นถึงสถานการณ์ในอนาคตโดยเฉพาะเรื่องทรัพยากรป่าไม้จึงได้แสดงให้ชาวบ้านทั่วไปเห็นเป็นแบบอย่างโดยการที่ไม่ไปบุกรุกพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร พร้อมทั้งยังได้ห้ามบุคคลอื่นให้ร่วมกันอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารไว้โดยใช้วิธีการบอกกล่าวซึ่งถือว่าเป็นข้อห้าม ซึ่งชาวบ้านทั้งหมดให้ความเชื่อถือ แต่เมื่อหมดยุคของพ่อหลวงเครื่อง รูปแบบการปกครองของหมู่บ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยโดยอำนาจการตัดสินใจต่าง ๆ จะใช้มติของที่ประชุมใหญ่ (หลักกระจายอำนาจ) พ่อหลวงจะเป็นเพียงผู้ใช้อำนาจในการควบคุมกฎเกณฑ์ต่างๆที่วางไว้

ในปี 2469 ทางรถไฟสายเชียงใหม่-กรุงเทพฯ ได้ตัดผ่านบ้านทุ่งยาว มีการสัมปทาน ไม้หมอนรถไฟ ตลอดจนไม้พื้นรถไฟ ทำให้พฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านทุ่งยาว ในสมัยนั้นเปลี่ยนแปลงไป ในเมื่อป่าที่เป็นมรดกของความเป็นสินค้าสาธารณะ เริ่มถูกกระบวนการของรัฐเข้าแทรกแซงในรูปแบบของสัมปทาน ซึ่งมีลักษณะผูกขาด ชาวบ้านจะถูกกีดกันด้วยบทบาทการจัดการของรัฐเพราะผู้ที่เข้ามาดำเนินการด้านป่าไม้ได้ในสมัยนั้นต้องได้รับอนุญาต สัมปทานซึ่งต้องใช้เงินทุน กำลังคน อุปกรณ์ที่พร้อม สิ่งเหล่านี้ชาวบ้านไม่สามารถจัดการได้ ระบบกรรมสิทธิ์เดิมที่ชุมชนมีความเชื่อมั่นว่า ป่าเป็นกรรมสิทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ และชุมชนมีหน้าที่ดูแลรักษาเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ความรู้สึกของความเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) เริ่มถูกแทนที่ด้วยการก้าวเข้ามาแสดงสิทธิ์ของรัฐเพราะถือว่าป่าเป็นสมบัติของรัฐและรัฐมีหน้าที่ในการจัดการ ดังนั้น ชาวบ้านทุ่งยาวตลอดจนชาวบ้านทั่วไปจึงมีความรู้สึกที่ป่าไม่ใช่ของตนเองต่อไปแต่เป็นของรัฐ การเดินทางเข้าป่าเพื่อเผาถ่าน เอาถ่านมาขายจึงเกิดขึ้น มีการเผาถ่านกันทุกครอบครัว ป่าบริเวณรอบป่าน้ำจืดถูกทำลายจนเจียนโล่ง จากผลกระทบจากภายนอก (externalities) ชุมชนนี้ ส่งผลทางลบให้แก่ชาวบ้านทุ่งยาว เกิดความแห้งแล้งติดตลามา ทำให้บรรพบุรุษรุ่นบุกเบิกตระหนักถึงภัยแล้งที่เคยประสบมาจากการตัดไม้เนื่องจากสภาพป่าที่ถูกบุกรุกตัดฟันทำให้พ่อหลวงคนที่สอง คือ พ่อหลวงสม มุลสัก ได้นำลูกบ้านไปปลูกกล้วยน้ำว้าให้เห็นชัดเจนขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีขบวนการค้าไม้เถื่อนเกิดขึ้นอีก โดยการอาศัยใบอนุญาตทำไม้ซึ่งได้สัมปทานชาวบ้านทุ่งยาวผู้อาวุโสท่านหนึ่ง (กรกฎาคม 2542) ว่ามีการออกใบอนุญาตให้ทำไม้ในสมัยนั้นใบละ 500 บาท ทำให้การตัดโค่นไม้โดยเฉพาะไม้สักเป็นไปอย่างรวดเร็วรุนแรง ดังนั้น พ่อหลวงคนที่สาม คือ พ่อหลวงเชียว สมโชติ จึงได้ออกกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าขึ้น ในปี 2496 โดยการร่วมกับชุมชนทำบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้น มีรายละเอียดดังนี้

“ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ตกลงกันสงวนที่ดินไว้แห่งหนึ่งที่ดินแห่งนี้ติดต่อกันตั้งแต่เขตฝ่ายลงมาถึงสวนนายฟู ศิริตัง ด้านเหนือติดแม่น้ำสาน ด้านใต้ติดคอยประมาณ 50 ไร่ ที่ดินรายนี้สงวนไว้เป็นรากฐานของชาวบ้านทุ่งยาวเพราะมีน้ำจ้ำ (น้ำจับ) มีไม้ตะเคียน ไม้สัก และไม้อื่น ๆ ปกคลุมอยู่หนาแน่น เพราะฉะนั้นจึงออกกฎควบคุมไว้ดังต่อไปนี้

1. ถ้าผู้ใดทำไร่ หรือบุกดิน (บุดดิน) ทางฝั่งน้ำแม่สาน ทำให้ฝั่งพังหรือน้ำเซาะเข้ามาทำให้เสียหายก็ปรับไหมไม่ต่ำกว่า 50 บาท

2. ถ้าผู้ใดไปตัดฟันไม้ในป่านี้ เป็นต้นว่า ไม้สักและไม้อื่น ๆ ก็ปรับไม่ต่ำกว่าคันละ 50 บาท หรือมากกว่านั้น แล้วแต่ไม้จะใหญ่หรือน้อย”

ซึ่งถือว่าเป็นสัญญาการรักษาป่าที่ลูกบ้านกับผู้ใหญ่บ้านทำขึ้นโดยลูกบ้านทุกคนมีส่วนร่วมในการลงลายมือชื่อรับรอง และตลอดเวลาที่พ่อหลวงเขียว เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีการจับและปรับผู้ละเมิดกฎได้ 10 กว่าคน ซึ่งมีทั้งคนในและนอกหมู่บ้าน โดยการอาศัยกลุ่มเหมืองฝายเป็นผู้สอดส่องดูแล ผู้ที่พบเห็นจะแจ้งให้แก่ฝายและพ่อหลวง โดยจะติดตามจับกุมผู้กระทำผิดมาสอบสวนและลงโทษตามกฎหมาย ค่าปรับ 50 บาท แต่เวลาปรับจริงจะปรับ คันละ 25 บาท เงินครึ่งหนึ่งของค่าปรับยกให้ผู้บอกข่าวส่วนเงินที่เหลือเป็นเงินกองกลางใช้ในงานกิจการเหมืองฝาย ไม้ที่ถูกตัดจะริบไว้ใช้ในกิจกรรมของชุมชน

ข. การขยายเขตป่าอนุรักษ์ (พ.ศ.2511)

จากการที่มีกฎเกณฑ์รักษาป่าเป็นลายลักษณ์อักษร ตั้งแต่ ปี 2496 เป็นต้นมา ป่าน้ำจ้ำถูกดูแลรักษาอย่างเข้มงวด ทำให้สภาพป่าน้ำจ้ำมีความสมบูรณ์ ร่มเย็นเป็นที่พักผ่อนของชาวบ้านที่ออกไปทำไร่ ทำสวน แต่บริเวณรอบๆ ป่าน้ำจ้ำกลับถูกบุกรุกแผ้วถางจน เตียนโล่ง ทำให้ชาวบ้านที่ได้อาศัยประโยชน์จากป่าน้ำจ้ำต่างตระหนักถึงความแตกต่างระหว่างป่าที่สมบูรณ์และป่าที่ถูกทำลาย จึงเกิดแนวคิดในเรื่องการรักษาป่าเพื่ออนาคตขึ้น โดยการขยายเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านขึ้นไปอีก 800 ไร่ โดยการริเริ่มของพ่อหลวงสนั่น สันทร ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 4 ซึ่งได้แนวคิดมาจากผู้นำรุ่นก่อน (ผู้อาวุโส) ซึ่งมองเห็นความสำคัญของการรักษาป่าและประโยชน์ที่จะได้รับจากป่าในอนาคต เมื่อนำแนวคิดนี้ไปสู่ที่ประชุมของหมู่บ้านก็ได้รับความเห็นชอบ โดยการขยายครอบคลุมพื้นที่ที่ถูกบุกรุกแผ้วถางไปจนถึงโรงเรียนบ้านทุ่งยาว แล้วนำมตินี้ไปบอกกล่าวให้หมู่บ้านข้างเคียงให้ทราบถึงขอบเขตการอนุรักษ์ป่าของบ้านทุ่งยาว

ค. การต่อสู้กับการบุกรุกจากคนภายนอกชุมชนและชื่อเสียงที่ตามมา (2517-2520)

เดือนกันยายน 2517 กลุ่มชาวบ้านป่าเหว ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมืองลำพูน ประมาณ 300 คน ได้เดินทางเข้ามาจับจองที่ดินเขตป่าน้ำจ้ำ และพื้นที่ติดกับป่าน้ำจ้ำที่เรียกว่า กั่วช้างเผือก ทำให้ชาวบ้านทุ่งยาวไม่พอใจ ประชุมปรึกษากันแล้วมีมติทำหนังสือร้องเรียน ถึงนายอำเภอเมืองลำพูน เมื่อวันที่ 25 กันยายน 2517 แต่ไม่ได้รับการตอบสนองจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงมีการชุมนุมเรียกร้องเกิดขึ้น โดยชาวบ้านทุ่งยาว ประมาณ 200 คน ไปร้องเรียนกับผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน

ขณะเดียวกันกลุ่มชาวบ้านป่าเหวก็ไปร้องเรียนด้วยเช่นกัน โดยอ้างเหตุผลว่ายากจนไม่มีที่ทำกิน ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน (ม.ล.ภักดี คำภู) ได้พิจารณาถึงความตั้งใจจริงและประวัติการรักษาป่า แล้วจึงตัดสินใจให้ชาวบ้านทุ่งยาวรักษาป่าต่อไปและให้ชาวบ้านป่าเหวผู้ถูกรุกอพยพออกไป จากการที่ได้รับการตอบสนองในด้านดีของฝ่ายราชการนี้เองทำให้ชาวบ้านทุ่งยาวทุกคนมีความรักและหวงแหนทรัพยากรป่าไม้ยิ่งขึ้น ชื่อเสียงในด้านการรักษาป่าของชาวบ้านทุ่งยาวเริ่มเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไปโดยเฉพาะภายนอกชุมชน

ง. การเข้าร่วมเสริมสร้างศักยภาพของหมู่บ้าน ในภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน

เมื่อเริ่มมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของชุมชนต่าง ๆ ในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ก็ได้มีการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ออกไปอีกจนติดเขตป่าบ้านหนองหล่มมีพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ และกลไกภาครัฐเริ่มรับรู้ถึงพลัง ของชาวบ้าน จากที่ไม่เคยสนใจที่จะเข้าไปดูสภาพป่ามาก่อน ภาครัฐทั้งระดับจังหวัด และส่วนกลางเริ่มตระหนักถึงศักยภาพในการรักษาป่าของชาวบ้าน พื้นที่อื่น ๆ และชุมชนอื่น ๆ เริ่มตื่นตัว ในปี 2520 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้คัดเลือกหมู่บ้านทุ่งยาวเป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ป่าไม้ตัวอย่าง ได้รับมอบด้วยเกียรติยศจาก นายอินทรีย์ จันทร์สถิตย์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในส่วนของการพัฒนาด้านอื่นๆที่เสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ก็เริ่มเข้ามาสนับสนุน อุปกรณ์โครงสร้างพื้นฐานต่างๆก็เริ่มเข้ามาสู่ชุมชนทุ่งยาว เช่น ไฟฟ้า ประปา ถนน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ฝายจากเดิมที่เป็นไม้ก็กลายมาเป็นฝาย คอนกรีต ฯ เป็นต้น นอกจากนี้ในปี 2526 นายอำเภอเมืองลำพูน (นายสุพร สิทธิกัน) ได้ส่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เข้าฝึกอบรมตามโครงการไทยอาสาป้องกันชาติ ของกองทัพอากาศที่ 3 และนำโครงการแผ่นดินทองมาปรับใช้ โดยได้เรียกประชุมหัวหน้าส่วนราชการ ทุกส่วนให้เข้ามาระดมความคิดในด้านการพัฒนาตามอุดมการณ์แผ่นดินทองและกำหนดให้บ้านทุ่งยาวเป็นหมู่บ้านเป้าหมาย ดังนั้นการพัฒนา บ้านทุ่งยาวในช่วงนี้จึงเป็นไปอย่างก้าวหน้าและมีรูปธรรมที่เด่นชัด มีการแบ่งเป็นหัวหน้า ปีก (กลุ่ม) ต่าง ๆ เพื่อพัฒนาหมู่บ้านและยังมีการตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มเลี้ยงสุกร กลุ่มเป็ดดอก (सानไม้ไผ่เป็นลายเส้นแล้วนำไปเย็บเป็นหมวก) กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น และขณะเดียวกันก็มีนักพัฒนาองค์กรเอกชนที่เป็นลูกหลานบ้านทุ่งยาว (คุณจรรยา คำปันนา) ได้กลับเข้ามาดำเนินกิจกรรมร่วมกับชาวบ้าน จนทำให้โครงสร้างของบ้านทุ่งยาวเข้มแข็งเป็นปึกแผ่นมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ในปี 2526 ยังได้มีการเปิดฝึกอบรมไทยอาสาป้องกันชาติขึ้นที่บ้านทุ่งยาวเพียงหมู่บ้านเดียวซึ่งดำเนินการ โดยกองทัพอากาศที่ 3

จ. ความสัมพันธ์กับบทบาทในการจัดการของภาครัฐ

ประมาณปี 2526 นี้เองก็มีชาวบ้านทุ่งยาวประมาณ 20 คน เข้าไปถางไร่เก่าแต่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์บริเวณกัวช้างเผือก เพื่อจับจองที่ดินเป็นของตนเอง ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจจึงประชุมให้ผู้ถูกรุกย้ายออกมา และได้ประสานงานกับเจ้าที่ที่ปฏิบัติงานตามโครงการแผ่นดินทองของอำเภอเมืองลำพูน (ป่าไม้ พัฒนากร เกษตรคำบล) ขอลดภาษีจากสำนักงานป่าไม้จังหวัด

ลำพูน จำนวน 5,000 กล้ามาปลูกในพื้นที่ที่ถูกแผ้วถาง แต่ต่อมารัฐได้มีโครงการออกเอกสารสิทธิที่ทำกินในเขตป่า (โครงการ สทก.) มีชาวบ้านประมาณ 10 กว่ารายได้รับเอกสารสิทธินี้และเป็นพื้นที่เดียวกันกับที่ชาวบ้านได้ประชุมให้ผู้นุรักษ์พื้นที่ย้ายออกมา ทำให้เกิดความขัดแย้งในหมู่บ้านขึ้น โดยกลุ่มผู้ที่ได้รับเอกสารสิทธิ สทก.และชาวบ้านส่วนใหญ่ ทำให้ชาวบ้านมองการจัดการของภาครัฐอย่างผิดหวัง แต่ก็มีเหตุการณ์ที่คอกข้าความสับสนนโยบายของภาครัฐขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยในปี 2532 กรมป่าไม้ได้อนุมัติให้มีการสำรวจเพื่อประกาศให้เขตป่าน้ำจืดเป็นวนอุทยานแห่งชาติ ตามคำร้องขอของฝ่ายการเมืองที่ไม่ทราบข้อเท็จจริง จึงถูกต่อต้านจากราษฎรอย่างรุนแรงจนต้องมีการยกเลิกโครงการไปในที่สุด

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าผลสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนในส่วนของภาครัฐและองค์กรเอกชนจะมาจากการเข้าไปเสริมสร้างการจัดการของชุมชนที่มีดำเนินการมาแล้ว เพื่อเพิ่มศักยภาพของชุมชนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น โดยการจัดการของชุมชนที่มีอยู่เดิมนั้นก็ขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละชุมชนซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่นั่นเอง

เงื่อนไข/ปัจจัยที่ทำให้การจัดการป่าชุมชนของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนไม่ประสบผลสำเร็จ

ผลการศึกษาของเสน่ห์ จามริกและคณะ(อ้างแล้ว, หน้า 174-185) พบว่าเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชนในพื้นที่ศึกษาซึ่งแบ่งเป็นพื้นที่ภาคเหนือ 4 แห่งและภาคอีสาน 8 แห่งนั้นมีองค์ประกอบหลายประการดังนี้

1.ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามีความเป็นชุมชนสูง ซึ่งหมายความว่ารวมไปถึงรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนนอกเหนือจากการตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันเท่านั้น สำนึกของการเป็นชุมชนอาจสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ อุดมการณ์ และพิธีกรรมที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน เช่นพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเช่นผีปู่ตา เป็นต้น ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้จะช่วยคอกข้าสำนึกความเป็นชุมชนให้มั่นคงและแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

2.ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการผลิตด้านการเกษตร

3.ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดินน้ำป่าเพื่อการเกษตร และการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร อนุรักษ์โรค เป็นต้น การอนุรักษ์ป่าจึงเป็นการรักษาผลประโยชน์ร่วมของชุมชนนั่นเอง

4.ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า จิตสำนึกในการรักษาป่านอกจากจะมีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงอุดมการณ์

ความเชื่อ และพิทักษ์สิทธิชุมชนและสิทธิธรรมชาติในความเป็นมนุษย์ มิให้ถูกก้าวล่วงรุกราล้าจากบุคคลภายนอก จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดจากเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

- 4.1 เกิดจากประเพณีความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา
- 4.2 เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน
- 4.3 เกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น ต่อต้านสัมปทานทำไม้, ต่อต้านโครงการของรัฐ,ต่อต้านธุรกิจเอกชน,การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง
- 4.4 เกิดจากปัญหาภัยแล้ง

5. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีผู้นำที่เข้มแข็ง

6. ชุมชนที่รักษาป่าจะต้องมีการจัดตั้งองค์กรประชาชน

7. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน

8. ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม โดยจำแนกระบบการจัดการทรัพยากรชุมชนออกเป็น 3 ประเด็นหลักคือ

8.1 หลักการจัดการ ที่วางอยู่บนพื้นฐาน 4 ประการคือ 1) การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร 2) การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม 3) ความยั่งยืนของระบบผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ 4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2 วิธีการจัดการ สามารถจำแนกได้ 3 ลักษณะ คือ 1) จำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น ป่าอนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม ป่าใช้สอยฯ พร้อมทั้งกำหนดขอบเขตของป่าแต่ละประเภทอย่างชัดเจน 2) มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบเพื่อให้สมาชิกชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนรวมไปถึงบทกำหนดโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน 3) มีการร่วมประชุมหารือระหว่างสมาชิกเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์หรือกติกาของชุมชน และมีการจัดตั้งองค์กรของชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล ตรวจสอบและควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

8.3 รูปแบบการจัดการ ซึ่งอาจแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขทางกายภาพและสภาวะแวดล้อม ตลอดจนสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมการเมืองของพื้นที่ ซึ่งอาจแบ่งรูปแบบการจัดการเป็น 3 ประเภทคือ

8.3.1 รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี ซึ่งสามารถพบเห็นได้ตามชุมชนดั้งเดิมทั่วไป ซึ่งหมายถึง การนำเอาอุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรของหมู่บ้าน

8.3.2 รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ ซึ่งชาวบ้านในชุมชนสามารถนำเอาสถานการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการแบบจารีตประเพณีเช่นการบวชต้นไม้ เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการรักษาป่าของชุมชน

8.3.3 รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง ในบริบทของการแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชุมชนกับรัฐและนายทุน บางครั้งรูปแบบของการจัดการทรัพยากรถูกปรับเปลี่ยนให้กลายมาเป็นขบวนการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิของชุมชนและต่อต้านนโยบายรัฐ เช่นการต่อสู้กับสัมปทานไม้ การปลูกสร้างสวนป่า โดยมีการจัดกิจกรรมรวมกลุ่มเพื่อสร้างแผนงานในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชนเองเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการเมือง

จากเงื่อนไขและปัจจัยทั้ง 8 ประการนี้เองที่ก่อให้เกิดการรักษาและมีป่าชุมชนอย่างยั่งยืนมาจนถึงปัจจุบันนี้ ดังนั้นหากพื้นที่หรือชุมชนใดไม่มีเงื่อนไขหรือปัจจัยประการใดประการหนึ่งใน 8 ประการนี้ก็อาจส่งผลให้ชุมชนนั้นไม่ประสบผลสำเร็จในการรักษาป่าชุมชน ดังเช่นกรณีศึกษาพื้นที่ชุมชนบ้านสันปูเลย หมู่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูนซึ่งเคยมีกิจกรรมด้านป่าชุมชนอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่งแต่เพียงเวลาไม่ถึง 10 ปี สภาพป่าชุมชนที่เคยมีปรากฏให้เห็นก็ล้มสลายภายใต้บริบทของคนในชุมชนนั่นเอง

ความล้มเหลวของป่าชุมชนบ้านสันปูเลย หมู่ 2 ต.ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน

แผนปฏิบัติงานประจำปีงบประมาณ 2539 ของโครงการพัฒนาป่าชุมชนสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ได้กำหนดให้บ้านสันปูเลย หมู่ที่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน เป็นหนึ่งในสิบห้าหมู่บ้านเป้าหมายสำหรับการดำเนินงานด้านป่าชุมชน และข้อมูลเครือข่ายป่าชุมชนจากศูนย์ประสานงานเครือข่ายความร่วมมือ จ.ลำพูน ได้ปรากฏชื่อบ้านสันปูเลย เป็นหนึ่งในหมู่บ้านที่เป็นเครือข่ายป่าชุมชน แต่ในเดือนธันวาคม 2540 มีรายงานว่าชาวบ้านสันปูเลยทั้งหมดประมาณ 1,000 คนได้เข้าบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้านเพื่อจับจองเป็นที่ดินทำกิน โดยที่ทางราชการไม่สามารถเข้าไปดำเนินการอะไรได้ทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้านไปทั้งสิ้นประมาณ 1,200 ไร่ ภายในเวลาเพียง 1 วันเท่านั้น

ทีมงานวิจัยได้ลงไปศึกษากรณีป่าชุมชนบ้านสันปูเลยครั้งนี้ จากเอกสารทางราชการ และโดยการสัมภาษณ์ข้าราชการที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนราษฎรในพื้นที่บางคนที่สามารถให้ข้อมูลในทางลึกได้ พบว่า เดิมพื้นที่ป่าชุมชนของบ้านสันปูเลยนั้นเคยเป็นที่ซึ่งทางราชการได้จัดสรรให้เป็นที่ทำกิน แก่ราษฎรมาก่อน แต่เมื่อจับจองแล้วยังไม่มีการออกเอกสารสิทธิแต่อย่างใด ราษฎรที่ได้สิทธิก็ไม่ได้เข้าไปทำประโยชน์ในพื้นที่นี้และได้ขายสิทธิการครอบครองให้นายทุนไป โดยฝ่ายนายทุนได้นำเอาพื้นที่นี้ไปออกเอกสารสิทธิซึ่งก็สามารถออกเอกสารสิทธิได้บางส่วน ซึ่งขณะที่มีการซื้อขายและออกเอกสารสิทธินั้นอยู่ในช่วงที่เศรษฐกิจประเทศไทยกำลังเจริญเติบโตสูงที่สุด (ปี 2530-2533) โดยเฉพาะธุรกิจในด้านอสังหาริมทรัพย์ ทำให้ชาวบ้านสันปูเลยส่วนใหญ่ร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน

เกรงว่าจะถูกนายทุนสูบเอาพื้นที่ทั้งหมดไปจึงได้คัดค้านการถือครองพื้นที่ของนายทุน และมีความเห็นว่าควรสงวนไว้เป็นป่าชุมชน จึงได้ขอให้ทางราชการ (อำเภอบ้านโฮ้ง) ตั้งเจ้าหน้าที่ออกสำรวจรังวัด ได้พื้นที่ประมาณ 3,200 ไร่ โดยอำเภอบ้านโฮ้งได้ประกาศให้ผู้มีกรรมสิทธิ์คัดค้านตามกระบวนการของระเบียบและกฎหมาย ถ้าไม่มีผู้คัดค้านก็จะนำพื้นที่นี้ไปเป็นพื้นที่สาธารณะของแผ่นดินต่อไป จากการกระทำของทางราชการครั้งนี้ทำให้นายอำเภอบ้านโฮ้งถูกฟ้องจากเจ้าของที่ดินและมีการสู้คดีกันขึ้น ผลที่สุดของคดีปรากฏว่าทางราชการเป็นผู้ชนะคดี และหากมองอย่างผิวเผินก็อาจจะไม่เกิดปัญหาอะไร เมื่อเป็นฝ่ายชนะคดี พื้นที่นี้ก็เป็นที่สาธารณะสมบัติของแผ่นดิน ทุกคนย่อมมีสิทธิใช้ประโยชน์ร่วมกันในรูปแบบต่างๆ

แต่ปรากฏว่าได้เกิดมีราษฎรในบ้านสันปูเลยกลุ่มหนึ่งได้เคลื่อนไหวเพื่อที่จะดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้านโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อนำที่ดินผืนนี้มาแบ่งปันกันแต่ถูกคัดค้านโดยผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่ ในที่สุดฝ่ายผู้ใหญ่บ้านก็ไม่สามารถหาคทาคนทั้งหมู่บ้านได้และถูกบีบคั้นทางสังคมอย่างหนัก ถึงขั้นไม่คบค้าสมาคม ดัดน้ำ ตัดไฟ เป็นต้น หลังจากนั้นได้พากันบุกรุกพื้นที่ทั้งหมู่บ้าน แล้ววางป่าจนเต็มโล่งแล้วก็แบ่งปันกันเอง ทางราชการไม่สามารถดำเนินการจับกุมได้เนื่องจากมีจำนวนราษฎร กว่า 1,000 คน ได้แต่ขอร้องให้หยุด แต่ก็หลังจากได้แผ้วถางพื้นที่จนพอใจแล้ว จากเหตุการณ์ที่บ้านสันปูเลยนี้ สามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

1. สภาพพื้นที่ป่าชุมชนของบ้านสันปูเลยไม่ได้มีรูปแบบมาจากป่าดั้งเดิม แต่เป็นพื้นที่ที่ทางราชการเคยจัดสรรให้ราษฎรทำกิน แต่ราษฎรผู้ได้สิทธิไม่ได้ทำกินปล่อยให้รกร้างจนกลายเป็นป่าในภายหลัง ทำให้มองเห็นได้ว่าสภาพพื้นที่นี้ไม่มีความสำคัญและอยู่ในสภาพที่ไม่เอื้อให้เกิดการผลิตทางด้านเกษตรกรรมได้ ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของเสนห์ จามริกและคณะ (อ้างแล้ว, หน้า 176) ที่ว่าลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่จะมีจิตสำนึกในการรักษาป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในลักษณะที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรของชุมชนอยู่ ป่าชุมชนย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่ที่ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงโดยสิ้นเชิงและไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายได้อีกต่อไป

2. ราษฎรขาดจิตสำนึกในการรักษาป่าอย่างแท้จริงจะเห็นได้ว่าผู้ครอบครองสิทธิก็คือชาวบ้านสันปูเลยนั่นเอง แต่ก็เป็นผู้ขายสิทธิครอบครองให้ผู้อื่นทำให้มองเห็นว่าราษฎรไม่ได้ต้องการที่ดินทำกินอย่างแท้จริงหรือพื้นที่ดินซึ่งทางราชการจัดสรรให้ราษฎรนั้นไม่เหมาะสมในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของราษฎรเมื่อไม่มีความต้องการที่ดินทำกินก็ปล่อยให้เป็นที่รกร้างว่างเปล่าจนกลายเป็นป่าในที่สุด แต่ความที่ยังคงสิทธิเป็นเจ้าของอยู่ยิ่งเมื่อมีผลประโยชน์มาเป็นตัวแลกเปลี่ยนก็ยิ่งมีการแสดงออกในสิทธินั้นมากขึ้น ทำให้เมื่อมีผู้มาติดต่อขอซื้อสิทธิครอบครองก็มีการขายไป จนผู้ซื้อซึ่งมีศักยภาพในการจัดการด้านเอกสารสิทธิมากกว่าราษฎรเป็นผู้ได้เอกสารสิทธิไปในที่สุด

3.การร่วมกันต่อสู้มีเจตนาที่แฝงเร้น ไม่ได้มีจิตสำนึกในการต่อสู้เพื่อรักษาป่าอย่างแท้จริง นั่นคือเมื่อต่อสู้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ก็กลับกลายมาเป็นผู้บุกรุกเสียเองซึ่งการต่อสู้เช่นนี้ตรงกันข้ามกับผลการศึกษาของเสนห์ จามริกและคณะ(อ้างแล้ว) ที่พบว่าการรวมตัวกันเพื่อต่อต้านธุรกิจเอกชนนั้นเป็นการรวมตัวเพื่ออนุรักษ์ป่าอย่างแท้จริง ไม่ได้มีเจตนาที่แฝงเร้น

4.ขาดการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นทางการเป็นระบบเพราะระยะเวลาที่ร่วมกันต่อสู้นั้นใช้เวลาเพียงปีเศษ (2533-2534) โดยมีจุดหมายเพื่อจะเอาพื้นที่ดินมาแบ่งปันกันเท่านั้นทำให้มีการบุกรุกพื้นที่หลังจากที่ทางราชการชนะคดี (บุกรุกวันที่ 9 ธันวาคม 2540)

จากเหตุการณ์ลักษณะเช่นนี้ทำให้ต้องกลับมาวิเคราะห์ว่าการที่ประกาศว่าพื้นที่ป่าบ้านไคบ้านหนึ่งเป็นป่าชุมชน ควรมีกฎเกณฑ์อย่างไร มาตรฐานในการรักษาป่าจะยั่งยืนเพียงใด รัฐหรือแม้แต่องค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆที่เกี่ยวข้อง ควรจะมีแนวทางปฏิบัติอย่างไร จึงจะไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อประเทศชาติได้ในอนาคต

ตอน 2 สภาพทั่วไปของชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่วิจัย ซึ่งประกอบไปด้วยสภาพภูมิศาสตร์ การคมนาคม

ศาสนา วัฒนธรรม รวมตลอดจนถึงวิถีชีวิตของชุมชน

ผลจากการถอดบทเรียนการดำเนินงานกิจกรรมด้านป่าชุมชนของภาครัฐและชุมชน ซึ่งประสบผลสำเร็จและล้มเหลวนั้นสามารถนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อเป็นแนวทางสำหรับพื้นที่ชุมชนใหม่ ซึ่งทีมวิจัยหลักได้เลือกบ้านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูนเป็นพื้นที่วิจัยเนื่องจากทีมวิจัยได้ทำการสำรวจสภาพชุมชนและได้แลกเปลี่ยนแนวคิดในด้านป่าชุมชนกับผู้นำชุมชนของบ้านหนองผึ่งแล้วปรากฏว่าเป็นชุมชนที่ยังไม่มีหน่วยราชการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนใดๆ เข้าไปดำเนินการกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน จึงเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมที่จะดำเนินการวิจัยโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)

1. สภาพทางภูมิศาสตร์และประวัติความเป็นมาของชุมชนหนองผึ่ง

หนองผึ่งเป็นหมู่บ้านเล็กๆ หมู่บ้านหนึ่งในตำบลทากาศ ซึ่งแยกตัวออกมาจากหมู่บ้านเดิมคือ บ้านหมื่นข้าว ซึ่งมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานและน่าสนใจก่อนที่จะนำไปสู่พื้นที่วิจัยของนาประวัติศาสตร์ของตำบลทากาสนำเรื่องไปสู่บริบทของชุมชนหนองผึ่งพอสังเขปดังนี้

ประวัติความเป็นมาตำบลทากาศ

มีตำนานเล่าขานว่าในเขตพื้นที่ตำบลทากาศในปัจจุบันเคยเป็นเส้นทางเดินทางของพระนางจามเทวีเมื่อคราวเดินทางจากนครหริภุญชัย จะไปพำนักอยู่กับนันทยศกุมารพระโอรสองค์เล็กที่ตั้งเมืองเขลางค์นครขึ้นอยู่ลุ่มน้ำแม่วังทางทิศตะวันออก (คาดว่าท่านจะผ่านทางขึ้นไปตามลำน้ำแม่จะนาคน ขึ้นห้วยหนู ข้ามเขาไปเขตอำเภอห้างฉัตรแล้วไปเมืองเขลางค์ในลุ่มแม่น้ำวัง) แล้วมหัตยศกุมารเจ้าเมืองหริภุญชัยได้แต่งตั้งคนในท้องถิ่นเป็น“นายค่าน” เพื่อเก็บส่วยคนผ่านทางและ

รายงานความเคลื่อนไหวของผู้คนและข้าศึก ต่อมาภายหลังนายด่านได้รับการยกย่องจากคนในท้องถิ่นเป็น “เจ้าพ่อผาด่าน” ซึ่งมีการตั้งอนุสาวรีย์ที่อ่างเก็บน้ำแม่กิมที่มีประเพณีบวงสรวงสักการะเป็นประจำทุกปี

ต่อมาระหว่าง พ.ศ.1835-2101 เมืองหริภุญชัยตกอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองเชียงใหม่ และ ระหว่าง พ.ศ.2101-พ.ศ.2317 เชียงใหม่ตกอยู่ภายใต้ในอิทธิพลของพม่า ถึงแม้ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีจะสามารถปลดปล่อยเชียงใหม่จากอิทธิพลของพม่าในปี พ.ศ.2317 แต่ก็ยังเป็นเพียงช่วงเวลาอันสั้น พม่าก็กลับมายึดคืนได้ในภายหลัง ต่อมาพระเจ้ากาวิละสามารถปลดปล่อยอิทธิพลของพม่าออกจากเชียงใหม่(และลำพูน) ได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2339 โดยใช้ฐานที่ตั้งมั่นที่เวียงป่าซางนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2325 มาแล้ว

เมื่อสามารถเข้าไปตั้งมั่นที่เมืองเชียงใหม่ได้หัวเมืองในดินแดนล้านนาในขณะนั้น โดยเฉพาะเชียงใหม่และลำพูนคงเมืองร้าง เนื่องจากระหว่างอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าพลเมืองได้ถูกกวาดต้อนไปพม่าหลายครั้ง คงเหลือคนท้องถิ่นบางส่วนที่หลบหนีภัยสงครามเข้าไปอยู่อาศัยตามป่าลึก

พระเจ้ากาวิละและพันมิตรได้ยกทัพไปตีเมืองเชียงแสน (2348) พ้นจากอิทธิพลของพม่าแล้ว ได้มอบหมายให้พระยาธรรมลังกาอนุชาเป็นแม่ทัพ ให้ยกทัพไปเกลี้ยกล่อมกวาดต้อนชาวไตของ ไตลื้อ ไตจีน เหนือเมืองเชียงแสนขึ้นไปให้อพยพมาสร้างบ้านแปลงเมืองในหัวเมืองเหนือตั้งแต่ พ.ศ.2349 จนถึงระหว่าง พ.ศ.2356-2395 ที่ถือเป็นการกวาดต้อนครั้งสุดท้าย แต่การอพยพโดยความสมัครใจของชาวบ้านมาตั้งถิ่นฐานมาอยู่กับพี่น้อง ที่เข้ามาอยู่ก่อน ยังคงมีอยู่เรื่อยมา (แสวง มาละแหม, 2540 : 124)

ชาวไตของ ไตลื้อ ไตจีน บางส่วนได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินอยู่ในลุ่มแม่น้ำทาที่มีคนท้องถิ่น ที่เป็น ชาวละว้าและชาวกระเหรี่ยงเป็นคนดั้งเดิม เมื่อมีชุมชนหมู่บ้านหนาแน่นก็ได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้าน แต่งตั้ง ผู้ปกครองตำแหน่งให้เป็น “ขุน” หรือ “ท้าว” หรือ “แสน” ปกครองชุมชนโดยขึ้นกับเจ้าผู้ครองนครเมืองโดยตรง

มีหลักฐานว่าในระหว่างสมัยของพระยาน้อยอินทร์ เจ้าเมืองลำพูนองค์ที่ ๓ (พ.ศ.2370-2381) เมืองลำพูนได้มีการขยายตัวไปตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำต่าง ๆ อย่างมีความมั่นคง ในปี พ.ศ. 2372 คร. ริชาร์ดสัน (Dr.Richardson) ข้าราชการชาวอังกฤษ ได้เข้ามาสำรวจเส้นทางและสภาพการค้าในเขตเมืองเชียงใหม่ ลำพูนและลำปาง เดินทางมาจากเมืองมะละแหม่งเข้ามาทางแถบอำเภอป่าซางเพื่อหาซื้อ ช้าง วัว ควาย เนื่องจากที่เมืองมอญเกิดโรคระบาด วัวควายล้มตายไปเป็นจำนวนมาก ราษฎรได้ขายช้าง วัว ควาย ไปหลายครั้ง และบันทึกว่าประชากรของเมืองลำพูน มีประมาณ 14,000 คน ต่อมาในราว พ.ศ.2379-2380 ร้อยโทดับเบิลยู ซี แมคเคลล์ (W.C. Mcleod) เป็นหัวหน้าคณะ

พาพ่อค้าชาวอังกฤษเดินทางมาตามเส้นทางเดิมของ คร.ริชาร์ดสัน เพื่อสำรวจ เส้นทางการค้าทางบกข้ามแม่น้ำปิงที่บ้าน หนองล่อง (ท่าลี่) เลียบแม่น้ำปิงมาถึงบ้านคอน ในอำเภอป่าซาง ในบันทึกได้ระบุว่า

“ผู้คนตั้งบ้านเรือน ในหมู่บ้านที่ทำนาในที่ราบลุ่มแม่น้ำทา แถบอำเภอป่าซาง ในหมู่บ้านเหล่านี้ มีวัด มีระบบเหมืองฝาย ที่ชาวบ้านสร้างฝายกันแม่น้ำ มีลำเหมืองหลายสายแยกตัวออกจาก แม่น้ำทา เพื่อใช้ในการเพาะปลูก ในระบายนั้นพบว่าผู้คนกำลังเก็บเกี่ยวข้าวในท้องนา และพบกับ บุตรชาย อดีตเจ้าเมืองของ ได้นำเอาช้าง วัว ควาย มาเก็บส่วยรวบรวมข้าวตามบริเวณทุ่งนา กลับเมืองลำพูน รวมทั้งครั้งที่ผลิตได้จากคันฉ่ำฉ่ำที่มีอยู่มาก รวมทั้งมองเห็นคันหมากที่มีอยู่มาก ในบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน...”

ตำบลทากาศ เดิมเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินให้หัวเมืองประเทศราชขึ้นอยู่กับส่วนกลาง พ.ศ.๒๔๔๑ เปลี่ยนฐานะเมืองลำพูนจากหัวเมืองประเทศราชมาเป็นเมืองลำพูนขึ้นกับรัฐบาลกลางกรุงเทพฯ โดยให้มีการจัดตั้งแขวง (อำเภอ) ออกเป็น ๒ แขวง คือแขวงในเมืองและนอกเมืองลำพูน และแขวงเมืองลี

ตำบลทากาศในสมัยนั้น เป็นส่วนหนึ่งของแคว้นทาทุ่งหลวงขึ้นกับแขวงในเมืองและนอกเมืองลำพูน ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ตั้งเป็นแขวงแม่ทาแยกออกมาจากแขวงในเมืองและนอกเมืองลำพูน แคว้นทาทุ่งหลวงมาขึ้นกับแขวงแม่ทา ต่อมาภายหลังเปลี่ยนมาใช้ชื่อเป็นตำบลทากาศ หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕

ต่อมาได้ยุบตำบลทากาศ (คาดว่าในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง) ขึ้นกับตำบลทุ่งแฝง (บ้านทุ่งแฝงปัจจุบันอยู่ในเขตบ้านศรีป่าน ต.ทาชุมเงิน) แล้วกลับมาใช้ชื่อตำบลทากาศอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาได้แยกตำบลทาชุมเงินออกไป (2495) และต่อมาได้แยกตำบลทาทุ่งหลวงออกไป (2523) ปัจจุบันมีหมู่บ้านทั้งหมด 14 หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวไทยภูเขาเผ่ากระเหรี่ยง ๕ หมู่บ้าน ซึ่งบ้านหนองฝิ่งก็เป็นหมู่บ้านหนึ่งในพื้นที่ตำบลทากาศนี้

สภาพภูมิศาสตร์บ้านหนองฝิ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

บ้านหนองฝิ่ง หมู่ที่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน อยู่ห่างจากตัวจังหวัดลำพูน ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นระยะทางประมาณ 24 กิโลเมตร เส้นทางคมนาคมเป็นถนนลาดยางที่เดินทางไปมา สะดวกทุกฤดูกาล สภาพหมู่บ้านตั้งอยู่บนที่ราบห่างจากเชิงเขาเล็กน้อย โดยบ้านหนองฝิ่งได้แยกตัวออกจากบ้านหมื่นข้าว ในราวปี 2498 ครั้งแรกมีการออกมาตั้งรกรากประมาณ 6 ครัวเรือนและมีการอพยพเพิ่มขึ้นเรื่อยๆจนกลายเป็นหมู่บ้านในที่สุดและได้รับการประกาศให้เป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ ในปี 2533 มีผู้ใหญ่บ้านคนแรกที่เป็นสตรีคือ นางกัญญา ใจกาศ โดยได้ทำหน้าที่อยู่ช่วงเวลาหนึ่ง (ประมาณ 3 เดือน) ก็ได้ลาออกเนื่องจากมีปัญหาในการประกอบอาชีพเพราะต้องไปทำงานที่นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ

30 กิโลเมตรโดยเวลาที่ทำงานไม่เอื้อให้ทำงานในตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านได้ และนายไพโรจน์ ใจจันทร์ ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนต่อมาตั้งแต่ปี 2533 - 2539 และตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้นมาได้มีนายบัญชา คารารัตน์ ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

บ้านหนองผึ่งมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 64 ครัวเรือน ประชากร 267 คน ราษฎรส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก โดยการทำนา-ทำสวน-ทำไร่ และมีอาชีพเสริมที่สำคัญคือการแกะสลักไม้จำฉาเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่เป็นรูปต่างๆ เช่น สัตว์ เทพ สัญลักษณ์ต่าง ๆ ตามที่ได้รับใบสั่งงาน(ออเดอร์) มีรายได้เฉลี่ยประมาณ 3,000 บาท/คน/เดือน แต่หากมีทุนทรัพย์สูง โดยมีเครื่องจักรและลงทุนเองจะมีรายได้เฉลี่ยสูงกว่านี้ แต่ก็ขึ้นอยู่กับกำลังของผู้ว่าจ้างเป็นสำคัญ

สำหรับประชากรในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นคนกลุ่มเดียวกันที่แยกมาจากบ้านหมื่นข้าวจะมีคนต่างถิ่นอาศัยอยู่น้อยมาก นอกจากในลักษณะของการแต่งงานกับคนในหมู่บ้านหรือคนมีฐานะที่มาซื้อที่ดินทำสวนทิ้งไว้แล้วจ้างคนดูแลเป็นส่วนใหญ่

ทุนเดิมในด้านการจัดการทรัพยากรของบ้านหนองผึ่ง

เนื่องจากบ้านหนองผึ่งซึ่งราษฎรส่วนใหญ่แยกมาจากบ้านหมื่นข้าวและมีอาชีพด้านการเกษตรเป็นหลัก จึงมีการเชื่อมโยงด้านการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อใช้ในกิจกรรมทางการเกษตรร่วมกับหมู่บ้านอื่นในลักษณะของเหมืองฝายที่ผันน้ำจากลำน้ำแม่ทาเข้าสู่พื้นที่ไร่นา โดยมีกลุ่มเหมืองฝายที่สำคัญอยู่ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มเหมืองฝายคอกแซ่, กลุ่มเหมืองฝายหมื่นข้าวและกลุ่มเหมืองฝายทากาศ เพราะบ้านหนองผึ่งแยกออกมาจากหมู่บ้านเดิมคือบ้านหมื่นข้าวซึ่งอยู่ติดกับลำน้ำแม่ทา และแต่ละหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ติดกับลำน้ำแม่ทานั้นต่างก็มีเหมืองฝายของแต่ละหมู่บ้าน ดังนั้นบ้านหนองผึ่งจึงสามารถประสานงานในด้านการใช้น้ำจากเหมืองฝายทั้ง 3 แห่งได้โดยใช้หลักเกณฑ์ร่วมกับหมู่บ้านอื่นซึ่งมีหัวหน้าเหมืองฝาย(ทางเหนือเรียกว่าแก่ฝาย) เป็นผู้บริหารจัดการน้ำร่วมับคณะกรรมการ ซึ่งมีสมาชิกของกลุ่มที่ใช้น้ำเป็นผู้คัดเลือกโดยมีกิจกรรมต่างๆเช่นการตีหลักฝายเพื่อแบ่งพื้นที่ในการรับน้ำเข้าพื้นที่เกษตรกรรมที่เรียกว่า “ต้างน้ำ” การเอามือ(ร่วมกันทำกิจกรรมในลักษณะเดียวกับการลงแขก) การเลี้ยงฝายตามคติความเชื่อว่าการเลี้ยงฝายแล้วจะส่งผลให้ผลิตผลทางการเกษตรดี ทำให้เกิดความรักใคร่สามัคคีในหมู่คณะ ส่วนใหญ่จะมีพิธีในราวเดือนกรกฎาคม ของทุกปี นอกจากกิจกรรมด้านการจัดการน้ำแล้วกลุ่มเหมืองฝายยังมีหน้าที่ในการควบคุมดูแลกิจกรรมด้านป่าไม้อีกด้วย เพราะชาวบ้านเชื่อถือสืบทอดมาจากบรรพบุรุษว่า ป่าไม้ก็คือแหล่งกำเนิดของน้ำดังนั้นเมื่อต้องการให้น้ำไว้ใช้ก็ต้องมีการจัดการด้านทรัพยากรป่าไม้ให้ดีขึ้นเช่นกัน ระบบการควบคุมด้านการจัดการป่าไม้ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือข้อตกลงในการเข้าไปตัดไม้ในเขตป่าเพื่อมาตีหลักฝาย จะมีการแบ่งเขตกันรับผิดชอบ ซึ่งปัจจุบันไม่ค่อยมีแล้วเนื่องจากฝายส่วนใหญ่ได้ปรับเปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีต แต่ก็ยังมีอยู่บ้างในส่วนของฝายย่อย(สาขา)

การรวมกลุ่มเพื่อจัดการด้านทรัพยากรน้ำนั้นมีความเด่นชัดมากขึ้น เมื่อมีการเพิ่มผลผลิตด้านการเกษตรเชิงเดี่ยวในรูปแบบของสวนลำไย ซึ่งปลูกเพิ่มมากขึ้นทุกหมู่บ้านในเขตพื้นที่รับน้ำจากเหมืองฝาย ทำให้ประสบปัญหาในการขาดแคลนน้ำ หนองฝิ่งซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ท้ายสุดของตารางการใช้น้ำก็ต้องประสบปัญหานี้เช่นกันจึงมีการร่วมมือกันระหว่าง 4 หมู่บ้านคือบ้านหนองฝิ่ง หมู่ 11, บ้านหมื่นข้าว หมู่ 4, บ้านเกาะทรายหมู่ 5 และบ้านตากาศ หมู่ 6 ซึ่งมีพื้นที่ปลูกสวนลำไยอยู่ในละแวกเดียวกัน โดยมีการรวมเงินกันของสมาชิกกลุ่มเพื่อซื้อท่อ PVC จำนวนกว่า 1,000 ท่อนมาต่อเพื่อเชื่อมต่อที่จะสูบน้ำจากลำน้ำแม่ทาเข้าสู่พื้นที่ทำการเกษตรของสมาชิก และมีการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการยืมเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่มาใช้ในการสูบน้ำ พร้อมทั้งทำการจัดการระเบียบการใช้น้ำให้แก่สมาชิกในกลุ่มเพื่อให้สามารถใช้น้ำได้อย่างเท่าเทียมและเสมอภาคกัน ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าการขยายพื้นที่ปลูกสวนลำไยมีเพิ่มมากขึ้นทุกปีโดยเฉพาะเมื่อมีการค้นพบว่ามีสารเร่งที่บังคับให้ลำไยเกิดผลผลิตได้ตามความต้องการของเจ้าของสวนแล้วก็ยิ่งมีการปลูกเพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา ซึ่งการขยายพื้นที่ปลูกสวนลำไยนี้ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ป่าไม้ที่จะต้องถูกบุกรุกในลักษณะของการรुकคืบจากสวนเดิมที่อยู่ติดชายขอบป่า พร้อมทั้งปัญหาการขาดแคลนน้ำที่จะใช้บำรุงเลี้ยงต้นลำไยโดยเฉพาะลำไยที่ใช้สารบังคับ(โปแตสเซียมคลอเรต) จากการสัมภาษณ์เจ้าของสวนลำไยที่มีพื้นที่ปลูกมากกว่า 10 ไร่ขึ้นไป จะประสบปัญหาในด้านน้ำมากที่สุดและต้องเสียค่าใช้จ่ายในการสูบน้ำโดยเฉพาะค่าไฟฟ้าไม่ต่ำกว่าเดือนละ 5,000 บาทขึ้นไป ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายรายเดือนที่ยังไม่รวมถึงการเจาะบ่อบาดาลที่ใช้เงินลงทุนสูงประมาณบ่อละ 100,000 บาทขึ้นไป สำหรับผู้ที่ไม่สามารถเจาะบ่อบาดาลเป็นของตนเองก็ต้องเสียค่าเช่าในการสูบน้ำเป็นรายชั่วโมง สัมภาษณ์(พฤศจิกายน 2543) คิดชั่วโมงละ 60 บาท นอกจากนี้หมู่บ้านที่อยู่ติดกับลำน้ำแม่ทาบรรดาเจ้าของสวนลำไยต่างก็พากันไปสร้างบ่อบักน้ำในลำน้ำแม่ทาโดยการขุดทรายในแม่น้ำทาแล้วใช้ท่อกอนกริตวางกันทรายในลักษณะของบ่อน้ำแล้วใช้สูบน้ำที่มีกำลังสูงสูบน้ำขึ้นมาใช้ใน ช่วงฤดูแล้ง ซึ่งมีมากมายเกือบตลอดลำน้ำแม่ทาในช่วงของเขตตำบลตากาศ

จากทุนเดิมด้านการจัดการทรัพยากรน้ำภายใต้ระบบเหมืองฝายและการช่วยเหลือตนเองในลักษณะของการเจาะบ่อบาดาล การขุดบ่อในลำน้ำแม่ทา การเช่าเวลาสูบน้ำรวมทั้งการรวมกลุ่มกันต่อท่อเข้ามาใช้ในกิจกรรมด้านการเกษตร ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีความยากลำบากและลงทุนค่อนข้างสูงทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งโดยเฉพาะกลุ่มผู้นำของบ้านหนองฝิ่งตระหนักถึงปัญหาและคิดหาแนวทางในการแก้ไขปัญหานี้ในเรื่องแหล่งน้ำซึ่งพื้นที่ตำบลตากาศมีแหล่งน้ำที่สำคัญคือจากลำน้ำแม่ทาซึ่งมีต้นกำเนิดอยู่ในเขตอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และลำน้ำแม่ชะนาผา ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง นอกจากนี้ก็เป็นอ่างเก็บน้ำอยู่ 2 แห่งคือ อ่างเก็บน้ำแม่กิม อยู่ในเขตบ้านท้องฝาย หมู่ 1 และอ่างเก็บน้ำห้วยน้ำฮาก อยู่ในเขตบ้านแพะฮันต์ หมู่ 2 นอกจากนี้จะเป็นบ่อน้ำที่เกิดจากการขุดเจาะหลายแห่ง ดังนั้นเมื่อมีการนำเอาเรื่องศักยภาพของป่าชุมชนไปชี้แจง

และอธิบายถึงผลกระทบในอนาคตให้กับผู้นำและชาวบ้านหนองผึ่งได้เข้าใจ ก็ส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมประกอบการวิจัยในครั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นอย่างดี

การเมืองการปกครอง

สำหรับบ้านหนองผึ่งด้านการเมืองการปกครองก็เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นโดยมีรูปแบบการปกครองของกระทรวงมหาดไทย คือ มีผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน รับผิดชอบตามที่ราชการกำหนดแต่ก็มีการกฎหมายสังคมที่เป็นข้อตกลงระหว่างชาวบ้านด้วยกันเป็นการภายใน เช่นการร่วมมือในการพัฒนาด้านต่างๆมีการกำหนดโทษสำหรับผู้ที่ไม่ให้ความร่วมมือโดยคิดค่าปรับใหม่ครั้งละ 100 บาท เป็นต้น สำหรับผู้ใหญ่บ้านนั้นปัจจุบันยังดำรงตำแหน่งกรรมการบริหารของสภาตำบลทากาส และมีลูกบ้านอีกสองคนที่เป็นกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลทากาส ตามที่ทางราชการกำหนดให้มีตัวแทนหมู่บ้านละ 2 คนเป็นกรรมการ

ตอน 3 ผลที่เกิดขึ้นตามแผนปฏิบัติการวิจัยในชุมชนการแลกเปลี่ยนแนวคิดและร่วมกำหนด

ทิศทางการวิจัยกับกลุ่มผู้นำชุมชนโดย

การปรับสภาพก่อนเข้าร่วมโครงการวิจัย

โดยทีมงานวิจัยเข้าไปแลกเปลี่ยนแนวคิดกับผู้นำหมู่บ้านในระยะแรกปรากฏว่าเป็นไปในลักษณะพื้นฐานทั่วไปที่ราษฎรปฏิบัติต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ คือมีการรับฟังว่าจะมีกิจกรรมหรือการพัฒนาใดที่จะทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เป็นการร่วมมือในลักษณะปกติที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ก็จะคอยความช่วยเหลือแนะนำจากทางราชการด้านเดียวถ้าเห็นว่าดีต่อคุณภาพชีวิตหรือชุมชนก็จะมีความร่วมมืออย่างเข้มแข็ง ในทางตรงกันข้ามหากเห็นว่าไม่มีส่วนที่จะทำให้อุณหภูมิชีวิตหรือชุมชนดีขึ้นก็จะขาดความกระตือรือร้น เมื่อทีมวิจัยได้เข้าไปชี้แจงทำความเข้าใจในการทำวิจัยครั้งนี้โดยยึดเอาป่าเป็นตัวหลักในการเชื่อมโยงกิจกรรมต่างๆเพื่อนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพในด้านเศรษฐกิจและความเข้มแข็งของชุมชนในอนาคต พบว่ามีความเข้าใจในระดับหนึ่งโดยกลุ่มผู้นำมีความสนใจในเรื่องการรักษาป่าเป็นทุนเดิมอยู่แล้วแต่ไม่รู้ว่าจะเริ่มต้นที่จุดไหน เมื่อทีมวิจัยซึ่งส่วนใหญ่มีสถานภาพเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในเรื่องป่าไม้โดยตรงเข้าไปจุดประกายทำให้กลุ่มผู้นำมีความคาดหวังไว้วาน่าจะประสบผลสำเร็จและเมื่อทีมวิจัยนำเอาผู้นำชุมชนซึ่งตกลงเข้าร่วมเป็นนักวิจัยพื้นที่แล้วไปแลกเปลี่ยนกับผู้นำบ้านทุ่งยาวซึ่งถือเป็นต้นแบบในด้านป่าชุมชน พบว่ากลุ่มผู้นำเริ่มเห็นรูปแบบในการจัดการที่จะปรับใช้กับบ้านหนองผึ่งให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น จึงนำไปสู่การจัดเวทีเสวนากับชาวบ้านทั้งหมด พร้อมทั้งหารือถึงแนวทางและกิจกรรมที่จะร่วมกันดำเนินการในอนาคต (จัดเวทีครั้งแรก 4 พฤษภาคม 2542)

เมื่อมีการพัฒนาโครงการขึ้นโดยได้รับความร่วมมือจาก สกว.สาขาภาคเหนือ จึงได้จัดเวทีเพื่อร่วมกันกำหนดแนวทางในการวิจัยและกำหนดแผนปฏิบัติการ (Action plan) ร่วมกันในวันที่ 11 พฤษภาคม 2542 ที่โรงเรียนทาขุมเงินวิทยาคาร จนได้แผนปฏิบัติการร่วมกัน และได้ดำเนิน

กิจกรรมตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้ รวมทั้งการจัดฝึกอบรมเพื่อค้นหาความต้องการของชาวบ้านโดยใช้เทคนิคต่างๆเช่น AIC , FSC เข้าช่วย และมีกิจกรรมด้านป่าไม้ต่าง ๆ เข้ามาเชื่อมประสาน จนเกิดกฎกติกาของบ้านหนองผึ่งเกี่ยวกับป่าชุมชน และมีการเชื่อมประสานกับหมู่บ้านต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นเครือข่ายในการรักษาป่าชุมชนร่วมกัน ซึ่งมีรายละเอียดในการดำเนินการวิจัยดังนี้

ก. การวิเคราะห์และปรับแนวทางการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนสำหรับทีมวิจัยเพื่อนำแนวทางที่ได้ไปใช้กับพื้นที่วิจัย

เมื่อทีมวิจัยได้ถอดบทเรียนในการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนของภาครัฐและชุมชนซึ่งประสบผลสำเร็จโดยได้นำเอาบทเรียนของบ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูนมาวิเคราะห์ร่วมกันในทีม ซึ่งพบว่าผลสำเร็จในการรักษาป่าชุมชนของบ้านทุ่งยาวนั้นมาจาก

ก) บทเรียนของความแข็งแรงที่บรรพบุรุษของชาวบ้านทุ่งยาวได้รับจากถิ่นกำเนิดเดิม จนต้องอพยพโยกย้ายมาหาทำเลที่ตั้งชุมชนใหม่ เพราะมีปัญหาเกี่ยวเนื่องมาจากการบุกรุกทำลายป่าอย่างไร้ขอบเขตจนเมื่อได้มาพบทำเลใหม่ซึ่งมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ที่เอื้อต่อการดำรงชีพที่อาศัยการเพาะปลูกทางการเกษตรเป็นหลักแล้ว จึงได้มีข้อห้ามในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้วัดังที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น

ข) ผู้นำ ซึ่งเป็นผู้กำหนดวิถีชีวิตของชาวบ้านในยุคแรกนั้นอาศัยความเด็ดขาดซึ่งเป็นบุคคลิกภาพส่วนบุคคลในการชี้นำและทำให้เป็นแบบอย่างจนสืบทอดมาสู่รุ่นลูกหลานและปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยแต่ก็ยังคงสืบทอดอุดมการณ์ในด้านการรักษาป่าไปสู่รุ่นหลังอย่างต่อเนื่อง

ค) จิตสำนึกที่เกิดจากประเพณีความเชื่อและอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ชาวบ้านถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน

ง) การมีส่วนร่วมและการใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งเป็นผลประโยชน์ร่วมกันของชาวบ้านดังนั้นกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจึงได้มาจากมติที่ประชุมของชาวบ้าน

จ) การสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรพัฒนาต่างๆ ที่ได้เข้าไปสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนจนเกิดเป็นกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน

ซึ่งปัจจัยทั้ง 5 ประการนี้ทำให้ป่าชุมชนของบ้านทุ่งยาวดำรงอยู่อย่างยั่งยืนมาจนถึงปัจจุบันนี้และกลายเป็นศักดิ์ศรีของหมู่บ้านที่ใครก็ไม่สามารถลบล้างได้ ดังนั้นทีมวิจัยจึงได้ร่วมกันสังเคราะห์ว่าจะนำบทเรียนของบ้านทุ่งยาวนี้ไปเป็นแม่แบบสำหรับบ้านหนองผึ่ง ซึ่งมีสภาพแวดล้อมที่ใกล้เคียงกันแต่บริบทด้านอื่นก็มีแตกต่างกันไปบ้างตามสภาพของท้องถิ่น โดยกำหนดแนวทางในการสังเคราะห์ได้ดังนี้

1. กลุ่มผู้นำของบ้านหนองผึ่ง เป็นกลุ่มที่มีความตั้งใจที่จะดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนเพียงแต่ยังหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ ดังนั้นเมื่อทำความเข้าใจกับกลุ่มผู้นำแล้วก็สามารถพัฒนากลุ่มผู้นำให้ชี้แจงแนวทางในการปฏิบัติให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมได้

2. การมีส่วนร่วมและการใช้ผลประโยชน์จากป่าของชาวบ้าน ในขั้นแรกจะไม่มี การพูดถึงการใช้ประโยชน์จากป่าโดยตรงเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่ได้มุ่งใช้ประโยชน์จากป่า แต่ต้องการรักษาป่า ส่วนการใช้ประโยชน์ยังเป็นเรื่องสำหรับอนาคต แต่บริเวณรอบ ๆ เขตป่านั้นมีพื้นที่ทำกินของชาวบ้านอยู่ตลอดแนวเขตและมีการบุกรุกอยู่เป็นประจำทุกปี ในเบื้องต้นขอเพียงทำความเข้าใจกับชาวบ้านให้หยุดการบุกรุกไว้เพียงเท่าที่เป็นอยู่เท่านั้นและร่วมกันหาแนวทางและขอบเขตของป่าที่จะรักษาและค้นหาวิธีการที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากที่สุด

3. การสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับการรักษาป่า ซึ่งทีมวิจัยได้ร่วมกันค้นหาแนวทางที่จะทำให้อำเภอผู้นำและชาวบ้านทั้งหมดแสวงหาแนวร่วมหรือเครือข่ายที่จะเข้ามาช่วยให้การดำเนินงานป่าชุมชนให้ประสบผลสำเร็จ

4. กระบวนการสร้างจิตสำนึกเพื่อให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานป่าชุมชนเพื่อนำไปสู่การรักษาป่าอย่างยั่งยืนโดยอาศัยเวทีเสวนาและการร่วมกิจกรรมด้านป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรม

ซึ่งการสังเคราะห์เพื่อหาแนวทางสำหรับบ้านหนองผึ่งของทีมวิจัยหลักในครั้งนี้ได้ดำเนินการไปตามขั้นตอนต่างๆและมีสิ่งที่ยูนอกเหนือจากความคาดหมายของการวิจัยเกิดขึ้นดังจะได้รายงานให้ทราบต่อไป

ข. การปรับแนวคิดและแสวงหาความร่วมมือกับผู้นำชุมชนและหาทีมวิจัยพื้นที่

ในการปรับแนวคิดและแสวงหาความร่วมมือกับผู้นำชุมชนและหาทีมวิจัยพื้นที่นั้น ทีมวิจัยหลักได้เข้าไปทำความรู้จักกับกลุ่มผู้นำชุมชน โดยมีทีมวิจัยหลัก (คุณสมบุรณ์ ใจกลางดุก) ที่รู้จักคุ้นเคยกับกลุ่มผู้นำเนื่องจากมีพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ในบ้านหนองผึ่ง (สวนลำไย) เป็นผู้แนะนำ จากนั้นทีมวิจัยได้แลกเปลี่ยนแนวคิดกับกลุ่มผู้นำ ซึ่งได้ข้อสรุปค่อนข้างเร็ว เนื่องจากกลุ่มผู้นำทั้งหมดมีแนวคิดในเรื่องรักษาป่าอยู่แล้ว เพราะพบเห็นการกระทำผิดเกี่ยวกับการลักลอบตัดไม้ซึ่งผ่านหมู่บ้านเป็นประจำแต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้เนื่องจากยังไม่สามารถ รวมความคิดของชาวบ้านทั้งหมดให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันได้ เพราะชาวบ้านบางคนก็มีพฤติกรรมในการใช้ประโยชน์จากป่าหรือสนับสนุนการใช้ประโยชน์จากป่าอยู่ อีกทั้งพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านบางส่วนก็ติดกับพื้นที่ป่าไม้และมีการบุกรุกพื้นที่สืบเข้าไปในเขตป่าอยู่ ทำให้ไม่สามารถดำเนินการอะไรได้ แต่ก็มีแนวคิดที่จะดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งพอทีมวิจัยเข้าไปแลกเปลี่ยนและรู้ว่าเป็นเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ก็เลยทำให้เกิดความร่วมมือขึ้นอย่างรวดเร็ว

เมื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางในการรักษาป่าแล้ว ทีมวิจัยได้พากลุ่มผู้นำของบ้านหนองผึ่งไปทัศนศึกษาและแลกเปลี่ยนกับกลุ่มผู้นำของบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เมื่อได้มาดูงานและแลกเปลี่ยนแนวคิดกันแล้วทีมวิจัยสังเกตว่ามีความพยายามของกลุ่มผู้นำหนองผึ่งที่จะเรียนรู้ถึงแนวทางที่ชาวบ้านทุ่งยาวได้ดำเนินการและประสบผลสำเร็จ เพื่อคิดหาวิธีการที่เหมาะสมในการปรับใช้กับบ้านหนองผึ่ง และเมื่อเดินทางกลับแล้วมีการประชุม

ร่วมกันในกลุ่มผู้นำโดยได้เชิญให้ทีมวิจัยร่วมด้วย และได้ข้อสรุปว่ากลุ่มผู้นำทั้ง 4 คนร่วมเป็นทีมวิจัยพื้นที่ และนัดหมายเพื่อประชุมทำความเข้าใจกับชาวบ้าน

ค. การทำความเข้าใจกับชาวบ้านโดยเวทีเสวนา

ทีมวิจัยพื้นที่ได้นัดประชุมชาวบ้านทั้งหมดและได้เชิญให้ทีมวิจัยหลักเข้าร่วมประชุมเพื่อชี้แจงการเข้ามาดำเนินการวิจัยในพื้นที่บ้านหนองผึ่งและหาแนวทางเพื่อสร้างความร่วมมือในการรักษาป่าโดยสอบถามถึงมาตรการที่เป็นไปได้สำหรับชาวบ้าน และให้ชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดวิธีการที่จะดำเนินการ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเห็นสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันสำหรับมาตรการในการรักษาป่าและต้องการทราบแนวเขตที่แน่นอนสำหรับชาวบ้านที่มีพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ติดเขตป่า นอกจากนี้ยังได้ประชุมถึงมาตรการอย่างอื่นที่เกี่ยวกับแนวทางการดำเนินชีวิตภายในชุมชน ซึ่งเมื่อหารือได้ข้อยุติแล้วทีมวิจัยจึงได้เริ่มดำเนินการตามแผนปฏิบัติการวิจัยร่วมกับชาวบ้านดังนี้

การดำเนินการวิจัยตามแผนปฏิบัติการ

1. การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อหาความต้องการและแนวทางสำหรับบ้านหนองผึ่ง

เมื่อได้ร่วมกับชาวบ้านหาแนวทางในการรักษาป่าแล้วจึงได้ร่วมกันกำหนดให้มีการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการสำหรับชาวบ้านขึ้น เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับป่าชุมชนและหาวิธีการที่เหมาะสมสำหรับชาวบ้าน โดยใช้สถานที่ฝึกอบรมที่โรงเรียนทาจุมเงินวิทยาคาร ในภาคเช้าเป็นการบรรยายให้ความรู้ทางด้านทฤษฎีเกี่ยวกับป่าไม้ในมิติต่างๆที่ชาวบ้านอยากรู้ เช่น กฎหมายป่าไม้ต่างๆที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านโดยตรง ความหมายของป่าชุมชน วิธีการจัดการเกี่ยวกับป่าชุมชนในรูปแบบต่างๆ ส่วนในภาคบ่ายเป็นการใช้เทคนิค AIC เพื่อหาความคาดหวังและความต้องการสำหรับชาวบ้านหนองผึ่งทั้ง 50 คน ที่เข้าร่วมประชุม โดยวิทยากรได้ใช้บัตรคำสำหรับคำถามเกี่ยวกับความคาดหวัง ของดีในชุมชนและความต้องการของชาวบ้าน โดยการให้น้ำหนักความต้องการจากสติ๊กเกอร์ที่แจกให้ ซึ่งชาวบ้านได้แสดงความต้องการพื้นฐานออกมาให้วิทยากรได้รับทราบคือ ความต้องการในเรื่องน้ำสำหรับการเกษตรให้น้ำหนักคะแนนเป็นอันดับหนึ่ง โทรศัพท์สาธารณะเป็นความต้องการอันดับที่สอง นอกจากนั้นเป็นความต้องการพื้นฐานทั่วไป เช่น การปรับปรุงถนน การเสริมไฟฟ้าให้แสงสว่างตามถนน เป็นต้น

เมื่อวิทยากรได้ความต้องการของชาวบ้านแล้วก็นำเข้าสู่รากเหง้าของปัญหาคือการขาดแคลนน้ำ สาเหตุก็มาจากแหล่งน้ำที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติไม่สามารถเก็บซับน้ำไว้ได้เนื่องจากปัญหาการบุกรุกทำลายป่า ดังนั้นถ้าต้องการให้มีน้ำที่อุดมสมบูรณ์สามารถทำการเกษตรได้ก็ต้องช่วยกันรักษาป่าให้อุดมสมบูรณ์เช่นกัน แล้ววิทยากรก็ได้ร่วมกับชาวบ้านเพื่อหาวิธีการรักษาป่าโดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม ซึ่งมีแนวทางดังนี้

1. ร่วมกันหาแนวเขตป่าของชุมชนที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านทั่วไป

2. ร่วมกันสำรวจสภาพนิเวศของป่าบ้านหนองผึ่งเพื่อหาความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมต่อไปในอนาคต

3. ช่วยกันหาพันธุ์ไม้ป่าที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ชนิดเดียวกันปลูกเป็นแนวเขตตามที่ได้สำรวจร่วมกัน และพันธุ์ไม้นั้นควรเป็นไม้ผลที่ชาวบ้านสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้ในอนาคต เพื่อเป็นการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชน สำหรับพันธุ์ไม้นั้นมอบให้กลุ่มผู้นำเป็นผู้ประสานงานขอความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

4. ให้กลุ่มผู้นำประสานกับหมู่บ้านข้างเคียงได้ทราบถึงขอบเขตป่าชุมชนของบ้านหนองผึ่ง

5. ขอโอกาสในการไปทัศนศึกษาและดูงานยังชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการเกี่ยวกับป่าชุมชน

2. การทัศนศึกษาและดูงานพื้นที่ป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ

เมื่อดำเนินการฝึกอบรมให้ความรู้ทางด้านทฤษฎีแก่ชาวบ้าน และได้ปัญหาตลอดจนความต้องการของชาวบ้านพร้อมทั้งแนวทางแล้ว ได้นำชาวบ้านผู้เข้ารับการฝึกอบรมทั้งหมดไปทัศนศึกษาที่บ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยเชิญกลุ่มผู้นำของบ้านทุ่งยาวให้เข้ามาแลกเปลี่ยนเสวนากับชาวบ้านหนองผึ่ง เป็นเวลา 1 วัน ซึ่งเมื่อได้ทัศนศึกษาและดูงานแล้วทีมวิจัยพบว่าชาวบ้านได้กลับมาพูดคุยกันถึงแนวทางที่บ้านทุ่งยาวดำเนินการ และการปรับมาใช้กับบ้านหนองผึ่ง โดยชาวบ้านได้ร่วมประชุมหารือกันและเชิญทีมวิจัยหลักเข้าร่วมด้วยและได้ข้อสรุปว่าจะมีกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าของบ้านหนองผึ่งโดยปรับปรุงจากบ้านทุ่งยาวดังนี้

กฎเกณฑ์การรักษาป่าบ้านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

1. ห้ามตัดไม้ทุกชนิด ในเขตป่าชุมชนของหมู่บ้าน

2. อนุญาตให้ตัดไม้เฉพาะนำมาปลูกบ้านสำหรับคนที่แต่งงานใหม่ (ลงตั้ง) โดยคณะกรรมการจะเป็นผู้พิจารณาความเหมาะสมถ้าผู้สมรสหย่าร้าง ไม้จะถูกยึดนำไปเป็นสมบัติกองกลางของหมู่บ้าน

3. อนุญาตให้ใช้ไม้แห้งในงานส่วนรวม เช่นงานศพ, งานประเพณี

4. ผู้ไถ่ฝืนจะต้องถูกปรับไหม โดยคณะกรรมการหมู่บ้านโดยคิดเป็นนิ้ว ๆ ละ 2,000 บาท (แบ่งเป็นสินบนให้ผู้แจ้ง 50 %) โดยวัดจากเส้นผ่าศูนย์กลาง ถ้าหากไม่มีเงินจ่ายค่าปรับไหม ให้นำส่งเจ้าพนักงานเจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมาย

5. ห้ามจุดไฟเผาป่า ถ้าจับได้ผู้เผาจะถูกปรับ 3,000 บาท และกรณีไฟไหม้ป่าให้ช่วยกันดับไฟและแจ้งเหตุให้ทราบทั่วกัน

6. ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่า ไม่ว่าจะมิวัดดูประสงค์ใดก็ตาม หากฝ่าฝืนจะถูกปรับไหม คิดอัตราต่อไร่ ๆ ละ 5,000 บาท และยึดพื้นที่คืน พร้อมทั้งให้ปลูกป่าทดแทนสภาพเดิม.

เมื่อได้ร่วมกันตั้งกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านเกี่ยวกับการรักษาป่าขึ้นแล้ว ชาวบ้านได้ร่วมกันหาวิธีการดำเนินงานเกี่ยวป่าชุมชนโดยได้ข้อสรุปว่า

1. จะทำการสำรวจแนวเขตของป่าชุมชนว่ามีพื้นที่และขอบเขตอยู่ที่ไหน โดยขอให้ทีมวิจัยหลักร่วมทำการสำรวจและใช้เครื่องมือในการตรวจวัดหาพิกัดเพื่อนำมาแสดงในแผนที่ในขณะเดียวกันก็จะทำการสำรวจระบบนิเวศของพื้นที่ป่าร่วมกับทีมวิจัยหลักเพื่อพิจารณาหาแนวทางในการดูแลรักษาและฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมต่อไป

2. พิจารณานิคมพื้นที่ไม้ที่จะนำมาปลูกเพื่อฟื้นฟูสภาพป่าโดยต้องการให้เป็นไม้ป่าที่ให้ผลและสามารถใช้บริโภคได้ ซึ่งผู้นำชุมชนจะได้ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อขอรับการสนับสนุนในเรื่องของกล้าไม้ต่อไปสำหรับกิจกรรมอื่นที่จะเกิดขึ้นนั้นขอให้เอามาพิจารณาร่วมกันเมื่อได้ดำเนินการไปแล้วระยะหนึ่ง

การเรียนรู้ของชาวบ้านที่เกิดขึ้นจากการดูงานการจัดการป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ

เมื่อชาวบ้านได้ไปดูงานด้านการจัดการป่าชุมชนที่บ้านทุ่งยาวแล้วพบว่าองค์ความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนระหว่างชาวบ้านด้วยกันนั้นเกิดขึ้นค่อนข้างเร็ว เนื่องจากการสื่อสารที่ใกล้เคียงกัน(ส่วนใหญ่ใช้ภาษาของ) อีกทั้งการดำเนินงานในรูปแบบขององค์กรภายในหมู่บ้านก็ไม่แตกต่างกันซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. โครงสร้างทางภูมิศาสตร์ ที่ใกล้เคียงกันโดยมีหมู่บ้านตั้งอยู่ติดกับชายขอบป่า ซึ่งชาวบ้านจะพบว่าในส่วนที่บ้านหนองผึ่งไม่แตกต่างจากบ้านทุ่งยาว มีพื้นที่ทำนา ทำไร่ ทำสวนเหมือนกัน แต่การบุกรุกพื้นที่ป่าของชาวบ้านทุ่งยาวไม่มีในขณะที่บ้านหนองผึ่งยังมีการบุกรุกในลักษณะของการรุกคืบเพื่อเอาที่ดินเพิ่มและบางรายก็บุกรุกเพื่อขายให้คนนอกชุมชน

2. องค์กรภายในหมู่บ้านเหมือนกัน แต่มีความแตกต่างกันในด้านการจัดการที่เด่นชัดโดยเฉพาะกลุ่มต่างๆเช่นกลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มอนุรักษ์ป่า ฯของบ้านทุ่งยาวจะมีกิจกรรมที่ปรากฏอยู่ตลอดเวลาแต่ของบ้านหนองผึ่งไม่ค่อยมีกิจกรรมหรือเป็นไปในลักษณะของกรรมกรที่มีแต่ชื่อเท่านั้นทำให้ชาวบ้านนำมาปรับเปลี่ยนบทบาทในที่สุด โดยเฉพาะความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทำให้กรรมการมีอำนาจในการจัดการโดยไม่ต้องหวั่นเกรงสิ่งใดถ้าดำเนินการอย่างถูกต้องเที่ยงธรรม

3. ปัญหาการจัดการด้านทรัพยากรน้ำ ชาวบ้านหนองผึ่งพบว่าบ้านทุ่งยาวไม่มีปัญหาในด้านการขาดแคลนน้ำทั้งๆที่แหล่งน้ำของบ้านทุ่งยาวก็มาจากระบบเหมืองฝายเช่นเดียวกัน สภาพป่าไม้ต้นทุนของบ้านทุ่งยาวก็มีน้อยกว่าบ้านหนองผึ่ง เพราะหนองผึ่งมีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคอยผาเมืองซึ่งเป็นป่าผืนใหญ่ที่น่าจะเอื้อประโยชน์ในด้านความชุ่มชื้นให้ชาวบ้านได้มากกว่าบ้านทุ่งยาว

นอกจากการดูงานป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จแล้วชาวบ้านยังได้มีโอกาสไปดูงานพื้นที่ที่เคยเป็นป่าชุมชนแต่ถูกทำลายภายในระยะเวลาไม่ถึงสิบปี ที่บ้านสันปูเลยหมู่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน โดยได้ดูพื้นที่ที่ถูกบุกรุกและกลายเป็นสวนลำไย ส่วนการสัมภาษณ์แลกเปลี่ยน

เปลี่ยนนั้นไม่สามารถทำได้เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ยอมรับว่าเป็นผู้ทำลาย แต่ก็ใช้วิธีการแอบสัมผัสภาษากับผู้ที่ไม่เห็นด้วยและถูกต่อต้านในชุมชนนอกจากนี้ก็ใช้การสืบค้นทางเอกสารและนำมาให้กลุ่มผู้นำได้ศึกษาซึ่งพบว่า

1. สภาพพื้นที่ป่าชุมชนบ้านสนปูละไม่ได้มีรูปแบบมาจากป่าดั้งเดิมราษฎรผู้ได้รับสิทธิไม่ได้ทำกินปล่อยรกร้างจนกลายเป็นป่าในภายหลัง

2. ราษฎรขาดจิตสำนึกในการรักษาป่า เนื่องจากการขายสิทธิให้ผู้อื่นแต่เมื่อที่ดินมีราคาสูงขึ้นก็เรียกร้องเอาสิทธินั้น โดยอ้างว่าเป็นพื้นที่ป่าชุมชน

3. ขาดการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นระบบทำให้การรักษาพื้นที่ป่าชุมชนไม่ประสบผลสำเร็จเมื่อความต้องการของชาวบ้านส่วนใหญ่ที่จะบุกเบิกเพื่อแบ่งพื้นที่กันก็ทำให้เกิดการรวมตัวและกระทำในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับอุดมการรักษาป่าที่เคยเรียกร้องและต่อสู้ร่วมกันมา

จากองค์ความรู้ต่างๆ ที่ชาวบ้านหนองผึ่งได้รับการทัศนศึกษาครั้งนี้ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ภายในหมู่บ้านขึ้นและส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนเป็นรูปธรรมมากขึ้นกว่าในอดีตที่มีเฉพาะกลุ่มผู้นำเท่านั้นที่เห็นความสำคัญในด้านการจัดการป่าชุมชนและชาวบ้านก็ตื่นตัวกันมากขึ้นเมื่อมีการเปิดเวทีแลกเปลี่ยนหลังจากการดูงาน

3. การดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนต่าง ๆ ร่วมกับชาวบ้านหนองผึ่ง

3.1 การสำรวจขอบเขตและระบบนิเวศของป่าชุมชน ซึ่งชาวบ้านร่วมกับกลุ่มผู้นำและทีมวิจัยหลักได้ร่วมกันสำรวจขอบเขตป่าชุมชนโดยใช้เครื่องมือตรวจจับพิกัด GPS โดยให้ชาวบ้านที่รู้พื้นที่เป็นคนนำสำรวจ โดยได้ใช้แนวขอบพื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่ได้ทำการปลูกพืชสวนและพืชไร่ไว้แล้วเป็นแนวเขตและเดินสำรวจภายในพื้นที่ป่าซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคอยผาเมืองมีเขตติดต่อกับพื้นที่บ้านแพะฮันต์ทางด้านทิศเหนือ บ้านป่าเลาทางด้านทิศใต้ และบ้านเกาะทรายในด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ สำหรับสภาพภายในป่าชุมชนของบ้านหนองผึ่งมีสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคอยผาเมือง จึงได้รับการดูแลจากภาครัฐที่ค่อนข้างเข้มงวดแต่ก็มีบางส่วนที่ถูกบุกรุกตัดฟัน โดยเฉพาะพื้นที่ซึ่งติดต่อกับที่ทำกินของชาวบ้านมักจะถูกบุกรุกในลักษณะรุกคืบเข้าไปทีละน้อยเพื่อขยายพื้นที่ทำกิน จากการสำรวจร่วมกับชาวบ้านสามารถสรุปผลได้ดังนี้

ระบบนิเวศป่าชุมชนบ้านหนองผึ่ง

ป่าชุมชนบ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11 ต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน ห่างจากตัวหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 435 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	จด	ที่ทำกินของราษฎรบ้านหนองผึ่ง
ทิศใต้	จด	แนวเขตป่าบ้านป่าเลา
ทิศตะวันออก	จด	แนวเขตป่าบ้านแพะฮันต์

ทิศตะวันตก จด ที่ทำกินของราษฎรบ้านหนองผึ่ง

ลักษณะของพื้นที่ป่าบ้านหนองผึ่งนับได้ว่าเป็นป่าที่ฟื้นคืนสภาพอยู่ในรุ่นที่ 2 (Secondary forest) ซึ่งผ่านการทำไม้มาแล้ว โดยมีการเจริญเติบโตขึ้นมาใหม่หลังจากป่าดั้งเดิม (Primary forest) ได้ถูกทำลายลงไม่น้อยกว่า 20 ปี สภาพต้นไม้ที่เกิดขึ้นใหม่เป็นพันธุ์ไม้ดั้งเดิมที่เคยเกิดขึ้นในป่านี้ และส่วนใหญ่จะเกิดจากการแตกหน่อใหม่ (Coppices) บางชนิดสืบพันธุ์จากเมล็ด จากแม่ไม้ที่ยังหลงเหลือตามธรรมชาติ อายุของต้นไม้ใหญ่ โดยเฉลี่ยจะมีอายุประมาณ 40-70 ปี สำหรับลักษณะพื้นที่ทั่วไปจะเป็นภูเขาที่มีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ระหว่าง 400-500 เมตร ความลาดชันโดยเฉลี่ยประมาณ 35-40 องศา มีแนวต้นไม้ปกคลุมเด่นชัดในลักษณะค่อนข้างสมบูรณ์ สำหรับสภาพดินในพื้นที่ด้านทิศใต้ส่วนใหญ่จะเป็นดินลูกรังปนหิน ด้านทิศตะวันตกเป็นดินลูกรังปนดินร่วน ด้านทิศตะวันออกและด้านทิศเหนือ จะเป็นดินร่วนปนทรายเล็กน้อย มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างสูง ทำให้สภาพด้านนี้เป็นป่าเบญจพรรณ (Mixed Deciduous Forest) ซึ่งมีคุณค่าในเชิงเศรษฐศาสตร์สูง

ผลจากการสำรวจทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่ป่าชุมชนบ้านหนองผึ่ง พบว่าประกอบด้วยป่าไม้ 2 ประเภท คือ

1. ป่าเบญจพรรณ หรือป่าผสมผลัดใบ (Mixed Deciduous forest) สภาพป่ามีไม้สักขึ้นปะปนอยู่ทั่วไป สภาพดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายสีดํา มีการระบายน้ำดี สภาพป่าบริเวณนี้ค่อนข้างสมบูรณ์สภาพป่าพื้นล่างจะมีหญ้าสาบเสือขึ้นปกคลุม ต้นไม้ขึ้นกระจัดกระจาย ซึ่งจะพบเห็นทางด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือมีประมาณ 20 % ของพื้นที่ ต้นไม้ที่พบในป่านี้ ได้แก่ สัก (*Tectona grandis*) , ประดู่ (*Pterocarpus macrocapus*) , ต้มกั่วว (Mitragyna brunonis), แดง(*Xylia xylocarpa*), อ้อยช้าง (*Lannea coromandelica*), มะกอกป่า(*Spondias pinnata*), ตะแบกเปลือกบาง (*Lagerstoemia floribunda*), ตะแบกเลือด(*Terminalia corticosa*), มะค่าโมง(*Azelia xylocarpa*), ฝ้ายแดง(*Vitex canescens*), ตีนนก(*Vitex peduncularis*), ตะเคียนหนู(*Anogeissus acuminata*), ส้าน (*Dillenia obovata*), ฉนวน (*Dalbergia nigrescens*), จั้วป่า (*Bombax spp*), ไม้ซาง(*Dendroedlamus strictus*), ไม้บง(*Bambusa natans*)

2. ป่าเต็ง-รัง สภาพดินส่วนใหญ่เป็นดินลูกรังปนดินเหนียวเฉพาะด้านทิศใต้ส่วนใหญ่เป็นหินลักษณะทั่วไปสภาพป่าค่อนข้างสมบูรณ์ มีร่องรอยการถูกตัดฟันไม้ขนาดเล็กขนาดเส้นรอบวงประมาณ 20 ซม. บ้างเล็กน้อย นอกจากนี้ยังพบร่องรอยความเสียหายจากไฟป่าซึ่งเกิดจากการเผาเศษวัชพืชและเศษหญ้าระหว่างการเตรียมพื้นที่ปลูกพืชไร่ในฤดูแล้งและการก่อไฟโดยปราศจากการควบคุมของผู้เก็บหาของป่า พันธุ์ไม้ที่พบได้แก่ เต็ง(*Shorea obtusa*), รัง(*Shorea siamensis*), เหียง(*Dipterocarpus obtusifolius*), รัก(*Nelanerrhoea usitata*), ตะแบกเลือด(*terminalia cortieasa*), ขอป่า(*Morinda spp*), ตีนนก(*Vitex peduneularis*), ต้มกั่วว(*Mitragyna brunonis*), มะเกลือ (*diospyrus mollis*)

โครงสร้างในแนวดิ่งของป่าชุมชนบ้านหนองผึ้ง พอที่จะแบ่งเป็นชั้น(Strata)ได้ดังนี้

1. ไม้ชั้นบน(Upper lager) เป็นชั้นของไม้ที่มีขนาดใหญ่กว่าไม้ชั้นอื่น ไม้ชั้นบนได้แก่ ไม้ที่มีเส้นรอบวงตั้งแต่ 50 เซนติเมตรขึ้นไปที่จะวัดความสูงเพียงอก มีความสูงประมาณ 8-15 เมตร เรือนยอด แผ่กว้างโดยเฉพาะไม้เต็ง(Shorea obtusa) ,รัก(Melanorrhoea usitata), มะค่าโมง(Afzelia xylocarpa) เป็นแม่ไม้ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในป่านี้ นอกจากนี้ไม้ที่ปรากฏในชั้นนี้ก็มีพวกไม้เหียง ,รัง พันธุ์ไม้ที่พบเป็น ไม้เดิมและพบทั่วไปในป่านี้ คือ ไม้สัก ,เต็ง,รัง,เหียง

2. ไม้ชั้นกลาง(Middle lager) เป็นชั้นของไม้ที่มีขนาดเล็กทรงลงมา ได้แก่ไม้ที่มีเส้นรอบวง ต่ำกว่า 50 เซนติเมตรลงมา มีความสูงระหว่าง 2-8 เมตร พรรณไม้ในชั้นนี้ส่วนใหญ่จะเป็นลูกไม้ (Sapling) ของไม้ชั้นบน ได้แก่ เต็ง รัง เหียง คุ่มกว้าว ดินนกก สัก ประดู่ แดง รัก ขึ้นกระจายกันอยู่ ทั่วไปในบริเวณป่าแห่งนี้ บางแห่งก็ขึ้นรวมเป็นกลุ่ม ต้นไม้ในชั้นนี้มีการเจริญเติบโตได้เร็ว

3. ไม้ชั้นล่างและพืชคลุมดิน(Ground cover) ส่วนใหญ่เป็นกล้าไม้(Seeding) ของไม้ชั้นบน ที่รอเวลาที่จะแตกหน่อเจริญเติบโตเป็นไม้ชั้นสูงต่อไป แต่เนื่องจากอัตราการแข่งขันในเรื่องของ แสงและน้ำมีมาก ต้นไม้ชั้นนี้ จึงอยู่เป็นพุ่มเตี้ยๆเป็นเวลานาน เช่น เต็ง,รัง,เหียง รอจนกว่าโอกาส เหมาะสม หน่อ(Shoot)ที่แข็งแรงที่สุดก็จะเจริญเติบโตเป็นลำต้นที่แข็งแรงเพียงต้นเดียวต่อไป หน่อเล็ก ๆ ที่อ่อนแอก็จะค่อย ๆ คายไป นอกจากนี้พืชคลุมดินยังประกอบด้วยหญ้าตระกูลสาบเสือ เป็นต้น

3.2 การพิจารณาชนิดพันธุ์ไม้ที่จะนำมาปลูกเพื่อฟื้นฟูสภาพป่า ซึ่งเมื่อได้ผลการสำรวจ แนวเขตป่าและสภาพนิเวศแล้วชาวบ้านได้มาร่วมกันหารือถึงการที่จะนำต้นไม้ขึ้นต้นมาปลูกเสริม พื้นที่ป่าที่เสื่อมโทรมโดยต้องการให้เป็นไม้ป่าที่ให้ผลและสามารถใช้บริโภคได้ สำหรับขอบเขต ป่าในส่วนที่มีพื้นที่ติดกับที่ทำกินของชาวบ้านนั้นได้ตกลงให้ผู้ที่มีที่ทำกินทุกคนหยุดการบุกรุกพื้นที่ต่อไปโดยเด็ดขาดและให้ร่วมกันปลูกต้นไม้ขึ้นต้นชนิดเดียวกันเป็นแนวเขตตามธรรมชาติโดย มอบให้ผู้นำชุมชนไปประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อขอรับการสนับสนุนในเรื่องของ กล้าไม้ต่อไป ซึ่งในที่ประชุมได้เสนอพันธุ์ไม้หลายชนิด เช่น ขนุน มะม่วง เทพา สะเดา สัก จีเหือก หรือพันธุ์ไม้จำพวกสมุนไพรเช่นขมิ้นขาว พืชใช้หัวต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ใน ด้านการบริโภคในครัวเรือนและเป็นรายได้ในอนาคต

3.3 การร่วมมือกันปลูกต้นไม้ตามแผนปฏิบัติการ ซึ่งกลุ่มผู้นำและชาวบ้านได้ร่วมกัน หารือที่จะปลูกต้นไม้เป็นแนวเขตธรรมชาติและปลูกเสริมพื้นที่ป่าที่เสื่อมโทรม โดยในที่ประชุมได้ สรุปว่าให้ปลูกในวันสำคัญตามประเพณีนิยมซึ่งได้กำหนดให้ปลูกในวันที่ 11 สิงหาคม 2542 ร่วม กับทางองค์การบริหารส่วนตำบลทากาศ เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ โดยผู้ใหญ่บ้านได้ทำหนังสือขอรับการสนับสนุน พันธุ์ไม้จากสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ ซึ่งได้รับการสนับสนุน กล้าไม้ตามที่ต้องการ โดยชาวบ้านให้นำกล้าไม้สักมาปลูกเป็นแนวเขตธรรมชาติ ส่วนไม้ผลได้

นำไปปลูกใน พื้นที่ป่าที่เสื่อมโทรม ซึ่งในการปลูกต้นไม้ครั้งนี้ได้มีตัวแทนชาวบ้านในท้องถิ่น ตำบลทากาสมาร่วมกิจกรรมด้วยและชาวบ้านหนองผึ่งส่วนหนึ่งก็ต้องไปร่วมกิจกรรมที่องค์การบริหารส่วนตำบลทากาสมาร่วมกันที่อ่างเก็บน้ำห้วยน้ำฮากด้วยเช่นกัน

3.4 การจัดเวทีเสวนาร่วมระหว่างราษฎรกับนักวิจัย

เมื่อทีมวิจัยร่วมกับนักวิจัยพื้นที่ได้เข้าไปดำเนินกิจกรรมในช่วงหกเดือนแรก พบว่าการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เป็นไปตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้ ส่วนหนึ่งพบว่ามาจากการที่ผู้นำชุมชนมีส่วนในการชี้แนะซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของสังคมชนบทที่มักจะเชื่อหรือคล้อยตามผู้นำที่อาจเป็นผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งคุณลักษณะของผู้นำท้องถิ่นนั้น เอกชัย เจริญกล้า (2542,หน้า15-9) หมายถึง ผู้ที่มีบุคลิกภาพเด่น ประกอบด้วยความสามารถพิเศษในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นซึ่งแต่ละกลุ่มจะประกอบด้วยบุคคลที่มีบุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ หรือทักษะที่แตกต่างกันไปในขณะที่ทุกคนมีความผูกพันซึ่งกันและกันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มจนต้องยอมรับนับถือความคิดเห็นของกันและกันด้วยเหตุนี้เองสถานการณ์บีบตัวขึ้นจึงผลักดันให้สมาชิกกลุ่มบางคนกลายเป็นผู้นำ นอกจากนี้คุณลักษณะพิเศษประจำตัวเช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความยุติธรรม ความโอปอฮ้อมอารี ความเสียสละ ในสถานการณ์หนึ่งหรือกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งอาจส่งผลให้บุคคลกลายเป็นผู้นำในเฉพาะสถานการณ์นั้นได้เช่นกัน

สำหรับชุมชนหนองผึ่งในระยะแรกเริ่มของการศึกษาวิจัย ก็แทบไม่แตกต่างจากสังคมชนบททั่วไปที่ชี้แนะผู้นำเป็นผู้ตัดสินใจระดับต่าง ๆ โดยเฉพาะนักวิจัยพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำของบ้านหนองผึ่งจะมีสถานภาพทางสังคม คือ เป็นผู้ใหญ่วัยผู้ใหญ่ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล แต่เมื่อได้ดำเนินโครงการตามแผนปฏิบัติการไปช่วงหนึ่งสังเกตพบว่าชาวบ้านเริ่มมีความสนใจและใฝ่รู้ในกิจกรรมของงานวิจัยโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องป่าไม้ เพราะส่วนหนึ่งของชาวบ้านหนองผึ่งมีพื้นที่ทำกินอยู่ติดกับเขตป่าไม้ซึ่งเป็นเขตหวงห้าม และทุกปีก่อนที่จะมีโครงการวิจัยนั้นทราบจากกลุ่มผู้นำว่ามักจะมีการบุกรุกขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในเขตป่าอยู่ตลอดเวลาทั้งที่มีเจตนาที่จะเพิ่มพื้นที่ทำกินและต้องการใช้ทำประโยชน์อย่างอื่นนอกเหนือจากใช้เป็นที่ทำกิน เมื่อมองว่าโครงการวิจัยที่เข้ามาในชุมชนน่าจะเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของตนเองก็พยายามเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะด้านป่าไม้ จากความรู้สึกรู้สึกที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมใน กิจกรรมป่าชุมชนของชาวบ้านหนองผึ่งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของนิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2527,หน้า 182-188)ที่พบว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนนั้นเป็นการสร้างแนวทางการจัดการป่าชุมชนที่ถูกต้องเพราะแนวทางการจัดการป่าชุมชนย่อมแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่นจึงต้องเป็นเรื่องของประชาชนในท้องถิ่นในการเข้ามามีส่วนร่วมต่อการกำหนดแนวทางกันเองโดยการร่วมมือ การประสานงานและการร่วมรับผิดชอบ ทำให้ทีมวิจัยร่วมกันเปิดเวทีเสวนากับชาวบ้านหนองผึ่งทั้งหมดเพื่อค้นหาความจริงที่ชาวบ้านต้องการโดยใช้เทคนิคในการประชุมร่วมดังนี้

1. การใช้เทคนิค AIC เพื่อดึงให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม โดยระยะแรก (เวทีที่ 1) มักจะไม่ค่อยมีการแสดงออกของชาวบ้านมากนัก (ซึ่งทีมวิจัยจะคอยสังเกตและเข้าไปพูดคุยแทรกเป็นการส่วนตัว บางครั้งก็ขอให้แสดงออกโดยการวาดรูปแสดงความต้องการของตนเองออกมา) มีผู้ที่กล้าแสดงความคิดเห็นเพียงไม่เกิน 3-5 รายเท่านั้นและมักจะเป็นคนเดิม ๆ ซึ่งเป็นธรรมชาติของการจัดเวทีชาวบ้านในชนบททั่วไป เมื่อปรับใช้เทคนิค AIC ที่ประยุกต์แล้วก็จะเริ่มมีการแสดงความคิดเห็นมากขึ้น เมื่อมีเวทีที่สองและเวทีที่สามตามมาก็จะพบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีการแสดงออกสูงขึ้น โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่ไปเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านโดยตรงเช่น การกำหนดแนวเขตป่าร่วมกันของหมู่บ้าน การร่วมกันศึกษาสภาพพื้นที่ป่าไม้ การร่วมแสดงความคิดเห็นเรื่องกฎกติกาของชุมชน การพัฒนากิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน ตลอดจนการร่วมกันพัฒนาหมู่บ้านเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

2. การใช้เทคนิค FSC ซึ่งปรับปรุงให้เข้ากับสถานการณ์ โดยใช้ความคาดหวังของชุมชนหลักซึ่งก็พบว่าได้ผลไม่แตกต่างจากครั้งแรกที่ใช้ในการฝึกอบรมชาวบ้าน 50 คน โดยชาวบ้านให้ความคาดหวังในเรื่องของป่าไม้เป็นคะแนนที่สูงสุด แต่ความต้องการพื้นฐานของคนทั่วไปก็มีคะแนนใกล้เคียงกันเช่นความต้องการโทรศัพท์สาธารณะ จะสูงกว่าความต้องการใช้น้ำในภาคเกษตรกรรม ซึ่งสอดคล้องกับอาชีพของชาวบ้านหนองผึ่งที่ส่วนใหญ่มีอาชีพแกะสลักไม้ที่ต้องติดต่อสื่อสารกับผู้ค้าขายร่วมกัน เช่นการรับใบสั่งรายการ(ออเดอร์)กับลูกค้า เป็นต้น

การจัดเวทีครั้งนี้ทำให้ชาวบ้านได้ทบทวนกิจกรรมที่ผ่านมาและแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะการฟื้นฟูสภาพป่าโดยการปลูกนั้นถ้าจะให้ได้ผลก็ต้องคำนึงถึงฤดูกาล ความเหมาะสมของปริมาณน้ำฝน ความชื้นในดิน ไม่ควรดำเนินกิจกรรมในลักษณะของประเพณีนิยมซึ่งทำให้เสียเวลาและสิ้นเปลืองโดยเปล่าประโยชน์ และชาวบ้านได้ช่วยกันคิดหาวิธีป้องกันไฟป่าที่กำลังจะเกิดขึ้นในฤดูแล้งตั้งแต่เดือนธันวาคม เป็นต้นไปของทุกปี โดยในเบื้องต้นชาวบ้านต้องการมีความรู้ในเรื่องของไฟป่าเพื่อค้นหาวิธีป้องกันที่ได้ผล จึงได้หารือกับทีมวิจัยหลักว่าจะมีแนวทางใดที่จะให้ความรู้ในเรื่องไฟป่าแก่ชาวบ้าน ซึ่งทีมวิจัยได้แนะนำให้ผู้นำทำหนังสือขอรับการสนับสนุนจากสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน และปรากฏว่าได้มีการกำหนดให้บ้านหนองผึ่งและหมู่บ้านอื่นในท้องที่ตำบลทากาศเข้ารับการฝึกอบรมในปีงบประมาณ 2543

4. ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากผลการวิจัยในช่วงหกเดือนแรก (อบรมไฟป่า,หาความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ)

เมื่อทีมวิจัยได้เข้ามาดำเนินการวิจัยในช่วงหกเดือนแรก พบว่ามีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนหนองผึ่งโดยเป็นการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติไม่ได้เกิดจากการชี้แนะจากทีมวิจัยแต่เป็นการปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ คือในกลุ่มผู้นำซึ่งเป็นนักวิจัยพื้นที่เริ่มเข้าใจว่าการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ นั้นบางครั้งก็ต้องอาศัยองค์ประกอบจากภายนอกชุมชนเข้ามาช่วยเหลือจึงจะทำให้กิจกรรมนั้นประสบผลสำเร็จ ซึ่งความเข้าใจเช่นนี้สังเกตได้จากเวทีเสวนาร่วมระหว่างทีมวิจัยกับชาวบ้าน

เมื่อร่วมกันคิดหาแนวทางแก้ปัญหาต่างๆสำหรับชุมชนแล้วจะพบว่าแนวคิดที่ตกผลึกของกลุ่มผู้นำและชาวบ้านเมื่อถึงที่สุดแล้วจะมองว่าการประสานงานเพื่อขอความร่วมมือจากองค์กรภายนอกชุมชนนั้นบางครั้งเป็นสิ่งจำเป็นและไม่เป็นที่เสียหายต่อชุมชน ซึ่งแนวคิดเช่นนี้ก่อนที่จะมีวิสัยจะเข้าพื้นที่ได้เคยสัมภาษณ์ผู้นำและชาวบ้านส่วนหนึ่งพบว่า การแก้ปัญหาหรือการพัฒนาชุมชนนั้นเป็นไปตามระบบราชการปกติคือผู้นำไปรับคำสั่งจากทางราชการให้ปฏิบัติไปตามกรอบปกติของทางราชการซึ่งมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้าไปในชุมชนเช่น พัฒนาชุมชน เกษตร สหกรณ์ ปกครอง ตำรวจ หรือหน่วยงานอื่นๆ ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมแต่อย่างใดเพียงแต่ได้รับกิจกรรมบางอย่างที่ทางราชการมอบให้เช่น โครงการเลี้ยงไก่สามสายพันธุ์ การเลี้ยงปลาในบ่อซีเมนต์ เป็นต้น ที่สุดแล้วชาวบ้านตลอดจนกลุ่มผู้นำมองว่าโครงการเหล่านี้ไม่ได้ผลและไม่ยั่งยืนเพราะไม่ได้เกิดจากความต้องการของชาวบ้านแต่เป็นโครงการที่ทางราชการคิดขึ้นมาเอง แต่เมื่อได้ร่วมเวทีเสวนาแล้วต่างก็ร่วมกันค้นหาแนวทางและความร่วมมือโดยในครั้งแรกนั้น ชาวบ้านมีความต้องการที่จะมีกิจกรรมด้านป่าชุมชน โดยคิดว่าการปลูกต้นไม้เป็นการพัฒนาพื้นที่ป่าชุมชนโดยพันธุ์ไม้ที่จะนำมาปลูกนั้นควรจะเอื้อประโยชน์ให้ชาวบ้านสามารถเก็บกินได้ จึงมีการร่วมกันคิดหาพันธุ์ไม้ที่ต้องการและสามารถหาแหล่งพันธุ์ไม้ตามที่ต้องการมาสนับสนุนได้

เมื่อได้แนวคิดร่วมกันแล้วกลุ่มผู้นำซึ่งเป็นนักวิจัยพื้นที่ ได้ร่วมกันหารือถึงแหล่งพันธุ์ไม้ โดยขอความร่วมมือไปยังหน่วยงานของกรมป่าไม้ที่อยู่ใกล้ชุมชนมากที่สุด ซึ่งก็ได้รับการสนับสนุนในเรื่องของพันธุ์ไม้ที่ชาวบ้านต้องการจากศูนย์เพาะชำกล้าไม้สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ซึ่งตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลทาจุมเงินและโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อาวอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตำบลนครเจดีย์ อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ซึ่งก็ได้พันธุ์ไม้ที่กินได้เช่น จี๋เหล็กบ้าน แด สะเดา ขนุน จำนวน 3,000 ต้น ทำให้ชาวบ้านเห็นว่าหากมีกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมแล้วการประสานงานขอความร่วมมือกับองค์กรภายนอกชุมชนที่มีศักยภาพในการสนับสนุนหรือมีหน้าที่เกี่ยวข้องก็ไม่ใช่อุปสรรคสำหรับชาวบ้านอีกต่อไป และจะเห็นได้ชัดเจนขึ้นในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าเช่นกรณีที่ชาวบ้านต้องการทราบแนวเขตป่าของชุมชนก็หารือกับทีมวิจัยหลักและประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งชาวบ้านได้รับการสนับสนุนการร่วมตรวจหาค่าพิกัดจากเครื่องมือ GPS โดยเจ้าหน้าที่ซึ่งมีความชำนาญเฉพาะจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อาวอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทำให้ได้แนวเขตที่มีค่าพิกัดชัดเจนขึ้นและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านรวมไปถึงหมู่บ้านข้างเคียง ทำให้การดูแลและควบคุมพื้นที่ป่าชุมชนเป็นไปอย่างสะดวก

เมื่อมีปัญหาในด้านไฟฟ้าซึ่งจะเกิดขึ้นในพื้นที่ป่าทุกปีเมื่อเข้าสู่ฤดูแล้งกลุ่มผู้นำได้หารือร่วมกับชาวบ้านโดยได้ข้อสรุปว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจโดยเฉพาะเกี่ยวกับอันตรายจากไฟฟ้าและวิธีการป้องกันอย่างถูกต้อง จึงได้ก็ขอรับการสนับสนุนจากสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนเพื่อให้มีการฝึกอบรมให้ชาวบ้านตลอดจนหมู่บ้านข้างเคียงซึ่งมีพื้นที่เป็นเทือกเขาติดต่อกันโดยประสานงานในนามขององค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดี

ทั้งด้านการฝึกอบรมทั้งภาคทฤษฎี และปฏิบัตินอกจากนี้ยังได้รับอุปกรณ์และเครื่องมือในการดับไฟป่าอีก 1 ชุดไว้ประจำสำหรับบ้านหนองผึ่งด้วย ปรากฏรายละเอียดสำหรับกิจกรรมป้องกันไฟป่า ดังนี้

4.1 กิจกรรมป้องกันไฟป่าบ้านหนองผึ่ง

เป็นการดำเนินการกิจกรรมหลังจากที่ได้ร่วมกันหารือในเรื่องไฟป่าแล้วโดยทีมวิจัยพื้นที่เป็นผู้เริ่มกิจกรรมผ่านเวทีชาวบ้านในระหว่างเดือนธันวาคม 2542 เนื่องจากพบว่าเมื่อเข้าสู่ฤดูหนาวอากาศจะเริ่มแห้งแล้งมีปัญหาไฟป่าเกิดขึ้นทุกปีซึ่งเป็นประสบการณ์ที่ชาวบ้านได้รับมาโดยตลอดและยากที่จะป้องกัน โดยเฉพาะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจในอันตรายที่เกิดจากไฟป่า ที่ประชุมในเวทีชาวบ้านจึงมีมติให้ทีมวิจัยพื้นที่หารือกับทีมวิจัยหลักเพื่อประสานงานกับหน่วยงานที่มีศักยภาพในการให้ความรู้ด้านไฟป่าแก่ชาวบ้าน

ทีมวิจัยพื้นที่ได้ทำหนังสือขอความร่วมมือไปยังสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนเพื่อให้ความรู้แก่ชาวบ้านในรูปแบบของการฝึกอบรม และสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนได้สนองตอบความต้องการของชาวบ้านโดยกำหนดการฝึกอบรมขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ 2543 พร้อมทั้งประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลทากาศ เพื่อใช้เป็นสถานที่ฝึกอบรมพร้อมทั้งให้ตัวแทนหมู่บ้านข้างเคียงเข้าร่วมฝึกอบรมด้วยโดยใช้เวลาในการฝึกอบรมหนึ่งวันทำการเป็นการฝึกอบรมทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติซึ่งใช้สถานที่ในภูมิประเทศจริง นอกจากนี้สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนเมื่อเห็นความตั้งใจจริงของชาวบ้านหนองผึ่งยังได้ประสานงานไปยังกรมป่าไม้ เพื่อขอสนับสนุนอุปกรณ์ในการดับไฟป่าให้แก่วบ้านหนองผึ่งอีกจำนวน 1 ชุด (อุปกรณ์ครบจำนวนชุดไฟป่าที่ทางราชการกำหนดเช่นถังดับไฟป่า 15 อัน, คราด, ไม้คดไฟ, จอบ, ขวาน, เลื่อย, ไฟฉายพร้อมถ่าน, กระติกน้ำสนาม ฯ อย่างละ 15 อันเป็นต้น)

ภายหลังจากที่ได้รับการฝึกอบรมชาวบ้านหนองผึ่งซึ่งเข้าร่วมฝึกอบรมจำนวน 50 คน ได้ร่วมกันจัดหน้าที่ในการเฝ้าระวังไฟป่าและแจ้งเหตุเมื่อมีไฟป่าเกิดขึ้น เพื่อระดมกำลังในการดับไฟป่าพร้อมทั้งมีการจัดทำแนวกันไฟในพื้นที่รับผิดชอบของเจ้าของพื้นที่ที่มีแนวเขตติดต่อกับพื้นที่ป่า นอกจากชาวบ้านหนองผึ่งจำนวน 50 คนที่เข้ารับการฝึกอบรมครั้งนี้ยังมีชาวบ้านข้างเคียงที่มีชายขอบติดกับเขตป่าได้เข้าร่วมฝึกอบรมอีกหมู่บ้านละ 5 คน ซึ่งชาวบ้านเหล่านี้สามารถนำความรู้และเทคนิคการป้องกันไฟป่าไปถ่ายทอดให้ชาวบ้านในชุมชนของตนเองทราบและดำเนินการกิจกรรมตามศักยภาพของแต่ละหมู่บ้านต่อไป สำหรับบ้านหนองผึ่งนั้นมีการดำเนินการกิจกรรมด้านไฟป่ารวม 6 ครั้งในฤดูไฟป่าที่ผ่านมา

4.2. การแสดงจุดยืนของกลุ่มผู้นำและชาวบ้าน (ตรวจยึดจับกุมไม้ที่ถูกลักลอบตัดฟัน)

สำหรับบ้านหนองผึ่งเมื่อได้ดำเนินการวิจัยไประยะหนึ่งพบว่าการดำเนินการกิจกรรมที่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของชาวบ้านในเรื่องป่าชุมชนคือ มีการเฝ้าระวังไม่ให้มีการบุกรุกเข้าไปตัดไม้ในพื้นที่หวงห้ามของหมู่บ้านซึ่งชาวบ้านหนองผึ่งได้ทราบกฎกติกาของหมู่บ้านเป็นอย่างดี แต่มีปัญหา

การบุกรุกจากหมู่บ้านอื่นที่เข้ามาลักลอบตัดไม้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์เช่นกรณีเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2543 มีชาวบ้านตรวจพบว่าพื้นที่ป่าของหมู่บ้านถูกลักลอบตัดฟันไม้จำนวนหนึ่งจึงได้แจ้งให้กลุ่มผู้นำทราบและร่วมกันตรวจสอบพบว่าเป็นการลักลอบตัดไม้ในลักษณะที่จะนำไปทำเป็นไม้ค้ำดันลำไยซึ่งกำลังติดดอกเป็นจำนวนมาก กลุ่มผู้นำจึงได้ประสานงานกับหน่วยพิทักษ์ป่าป่าเลาซึ่งเป็นหน่วยงานกรมป่าไม้ในพื้นที่เพื่อเข้าร่วมตรวจยึดไม้จำนวนดังกล่าวและร่วมกันบันทึกการตรวจยึดไว้พร้อมทั้งนำไม้ทั้งหมดมาเก็บรักษาไว้ที่บ้านผู้ใหญ่บ้านเพื่อใช้ประโยชน์ของหมู่บ้าน

ต่อมาได้มีผู้ที่ลักลอบตัดไม้จำนวนนี้และอ้างความเป็นเจ้าของเพื่อขอไม้คืนโดยอ้างว่าอยู่นอกพื้นที่บ้านหนองผึ่งแต่ชาวบ้านไม่ยินยอมและบอกว่าหากยอมรับว่าเป็นเจ้าของไม้มดังกล่าวจริงก็ต้องเสียเงินค่าปรับตามกฎหมายของหมู่บ้าน บุคคลดังกล่าวจึงได้ล่าถอยไป เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ทำให้มีการประชุมร่วมกันในหมู่บ้านโดยได้ข้อสรุปว่า หากบ้านหนองผึ่งเฝ้าระวังรักษาอยู่หมู่บ้านเดียวก็คงไม่เกิดประโยชน์สำหรับส่วนรวม ควรที่จะขยายเครือข่ายในการรักษาป่าไปยังหมู่บ้านข้างเคียงเพื่อร่วมกันรักษาป่าในระดับตำบล โดยมอบหมายให้ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลทาภาศประจำหมู่บ้านนำไปหารือกับผู้ใหญ่บ้านอื่นในระดับตำบลต่อไป จากแนวคิดเรื่องเครือข่ายนี้ทำให้มองเห็นว่าขบวนการทางสังคมในเรื่องป่าชุมชนนั้นมีได้จำกัดตัวเองอยู่ในชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างโดดๆ ชุมชนในลักษณะของเครือข่ายจึงเกิดขึ้นเพื่อให้มีการจัดการทรัพยากรร่วมกันหรือต่อสู้จากการรุกรานของบุคคลภายนอกส่วนรวม ซึ่งมองในแง่นี้ ป่าชุมชนจึงเป็นขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชนและระดับเครือข่ายภายในบริบทของระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อพิทักษ์ทรัพยากรส่วนร่วมของชุมชนและเพื่อทำการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน (เสน่ห์ จามริกและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า 156-163)

4.3 การประสานความร่วมมือของกลุ่มผู้นำเพื่อหาเครือข่ายในการรักษาป่าชุมชน (หมู่บ้านอื่นโดยประสานงานกับอบต.ทาภาศ)

จากผลการประชุมในเวทีบ้านหนองผึ่ง นำไปสู่การหารือในองค์การบริหารส่วนตำบลทาภาศ ซึ่งที่ประชุมเห็นด้วยกับแนวทางดังกล่าวโดยขอให้มีการเปิดเวทีเสวนาระดับตำบลขึ้นและให้ตัวแทนในระดับผู้นำของหมู่บ้านต่าง ๆ เข้าร่วมเวทีเสวนา ซึ่งทีมวิจัยหลักได้ร่วมกันหาเทคนิคในการฝึกอบรมเนื่องจากมีผู้เข้าร่วมเสวนาเป็นจำนวนมากถึงประมาณ 100 คน โดยใช้สถานที่โรงเรียนวัดแพะอันต์ค้อยแซ่ เป็นสถานที่ดำเนินการในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2543 ซึ่งทีมวิจัยได้กำหนดทิศทางของการเปิดเวทีเสวนาครั้งนี้โดยคาดหวังว่าจะได้แนวคิดของผู้นำชุมชนทั้ง 8 หมู่บ้านเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนในท้องที่ตำบลทาภาศ และต้องการเสริมกระบวนการดำเนินงานตั้งแต่กระบวนการคิด การวางแผน การปฏิบัติการ ตลอดจนการประเมินผล โดยได้เชิญวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิจากหน่วยงานพัฒนาชุมชน และส่วนราชการที่มีความรู้ความสามารถหรือและกำหนดกิจกรรม โดยเริ่มที่เทคนิค FSC เพื่อดันหาอดีต ปัจจุบันและอนาคตของแต่ละ

ชุมชน และได้นำกิจกรรมในการร่วมสร้างสิ่งประดิษฐ์มาใช้เป็นแนวทางสำหรับกระบวนการคิด การวางแผน การปฏิบัติและการประเมินผล โดยใช้วิธีการแบ่งกลุ่มให้แต่ละกลุ่มแข่งขันจัดทำครัว ทาน (ต้นครัวทานสำหรับปักเงินที่เสียบอยู่ปลายยอดไม้ไผ่) และตั้งกติกาไว้โดยการกำหนดวัสดุ สำหรับการทำกิจกรรม มีการตั้งราคาเพื่อวัดความประหยัด ความสวยงาม ความแข็งแรง ความสูง เมื่อหมดเวลาแล้วจึงนำมาเฉลยเพื่อสื่อความหมายของกิจกรรมให้ผู้นำชุมชนได้ทราบถึงกระบวนการคิด การวางแผน การปฏิบัติงานกลุ่ม การติดตามประเมินผลหลังการทำงานกลุ่มเสร็จสิ้นลง ทำให้ผู้เข้าร่วมเวทีเสวนาเข้าใจและมองเห็นภาพได้ชัดเจนขึ้น และเมื่อเริ่มคิดถึงกิจกรรมป่าชุมชน บวกกับความคาดหวังที่ได้เริ่มไว้ในตอนแรกของแต่ละชุมชน จึงเกิดมาตรการของแต่ละชุมชนขึ้น และมองไปถึงมาตรการรวมสำหรับตำบลตากาศ พร้อมทั้งได้ข้อสรุปว่าให้แต่ละชุมชนกลับไป ชี้แจงให้ชาวบ้านได้เข้าใจพร้อมกับเสนอให้ทีมวิจัยหลักเข้าร่วมชี้แจงเพื่อเสริมแนวคิดสำหรับผู้นำ ชุมชน และนักวิจัยพื้นที่ก็จะถือโอกาสนี้เดินทางไปชี้แจงสถานการณ์ของบ้านหนองผึ้งให้ชาวบ้าน อื่นๆได้เข้าใจกฎกติกาของบ้านหนองผึ้ง และทีมวิจัยหลักจะได้โอกาสในการสังเกตความเปลี่ยนแปลงตลอดจนแนวคิดของนักวิจัยพื้นที่ไปด้วย สำหรับแนวทางปฏิบัติของแต่ละชุมชนที่เข้าร่วม เสวนามีดังนี้

แนวทางของแต่ละชุมชนในการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชน

1. บ้านท้องฝาย หมู่ 1

1. ร่วมกันกำหนดขอบเขตป่าของหมู่บ้าน
2. จัดให้มีหน่วยงานในพื้นที่ประสานงานกับชุมชนเพื่อให้ความรู้แก่ชุมชน
3. สร้างจิตสำนึกให้คนรักป่า
4. ร่วมกันตั้งกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านที่ปฏิบัติได้จริง
5. ขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากทางราชการ

2. บ้านแพะยั้ง หมู่ที่ 2

1. กำหนดเขตรับผิดชอบและเขตติดต่อหมู่บ้านใกล้เคียงให้ชัดเจน
2. ตั้งคณะกรรมการขึ้น
3. พบว่าการประสานงานไม่มีอำนาจ (เข้าใจว่าเป็นอำนาจของพนักงานเจ้าหน้าที่)
4. จัดประชุมชาวบ้านโดยเชิญเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าร่วมประชุมด้วย
5. ให้เจ้าหน้าที่ติดตามประเมินผล

3. บ้านคอยแซ่ หมู่ 3

1. ร่วมมือโดยคนในหมู่บ้านประชุมและหารือเรื่องป่า
2. วางแผน ทำอย่างไรที่จะให้ป่าคงอยู่(ตั้งคณะกรรมการแบ่งหน้าที่ดำเนินการ)

3. ตั้งกฎเกณฑ์ ที่มาจากกรรมการ โดยห้ามตัดไม้ ใครตัดถูกปรับโดยกรรมการหมู่บ้าน
ร่วมกันอนุรักษ์รักษา ป่าปลูก ดูแล ทำข้อตกลงว่าการตัดต้นไม้เพื่อใช้ประโยชน์อะไรบ้าง

4. การปฏิบัติ ดำเนินการตามกฎเกณฑ์

5. ติดตามผลงานว่าผลการปฏิบัติเป็นอย่างไร ได้ผล ไม่ได้ผล สรุปผลงาน

4. บ้านเกาะทรายหมู่ 5

1. สำรวจแนวเขตป่าและเขตติดต่อให้ชัดเจน

2. เจ้าหน้าที่ทำความเข้าใจกับชาวบ้าน

3. ตั้งกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน

4. ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด

5. บ้านหนองบัว หมู่ 12

1. ประชุมหมู่บ้าน โดยมีวิทยากรเข้าร่วมชี้แจงด้วยและให้มีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าร่วมประชุม

2. ให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้จัดทำแนวเขตรับผิดชอบให้ชัดเจน

3. ตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมาและบันทึกปฏิบัติตามมติที่ประชุม

6. บ้านแม่ขนาด หมู่ที่ 8

1. จัดฝึกอบรมระหว่างเจ้าหน้าที่กับชุมชนเพื่อ ปฐกฐิตสำนึกให้ชุมชน

2. จัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครเพื่อสอดส่องดูแลและป้องกันรักษาป่า

3. ศึกษาหาแนวเขตติดต่อของป่าเพื่อให้ได้ข้อมูลที่แน่ชัด

4. แสวงหาความร่วมมือจากรัฐหรือองค์กรเอกชนที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ร่วมกัน

5. ตั้งกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าโดยการนำของอาสาสมัครชุมชน

7. บ้านป่าเตา หมู่ 9

1. ให้เจ้าหน้าที่เข้าไปร่วมประชุมกับชาวบ้าน ให้การฝึกอบรม

2. หยุดเผา หยุดตัดไม้ทำลายป่า

3. ปลูกต้นไม้ทดแทน

4. ตั้งกฎเกณฑ์การรักษาป่าให้ชาวบ้าน

5. สร้างความเข้าใจระหว่างเจ้าหน้าที่และชาวบ้าน

8. บ้านหนองผึ้ง หมู่ 11

เนื่องจากบ้านหนองผึ้งได้มีการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนไปแล้วจึงนำเสนอสิ่งที่ได้
ดำเนินการ ไปคือ

1. กฎเกณฑ์ของบ้านหนองผึ้งที่ได้กำหนดไว้แล้วโดยมติของที่ประชุมชาวบ้าน

2. ร่วมกันดูแลทั้งหมู่บ้าน

3. ขยายเครือข่ายการดำเนินงาน โดยแสวงหาความร่วมมือกับหมู่บ้านข้างเคียง

4. ขอรับการสนับสนุนจากหน่วยราชการ

เมื่อได้มาตรการของแต่ละหมู่บ้าน โดยกลุ่มผู้นำที่เข้าร่วมเสวนาในครั้งนี้ได้ร่วมกันคิดถึง มาตรการของตำบลขึ้น โดยได้ข้อสรุปว่า

1. ร่วมกันสำรวจขอบเขตรับผิดชอบในการดูแลรักษาป่าของตำบล โดยเฉพาะพื้นที่ป่าที่ เชื่อมติดต่อกันโดยข้อความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ในการสำรวจ
2. มีมาตรการของตำบลซึ่งเป็นมาตรการ โดยรวมซึ่งจะได้ร่วมหารือในระดับตำบลต่อไป
3. ให้องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นแกนนำในการจัดระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของตำบล โดยให้สอดคล้องกับแนวทางของแต่ละชุมชน

4.4 การเปิดเวทีเสวนาเพื่อสำรวจความต้องการของชุมชนทั้ง 8 ชุมชน

หลังจากที่ได้เปิดเวทีเสวนาในระดับผู้นำของตำบลเมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2543 แล้วทีม วิจัยพื้นที่ได้ประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลตากาศโดยนำเสนอกิจกรรมที่ได้ดำเนินการ ไปแล้วให้ทราบ และหารือกันซึ่งได้ข้อสรุปว่าจะออกไปจัดเวทีสำหรับชุมชนทั้ง 8 ชุมชนที่ผู้นำได้ เข้าร่วมฝึกอบรมและได้นัดหมายแต่ละหมู่บ้านไว้เพื่อกำหนดวันเวลาและสถานที่ ซึ่งได้เริ่มตั้งแต่วันที่ 4 เมษายน 2543 และเสร็จสิ้นในเดือนพฤษภาคม 2543 โดยร่วมกับชาวบ้านหนองผึ่งเปิดเวที เสวนาเพื่อหาข้อสรุปในการเชื่อมเครือข่ายป่าชุมชนต่อไป

ผลการดำเนินงานกิจกรรม

ในการเปิดเวทีเสวนาเครือข่ายป่าชุมชนสำหรับหมู่บ้านใกล้เคียงและมีพื้นที่ลักษณะ เดียวกันกับหมู่บ้านหนองผึ่ง มีกระบวนการดำเนินงานกิจกรรมคือ

1. ให้นักวิจัยพื้นที่ชี้แจงทำความเข้าใจเกี่ยวกับ โครงการวิจัยและแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ กิจกรรมป่าชุมชนและผลการดำเนินงานของบ้านหนองผึ่งพร้อมทั้งนำเอาผลสรุปของกลุ่มผู้นำ แต่ละชุมชนในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2543 แจ้งให้ชาวบ้านทราบและเปิดให้แสดงความคิดเห็น พร้อมทั้งสอบถามถึงสิ่งที่ชุมชนมีความต้องการนอกจากเรื่องเกี่ยวกับป่าไม้

2. สังเกตกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และบางเวทีจะใช้เทคนิคในการฝึกอบรม ช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็น

3. สังเกตกิจกรรมที่คณะกรรมการฝ่ายองค์การบริหารส่วนตำบลและเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน ดำเนินการ ซึ่งใช้เวทีเดียวกันสำหรับทำประชาคมหมู่บ้านเพื่อหาจุดอ่อนและจุดแข็งของแต่ละ ชุมชน เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการเตรียมประสานเครือข่ายป่าชุมชนในอนาคตให้มีประสิทธิภาพ ยิ่งขึ้น

จากกระบวนการที่ได้ดำเนินการในเวทีเสวนานั้นจะพบว่าในส่วน of หมู่บ้านที่เป็นคน พื้นเมือง ส่วนใหญ่จะแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง ซึ่งส่วนใหญ่จะมีความเห็นไปในทิศทาง เดียวกับกลุ่มผู้นำแต่ก็มีที่แตกต่างกันไปบ้างเช่น แนวคิดในเรื่องการสืบทอดซึ่งเกิดจากกลุ่มหมู่บ้าน

ที่เป็นชาวเขา (กระเหรี่ยง) ที่ไม่ค่อยแสดงออกมากนักเนื่องจากมีอุปสรรคในการสื่อสารเพราะส่วนใหญ่จะพูดภาษาไทยไม่ได้ แต่มีผู้นำซึ่งสามารถสื่อให้เข้าใจกับทีมวิจัยได้ เนื่องจากแนวคิดในเรื่องการสืบทอดนี้เมื่อทีมวิจัยได้สัมภาษณ์กลุ่มผู้อาวุโส (ผ่านล่าม) แล้วจึงทราบว่าจากประสบการณ์ของผู้อาวุโสจะมองว่าไม่ว่ากิจกรรมใดก็ตามที่เกิดขึ้นในชุมชนมักจะเกิดขึ้นตามชุดตามสมัย (การพัฒนาตามระบบราชการ) เมื่อโครงการผ่านไปแล้วก็แล้วกันไปผู้ที่ปฏิบัติก็มักเป็นกลุ่มที่ได้รับการชี้แนะ โดยเฉพาะพื้นที่ของชนเผ่าในปัจจุบันสามารถติดต่อคมนาคมกับสังคมภายนอกได้อย่างสะดวกสบายทุกฤดูกาล คนหนุ่มสาวของชุมชนก็จะมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากเดิมโดยผสมกลมกลืนไปกับสังคมเมือง ดังนั้นหากจะให้มีการรักษาป่าอย่างจริงจังและยั่งยืนก็ควรจะให้เยาวชนเข้ามามีส่วนรับรู้และมีจิตสำนึกในการสืบทอดด้วยเพราะเมื่อหมดยุคของผู้เฒ่าผู้แก่แล้วการรักษาป่าก็อาจหมดสิ้นตามไปด้วยเพราะวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป

ผลจากการเปิดเวทีชาวบ้านทั้ง 8 หมู่บ้านสรุปได้ดังนี้

1. ทุกชุมชนต้องการทราบแนวเขตของแต่ละหมู่บ้านว่ามีขอบเขตอยู่ที่ไหนเพื่อที่จะได้ร่วมกันรักษาป่าชุมชน

2. ต้องการให้ภาครัฐซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องดำเนินการตามอำนาจหน้าที่อย่างเที่ยงธรรม

3. ควรจัดให้มีการฝึกอบรมทำความเข้าใจกับราษฎรในเรื่องเกี่ยวกับป่าไม้ให้มากกว่าปัจจุบันซึ่งมองว่าราชการห่างเหินประชาชน เพราะมักจะเข้ามาตรวจผ่านๆ เมื่อมีคดีก็ดำเนินการทั้งในด้านบวกและลบ(ด้านบวกหมายถึงการดำเนินการตามหน้าที่อย่างเที่ยงตรง ด้านลบหมายถึงการทุจริตต่อตำแหน่งหน้าที่)

4. ควรสร้างจิตสำนึกให้แก่เยาวชนเพื่อจะได้มีอุดมการณ์ในการสืบทอดการรักษาป่าอย่างยั่งยืนต่อไป

เมื่อทีมวิจัยได้ข้อสรุปจากความต้องการของชาวบ้านแล้วทีมวิจัยพื้นที่เสนอว่าควรร่วมกับชาวบ้านทั้ง 8 หมู่บ้านซึ่งมีที่ทำกินอยู่ติดกับชายขอบป่าเดินสำรวจขอบเขตเหมือนกับที่ได้ดำเนินการกับบ้านหนองผึ่งและควรพิจารณาในเรื่องการสืบทอดของเยาวชน ที่สามารถดำเนินการได้ตามแผนปฏิบัติงานวิจัย และทีมวิจัยได้สังเกตความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับนักวิจัยพื้นที่ ซึ่งเริ่มที่จะคิดและวิเคราะห์ปัญหา และยังมีแนวทางในการปฏิบัติที่มองเห็นเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากความคาดหวังในงานวิจัยดังนี้

5. สิ่งที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากความคาดหวังในงานวิจัย

5.1 การตื่นตัวของหมู่บ้านเครือข่ายใกล้ชิดซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกันโดยเฉพาะกลุ่มผู้นำ ซึ่งส่งผลให้องค์การบริหารส่วนตำบลได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการคิด การวางแผนและการปฏิบัติการด้านป่าชุมชน เช่น การมีส่วนร่วมในการจัดเวทีแสดงความคิดเห็นตลอดจนโครงการฝึกอบรมในด้านต่าง ๆ เช่น การฝึกอบรมไฟป่า การจัดเวทีเสวนากลุ่มผู้นำระดับตำบล ตลอดจน

เวทีประชาคมในระดับหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีการร่วมกิจกรรมการปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรม การร่วมสำรวจสภาพป่าและแนวเขตป่าของแต่ละหมู่บ้าน เป็นต้น

5.2 การสืบทอดอุดมการณ์การรักษาป่าไปสู่เยาวชน ซึ่งเกิดจากเวทีประชาคมระดับหมู่บ้าน และนำแนวคิดนี้ไปร่วมหารือในองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อกำหนดกิจกรรมสำหรับเยาวชนขึ้น โดยได้หารือกับทีมวิจัยเพื่อช่วยพิจารณากำหนดหลักสูตรสำหรับกิจกรรมด้านเยาวชนโดยให้มีตัวแทนเยาวชนแต่ละชุมชนเข้าร่วมกิจกรรม

จากการหารือกิจกรรมเกี่ยวกับเยาวชนนี้ได้ข้อสรุปว่าควรจัดในลักษณะของค่ายเยาวชน และให้เยาวชนได้สัมผัสกับธรรมชาติและเรียนรู้จากธรรมชาติจริง จึงได้กำหนดให้มีการเข้าค่ายเยาวชนเพื่อสืบสานอุดมการณ์การรักษาป่าขึ้นที่อุทยานแห่งชาติคอยขุนตาน เป็นเวลา 2 วัน 2 คืน โดยมีกิจกรรมที่สำคัญสำหรับค่ายเยาวชนครั้งนี้คือการถ่ายทอดให้เยาวชนได้เกิดจิตสำนึกและมองเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบของเกมการเดินป่า และศึกษาธรรมชาติแต่ละหว่างทางที่เดินนั้นก็มีการให้แข่งขันกันตลอดเวลา และจะมีวิทยากรคอยบรรยายให้ความรู้ตามจุดต่างๆตลอดเส้นทางเดินหรือเรียกกิจกรรมนี้ว่า Walk Rally นั่นเอง นอกจากนี้มีการละลายพฤติกรรมของเยาวชนเมื่อเดินทางมาถึงอุทยานแห่งชาติคอยขุนตานและให้เจ้าหน้าที่อุทยานบรรยายกิจกรรมและภารกิจของอุทยานแห่งชาติคอยขุนตานประกอบสไลด์ และเมื่อกิจกรรม Walk Rally ในภาคกลางวันเสร็จแล้วในภาคกลางคืนให้มีการแสดงออกของเยาวชนแต่ละกลุ่มรอบกองไฟ (Camp Fire) ซึ่งส่วนใหญ่จะแสดงออกในรูปของการรักษาป่าในรูปแบบต่างๆ และได้มีกลุ่มผู้นำรวมจนถึงผู้ปกครองของเยาวชนได้เดินทางไปสังเกตการณ์และร่วมกิจกรรมกับเยาวชนส่วนหนึ่ง

ก่อนจะเดินทางกลับในช่วงเช้าของวันที่สอง ได้ให้เยาวชนเสนอแนวคิดของแต่ละหมู่บ้าน ที่เกี่ยวกับการรักษาป่า ซึ่งเยาวชนก็ได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางดังนี้

แนวคิดของเยาวชนเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน

1. บ้านท้องฝาย หมู่ที่ 1

1. จัดทำถังขยะในป่าไม้
2. เขียนป้ายณรงค์เกี่ยวกับเรื่องขยะในแม่น้ำ ขยะเรื้อราดในป่า เรื่องสารเคมี การทำลายป่า
3. นำความรู้ที่ได้จากการอบรมไปเผยแพร่ให้ชาวบ้าน
4. เสนอให้ชาวบ้านทำกิจกรรมเกี่ยวกับป่า
5. ถ้าเข้าป่าไม่ควรทำร้ายสัตว์ป่า

มีคำขวัญว่า	ต้นไม้คือชีวิต	อย่าเพิ่งคิดทำลายป่า
	ทุกคนช่วยรักษา	อนุรักษ์ป่าให้คงเดิม

2. บ้านแพะย่นต์ หมู่ที่ 2

1. นำความรู้ที่ได้จากการฝึกอบรมไปแนะนำให้ชาวบ้านได้รับรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้
2. จัดตั้งรวมกลุ่มเยาวชนทำกิจกรรมปลูกป่าทดแทนป่าที่สูญเสียไป
3. ดูป่าธรรมชาติเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าตามสถานที่ต่างๆ เช่น ตามร้านค้า ตามที่อ่านหนังสือพิมพ์ หรือตามต้นไม้

3. บ้านคอยแซ หมู่ที่ 3

1. ร่วมอนุรักษ์ป่าไม้ให้คงเดิม ปลูกและรักษาดินไม้ คอยสอดส่องดูแลผู้บุกรุกป่า ทำลายป่า
2. ร่วมรณรงค์การปลูกป่า จัดให้มีการปลูกต้นไม้เพื่อให้ป่ากลับสู่สภาพเดิมและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น
3. ร่วมสงวนพันธุ์สัตว์ป่า ไม่ล่าสัตว์ มีการปล่อยพันธุ์สัตว์ป่า
4. ช่วยกันรักษาความสะอาด จัดให้มีถังขยะให้ทั่วถึง ตามข้างทางเดิน ทั้งขยะให้ถูกที่ เขียนป้ายรณรงค์ให้ช่วยรักษาความสะอาด
5. ปลูกป่าทดแทนต้นไม้ที่ขาดหายไป
6. นำเอาความรู้ที่ได้ไปเผยแพร่สืบต่อไป เพื่อให้ทุกคนตระหนักถึงคุณค่าของป่า
7. เผยแพร่คนในหมู่บ้าน ให้งดการทำไร่เลื่อนลอย เพราะทรัพยากรธรรมชาติตอนนี้ลดน้อยถอยลงไป
8. จัดเขตป่าเพื่อจะได้ดูแลได้ทั่วถึง เพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายป่า
9. ร่วมเสนอแนวทางแก้ปัญหาผู้บุกรุกป่าทำลายป่า ล่าสัตว์ เพื่อให้ตระหนักถึงโทษของการกระทำ
10. ตั้งกฎ บทลงโทษของการบุกรุกป่า ทำลายป่า ล่าสัตว์ ให้สาสมแก่การกระทำให้มากขึ้นกว่าเดิมหลายเท่า

4. บ้านป่าเลา หมู่ที่ 9

1. สร้างความรู้ความเข้าใจให้คนในชุมชนเช่น
 - ให้มีการจัดอบรมโดยเชิญวิทยากรมาให้ความรู้
 - แจกจ่ายเอกสารให้คนในชุมชน
2. สนับสนุนให้มีกิจกรรมในด้านการรักษาป่า เช่น การปลูกป่า, บวชป่า, ทำแนวกันไฟ
3. กระจายข่าวสารไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงเพื่อขอความร่วมมือในการทำกิจกรรมเกี่ยวกับการรักษาป่า

5. บ้านหนองผึ่ง หมู่ที่ 11

1. ช่วยกันปลูกป่าเพื่อจะได้มีป่าที่อุดมสมบูรณ์
2. ช่วยกันอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าไว้ให้ลูกหลานเราได้ศึกษาวิถีชีวิต
3. ช่วยกันป้องกันไฟป่าในเวลาหน้าแล้ง

4.ช่วยกันสอดส่องดูแลสัตว์ป่า

5.ช่วยกันป้องกันรอยชะไม่ให้อาไปทิ้งในป่าของหมู่บ้าน

วิธีการรักษาป่า

ต้องเรียกเยาวชนทุกคนในหมู่บ้านมาชุมนุมกันว่าจะทำอย่างไรกับป่าของเราโดยการปลูกแถวเดียวห่างกันประมาณ 2 ศอก และปลูกกันป่าและไร่เพื่อไม่ให้บุกรุกและทำลายป่า เพราะมีบางคนมาบุกรุกทำลายป่า

วิธีการอนุรักษ์สัตว์ป่า

ออกกฎหมายในหมู่บ้านไม่ให้ยิงสัตว์ป่าที่มีจำนวนน้อยใกล้สูญพันธุ์ ศึกษาการดำรงชีวิตของสัตว์ป่านานาชนิด เพื่อหาวิธีป้องกันและขยายพันธุ์ให้มากขึ้นได้รวดเร็ว

วิธีการป้องกันไฟป่าและสัตว์ป่า

เมื่อถึงหน้าแล้งจะจัดตั้งเวรยามคอยสอดส่องดูแลการบุกรุกทำลายป่าและการเกิดไฟป่า เตรียมอุปกรณ์การดับไฟป่าให้พร้อมในการทำงานอยู่เสมอ และดูแลสัตว์ป่าในเรื่องที่อยู่อาศัยซึ่งจะเกิดปัญหาหลังเกิดไฟป่า

วิธีป้องกันรอยชะไม่ให้เอาไปทิ้งในป่า

รณรงค์และป้องกันไม่ให้รอยชะนำขยะจากเขตเทศบาลมาทิ้งในป่าของหมู่บ้านซึ่งทำให้เกิดปัญหาการเน่าเสียของขยะมูลฝอย ปัญหาทางกลิ่นและการเผาไหม้ของขยะทำให้เกิดมลพิษทำลายชั้นโอโซนเกิดปัญหาเรือนกระจกถ้าจะนำมาทิ้งจริง ๆ ควรจะเก็บเงินเพื่อเป็นทุนในการปรับสภาพป่ารอบ ๆ บริเวณที่ทิ้งขยะที่เสื่อมโทรม

6.บ้านหนองบัว หมู่ที่ 12

สิ่งที่ทำได้โดย)

- 1.จัดกิจกรรมเพื่อให้เยาวชนในหมู่บ้านรู้ซึ่งถึงคุณค่าของป่าไม้โดยการปลูกป่า
- 2.ร่วมรณรงค์การกำจัดขยะมูลฝอยภายในหมู่บ้านเดือนละ 2 ครั้ง
- 3.ประชาสัมพันธ์ให้สมาชิกในหมู่บ้านลด ละ เลิก การทิ้งขยะไม่ถูกที่และไม่ตัดไม้
- 4.จัดตั้งชมรมรักษาป่าไม้ เพื่อดูแลรักษาป่าไม้รวมถึงการถ่ายทอดเจตนารมณ์

แนวคิด

- 1.เชิญประชุมคณะที่ปรึกษาเยาวชนและคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 2.สำรวจป่าไม้ในเขตพื้นที่ของหมู่บ้านเพื่อหาข้อมูลป่าไม้ที่ยังไม่ได้ถูกบุกรุก
- 3.แจ้งให้สมาชิกในหมู่บ้านทุกคนทราบถึงสภาพป่าไม้ภายในพื้นที่ของเราว่าถูกบุกรุกทำลายเพื่อหวังประโยชน์ส่วนตนโดยไม่คำนึงถึงผลที่ตามมา
- 4.แต่งตั้งคณะกรรมการดูแลและควบคุมพฤติกรรมบุคคลที่ถูกถ้าพื้นที่ป่าไม้โดยมีมาตรการลงโทษตามมติที่ประชุม

เมื่อได้แนวคิดของเยาวชนในแต่ละชุมชนแล้วทีมวิจัยจึงได้สรุปแนวคิดให้เยาวชนนำไปพิจารณาหลังจากที่เสร็จภารกิจจากการฝึกอบรมไปแล้ว ซึ่งทีมวิจัยพบว่ามีเยาวชนอยู่ 2 ชุมชนที่มีกิจกรรมต่อเนื่อง คือ กลุ่มเยาวชนบ้านท้องฝายหมู่ที่ 1 และกลุ่มเยาวชนบ้านหนองบัว หมู่ที่ 12 โดยเยาวชนทั้งสองกลุ่มนี้จะมีการรวมตัวกันทำกิจกรรมตามที่ได้มีแนวคิดไว้ เช่น เยาวชนของบ้านท้องฝายจะนัดรวมกลุ่มกันที่บ้านผู้ใหญ่บ้านในวันที่ 28 ตุลาคม 2543 แล้วร่วมกันจัดทำป้ายรณรงค์ในการรักษาป่าของหมู่บ้านโดยช่วยกันจัดทำป้ายโดยนำเศษไม้ที่เหลือจากการแกะสลัก (ไม้ฉำฉา) มาช่วยกันทาสีพื้นให้เป็นสีขาว เมื่อทาสีพื้นแห้งแล้วก็นำมาเขียนเป็นคำขวัญต่าง ๆ ที่เกิดจากความคิดของเยาวชนเองรวมทั้งนำป้ายเก่าที่ยังมีสภาพใช้ได้มาทาสีเพื่อทำเป็นถังขยะ ไปไว้ในที่สาธารณะเช่น บริเวณอ่างเก็บน้ำแม่กิม และบริเวณภายในป่าของหมู่บ้านที่มีการเข้าไปพักผ่อนกันอยู่เสมอ พร้อมทั้งนำป้ายคำขวัญไปติดตามต้นไม้บริเวณอ่างเก็บน้ำและภายในบริเวณป่า โดยได้รับการสนับสนุนจากผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นแรงผลักดันที่สำคัญในการจัดกิจกรรมครั้งนี้ ทีมวิจัยที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้ได้สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านในลักษณะของการพูดคุยทราบว่า ผู้ใหญ่บ้านท้องฝายไม่ค่อยคาดหวังในกลุ่มผู้ใหญ่บ้าน เพราะค่อนข้างลำบากที่จะชี้ว่า จึงมีแนวคิดว่าจะให้เด็กเยาวชนซึ่งเป็นลูกหลานของกลุ่มผู้ใหญ่เป็นแรงกระตุ้นเพื่อสกัดแนวคิดของคนบางกลุ่มที่ไม่ค่อยเห็นด้วยกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้เกิดความละอายใจและหยุดยั้งการดำเนินการที่ไม่เหมาะสมซึ่งเป็นแนวทางที่ค่อนข้างนุ่มนวล เมื่อกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการอนุรักษ์หยุดยั้งพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมได้คนส่วนใหญ่ในชุมชนก็จะเกิดแนวคิดร่วมกับเยาวชนและการดำเนินกิจกรรมด้านนี้ก็จะประสบความสำเร็จ ซึ่งนับว่าเป็นกุศโลบายที่แยบยล สำหรับแนวคิดของผู้ใหญ่บ้านท้องฝาย

ส่วนกลุ่มเยาวชนบ้านหนองบัว หมู่ที่ 12 ก็มีนัดหมายประชุมกันในวันที่ 5 พฤศจิกายน 2543 โดยผู้นำกลุ่มของเยาวชนบ้านหนองบัวจะมีจุดเด่นอยู่ในตัวเองและเป็นที่ยอมรับของเยาวชนในระดับตำบลเนื่องจากมีความสามารถเฉพาะตัวสูง อีกทั้งยังเป็นลูกสาวของกำนันประจำตำบล ทากาศ ทำให้สามารถจัดกิจกรรมต่างๆ ได้ค่อนข้างลงตัว โดยบ้านหนองบัวได้ดำเนินกิจกรรมตามที่ได้ระบุไว้ในตอนเช้าด้วยเยาวชนคือร่วมกันรณรงค์กำจัดขยะมูลฝอยในหมู่บ้าน จัดตั้งชมรมรักษาป่าของเยาวชนบ้านหนองบัวขึ้นและมีนัดหมายในการทำกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการรักษาป่าในช่วงการปิดภาคเรียน เช่น การปลูกต้นไม้ เป็นต้น

สำหรับเยาวชนในหมู่บ้านอื่นยังไม่ได้ติดตามผลการดำเนินงานยกเว้นเฉพาะบ้านหนองผึ้ง ซึ่งดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับทางผู้ใหญ่บ้านอยู่แล้ว

ตอนที่ 4 การวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน:กรณีศึกษาบ้านหนองผึ้ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ครั้งนี้ปรากฏผลการวิจัยที่สรุปได้ดังนี้

1. ผลที่เกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์ (องค์ความรู้ที่ได้รับ)

1.1 บทเรียนในการจัดการป่าชุมชนของภาครัฐและชุมชนที่ไม่ประสบผลสำเร็จ

ก. ภาครัฐ

1). แนวคิดของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ เกี่ยวกับป่าชุมชนพบว่าเจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ทั้งในระดับนโยบาย ผู้บริหารและผู้ปฏิบัติต่างมีแนวคิดไปในทิศทางเดียวกันคือมองว่าป่าเป็นสมบัติของชาติ (รัฐ) ที่ใครก็ไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ถ้าไม่ได้รับอนุญาตตามกฎหมาย ซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดมิติเดียว (ด้านกฎหมาย) ที่ถูกถ่ายทอดมากกว่าหนึ่งศตวรรษนับตั้งแต่มีการสถาปนากรมป่าไม้ (2439) เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะมีความพยายามในการปรับเปลี่ยนแนวทางปฏิบัติให้สาธารณชนได้รับรู้ก็ตาม เช่นการดำเนินงานในโครงการพัฒนาป่าชุมชนซึ่งได้เริ่มมาประมาณหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา แต่ก็ยังคงแฝงไว้ซึ่งอำนาจรัฐอย่างเต็มเปี่ยม โดยเฉพาะการดำเนินงานด้านป่าชุมชนโดยอาศัยกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาเป็นตัวกำหนดเพื่อเชื่อมโยงการใช้อำนาจตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ที่ให้อำนาจอธิบดีกรมป่าไม้ในการอนุมัติหรือไม่อนุมัติให้มีการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชน (คู่มือการจัดทำโครงการป่าชุมชน, กรมป่าไม้, หน้า 6) นอกจากนี้แนวคิดในเชิงอำนาจแล้วภาครัฐยังคงมองว่าป่าเป็นเพียงสิ่งที่จะสนองความต้องการในด้านการบริโภคซึ่งเน้นไปที่ตัวไม้ใช้สอยเป็นด้านหลัก จะสังเกตได้จากโครงการพัฒนาป่าชุมชนของรัฐนั้นทุ่มเทงบประมาณในด้านการเพาะชำกล้าไม้เป็นหลักและให้ความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่า การติดตามผลการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของภาครัฐนั้นมองที่การเพาะชำกล้าไม้เป็นหลักว่าการดำเนินโครงการมีประสิทธิภาพหรือไม่ โดยไม่คำนึงถึงว่าจะมีวิธีดำเนินการอย่างไรขอให้มีการปลูกกล้าไม้ก็เป็นอันใช้ได้ ซึ่งอาจเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้โครงการด้านนี้ของภาครัฐไม่ประสบผลสำเร็จ และส่งผลให้เกิดความล้มเหลวสำหรับเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติอย่างผิดๆ อีกด้วย

2). ขาดการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชน ซึ่งมีสาเหตุหลายประการที่เชื่อมโยงมาจากแนวคิดในข้อ 1). เพราะเมื่อมองป่าชุมชนในมิติเชิงอำนาจแล้วแนวคิดในเรื่องของสังคมในชุมชนก็อ่อนด้อยตามลงไปด้วย ทำให้ขาดความสนใจในด้านสังคมและขาดองค์ความรู้ในด้านนี้ไป โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติซึ่งขาดความรู้ทางด้านชุมชน (เจ้าหน้าที่ป่าไม้ส่วนใหญ่) เพราะเคยชินกับการปฏิบัติในเชิงอำนาจมาโดยตลอด

3). ไม่มีการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ด้านป่าชุมชน เพราะมักจะปฏิบัติตามแผนงานที่ถูกกำหนดมาจากส่วนกลางเป็นหลัก โดยไม่ได้มองบริบทของพื้นที่ที่มีความเหมาะสมเพียงใด ความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายที่เกิดขึ้นในพื้นที่ป่าชุมชนของจังหวัดลำพูนส่วนใหญ่เกิดจากความสัมพันธ์จากเครือญาติใกล้ชิดไปสู่วิชาชีพขายที่ผ่านทางเครือญาติใกล้ชิดจนไปสู่สังคมภายนอกในที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของโบโซแวง (1974) ที่เสนอลักษณะความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายสังคมไว้ 4 ลักษณะคือ

1.ความสัมพันธ์เชิงซ้อน(Diversity of Linkage: Multiplexity) ซึ่งจะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ซึ่งแต่ละคนนั้นมิได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่หลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน เช่นบทบาทพ่อ บทบาทผู้ใหญ่นบ้าน บทบาทลูก เป็นต้น ดังนั้นบุคคลอาจมีความสัมพันธ์กันได้ทั้งในบทบาทเดียวหรือหลายบทบาทประกอบกัน

2.ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการแลกเปลี่ยน(Transaction Contact) เพราะบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคมหรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ เช่น สิ่งของ ความช่วยเหลือต่างๆ หรือบุญคุณที่ต้องมีการตอบแทนกันต่อไปภายหน้า โดยที่ตัวบุคคลเป็นผู้ตัดสินใจเองในการที่จะเลือกมีพฤติกรรมอย่างไรหรือแลกเปลี่ยนอะไรกับอีกบุคคลหนึ่ง

3.ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน(Directional Flow) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนนั้น สามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมมือกัน หรือแข่งขันกันระหว่างบุคคลหรือกลุ่ม อีกทั้งก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุลกันและไม่สมดุลกันขึ้นด้วย ซึ่งหมายถึงการได้รับผลประโยชน์จากกันและกันทั้งในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกันโดยฝ่ายหนึ่งอาจได้รับมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

4.ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์(Frequency and Duration of Relationship) ความถี่หรือบ่อยครั้งของความสัมพันธ์นั้น เป็นปัจจัยที่นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ในลักษณะการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และในทำนองเดียวกันความถี่หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์ก็เป็นผลเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงซ้อน ความผูกพันและความมีอิทธิพลต่อกันและกันในด้านพฤติกรรมนั้น จะขึ้นอยู่กับความถี่หรือบ่อยครั้งของการพบปะสัมพันธ์กัน ประกอบกันขึ้นอยู่กับช่วงระยะเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคน จะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น เพราะถือว่ามีความผูกพันกันมาก แต่ความถี่หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์อย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลได้

จากแนวคิดในเรื่องเครือข่ายสังคมนี้ทำให้มองเห็นว่าความสำเร็จในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนนั้นไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จเพียงชุมชนใดชุมชนหนึ่งเท่านั้นแต่จะต้องมีความสัมพันธ์กันโดยเฉพาะชุมชนใกล้ชิดซึ่งมีพื้นที่เชื่อมติดต่อกันได้นั้นยังมีความสำคัญที่สุด เพราะจะเป็นตัวบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนได้เป็นอย่างดี

4).เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติไม่สามารถดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนได้ตามแผนงานที่กำหนดไว้ ซึ่งจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ซึ่งรับผิดชอบงานป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน พบว่า นอกจากศักยภาพของเจ้าหน้าที่ซึ่งไม่มีความรอบรู้ในเรื่องเกี่ยวกับชุมชนแล้ว ยังมีปัญหาที่ต้อง

ปฏิบัติงานนอกเหนือจากกิจกรรมด้านป่าชุมชนซึ่งไม่อาจขัดกับระบบราชการหรือจิตใจเจ้านาย
 นั่นเอง(เป็นความเข้าใจและบุคลิกของผู้ให้สัมภาษณ์) ซึ่งการปฏิบัติงานลักษณะนี้น่าจะเหมือนกับ
 ลักษณะของข้าราชการส่วนใหญ่ซึ่งจะต้องมีบุคลิกที่อ่อนน้อมถ่อมตนกับผู้บังคับบัญชาจึงจะเกิด
 ความเจริญก้าวหน้าในวิถีชีวิตราชการ ทำให้ความอ่อนด้อยในเรื่องชุมชนหรือสังคมจะเป็นเรื่อง
 ธรรมดาทั้งๆที่ไม่ธรรมดา เพราะรู้อยู่แล้วว่าการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนนั้นจะสำเร็จหรือไม่
 สำเร็จคำตอบจะอยู่ที่หมู่บ้านทุกครั้งไป ไม่ใช่อยู่ที่เจ้านาย

ข.ภาคชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษา(บ้านสันปูเลย หมู่2 ต.ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน)

1).สภาพพื้นที่ป่าชุมชนไม่มีสภาพป่าที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้เพราะเป็นพื้นที่ป่า
 เสือบโหมเนื่องจากเคยเป็นพื้นที่จัดสรรให้ราษฎรทำกินแต่ราษฎรไม่สามารถทำกินได้เนื่องจากมี
 ความแห้งแล้ง และไม่มีแหล่งน้ำสำหรับทำการเกษตร ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของเสน่ห์
 จามริกและคณะ(อ้างแล้ว,หน้า 174-185)ที่พบว่าเงื่อนไขในการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชน
 นั้นจะต้องเป็นชุมชนที่มีทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะ
 พลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการผลิตด้านการเกษตร

2).ราษฎรขาดจิตสำนึกในการรักษาป่าอย่างแท้จริง ซึ่งจิตสำนึกในการรักษาป่านั้นเสน่ห์
 จามริกและคณะ(อ้างแล้ว) กล่าวว่านอกจากจะมีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์
 ร่วมกันเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงอุดมการณ์ ความเชื่อ และพิทักษ์สิทธิชุมชนและสิทธิธรรมชาติ
 ในความเป็นมนุษย์ มิให้ถูกก้าวล่วงรุกร้าจากบุคคลภายนอก ซึ่งจิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิด
 จากเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ ดังนี้

2.1 เกิดจากประเพณีความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา

2.2 เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน

2.3 เกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น ต่อต้านสัมปทานทำไม้,ต่อต้าน

โครงการของรัฐ,ต่อต้านธุรกิจเอกชน,การแก่งแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง (ซึ่งในประเด็น
 การต่อต้านการรุกรานจากภายนอกของพื้นที่ศึกษานี้เป็นการต่อต้านหลังจากที่กลุ่มตนเองขายสิทธิ
 ครอบครองไปแล้ว แต่ต่อต้านเพื่อจะได้สิทธินั้นคืนมาและเมื่อได้มาแล้วก็เป็นฝ่ายละเมิดสิทธินั้น
 เสียเอง)

2.4 เกิดจากปัญหาภัยแล้ง

3).ขาดการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นระบบ เนื่องจากเมื่อร่วมกันต่อสู้กันสามารถรวมตัวกันได้
 ในระดับหนึ่งแต่ความยุ่งเหยิงภายในองค์กรเกิดขึ้นเมื่อวัตถุประสงค์ต่างกันกล่าวคือกลุ่มผู้นำซึ่งมี
 ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมีความเห็นว่าจะต้องนำพื้นที่นี้มาใช้ประโยชน์ร่วมกันในรูปแบบ
 ของป่าชุมชนแต่อีกกลุ่มหนึ่งที่มีเจตนาแฝงเร้นมาแต่เริ่มแรกซึ่งเป็นกลุ่มที่มากกว่าต้องการนำพื้นที่
 มาแบ่งปันกัน ซึ่งผลที่สุดก็ไม่สามารถต้านทานกลุ่มหลังที่มีจำนวนมากกว่าได้ ผู้ใหญ่บ้านต้องถูก
 บีบให้ลาออก และถูกลงโทษทางสังคมในลักษณะของการไม่คบค้าสมาคม กลับแก่งแย่งในด้านต่างๆ

เช่น การตัดน้ำ ตัดไฟ เป็นต้น และกลุ่มหลังนี้ก็รวมตัวกันบุกพื้นที่โดยใช้เครื่องจักรกล เช่น รถแทรกเตอร์ เลื่อยยนต์ มีด ขวาน ตามแต่จะหาได้ซึ่งเจ้าหน้าที่ก็ไม่สามารถที่จะยับยั้งได้เพราะเป็นปัญหาในด้านมวลชนซึ่งมีเป็นจำนวนมาก

4) ขาดระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการเริ่มต้นของการรักษาป่าชุมชนของพื้นที่ศึกษานี้แตกต่างจากชุมชนอื่น เพราะเจตนาแต่เริ่มแรกนั้นไม่ได้มีพื้นฐานมาจากความต้องการของราษฎร แต่เป็นการสนองตอบแก่ราษฎรในลักษณะของระบบราชการคือคิดว่าราษฎรต้องการพื้นที่ทำกินก็มีโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้โดยไม่ได้คำนึงถึงความเหมาะสมของพื้นที่แต่อย่างใด ทำให้ราษฎรไม่ได้เข้าทำประโยชน์แต่ยังคงสิทธิครอบครองไว้ เมื่อมีผู้มาติดต่อซื้อขาย ก็ยกสิทธิครอบครองนี้ให้ แล้วก็มาเรียกร้องเอาในคอนหลัง ทำให้ระบบการจัดการทรัพยากรขาดหายไป และไม่ควรรออย่างยั่งยืนที่จะไปกำหนดเอาว่าพื้นที่ซึ่งมีลักษณะนี้หรือใกล้เคียงกัน มีสภาพเป็นป่าชุมชนเพราะจะทำให้เกิดความเข้าใจที่ผิด และแอบอ้างโดยใช้นิยามของป่าชุมชนเป็นเครื่องมือในการทำลายในโอกาสต่อไป

1.2 บทเรียนในการจัดการป่าชุมชนของภาครัฐและชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ

ก. ภาครัฐ

ในส่วนของภาครัฐนั้นพบว่า การดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนถ้าต้องการให้ประสบผลสำเร็จอย่างยั่งยืนจะต้องเข้าไปเสริมสร้างการจัดการของชุมชนที่มีการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนมาแล้วเท่านั้น เนื่องจากการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนของภาครัฐนั้นเพิ่งเริ่มดำเนินการที่เห็นเป็นรูปธรรมมาเพียงประมาณหนึ่งทศวรรษเท่านั้น และเป็นการดำเนินการที่ค่อนข้างเคลื่อนไหวตามกระแสสังคมที่เชื่องช้า เพราะยังติดขัดในรูปแบบการจัดการป่าในเชิงอำนาจดังที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ต้น ซึ่งเมื่อได้ศึกษากิจกรรมต่างๆ ในส่วนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนก็จะพบว่า เป็นการดำเนินการในส่วนของหมู่บ้านที่มีกิจกรรมป่าชุมชนอยู่แล้ว (ดำเนินการก่อนเจ้าหน้าที่เข้าไปเสริม) สำหรับหมู่บ้านใหม่ก็เป็นการเข้าไปดำเนินการตามระบบราชการทั่วไป (ทำให้เสร็จ ๆ ไปตามแผนปฏิบัติการประจำปี) จึงประสบผลสำเร็จได้ยากมาก

ข. ภาคชุมชน

จากพื้นที่ศึกษาที่ใช้เป็นมาตรฐานในการกำหนดความสำเร็จของการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชน คือบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่าความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนเกิดจาก

1. บทเรียนของความแห้งแล้ง ซึ่งชาวบ้านทุ่งยาวได้ประสบจนต้องมีการอพยพโยกย้ายจากถิ่นกำเนิดมาหาพื้นที่สำหรับตั้งหมู่บ้านใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์มีทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่าที่เอื้อต่อการผลิต จึงได้นำบทเรียนจากความแห้งแล้งนี้มาเป็นคติเตือนใจให้ชาวบ้านได้รำลึกถึงความยากแค้นที่เคยได้รับ ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของเสนห์ จามริกและคณะ(อ้างแล้ว)ที่ว่าชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่

จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน และทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร

2.ผู้นำ ของบ้านทุ่งยาวตั้งแต่แรกเริ่มที่มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในปี พ.ศ.2458 จะมีบุคลิกที่เข้มแข็งเด็ดขาด มีภูมิปัญญาสูง ซึ่งจะเห็นได้จากการสั่งห้ามไม่ให้ชาวบ้านตัดไม้ในพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร นอกจากนี้แล้วยังมีแนวคิดในการขุดเหมืองฝายเพื่อนำน้ำเข้ามาใช้ในพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของเสน่ห์ จามริกและคณะ(อ้างแล้ว)ที่ว่าชุมชนที่มีการรักษาป่าจะต้องเป็นชุมชนที่มีผู้นำทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ ที่มีความเข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่างๆของชุมชนได้แล้ว ยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปยิ่งไปกว่านั้นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำชุมชน คือการทำงานบนพื้นฐานของการรักษาสถาปัตยกรรมของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก ซึ่งผู้นำของบ้านทุ่งยาวตั้งแต่เริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบันล้วนแล้วแต่มีคุณลักษณะเช่นนี้ทุกคนเพียงแต่มีการปรับเปลี่ยนวิธีการไปตามยุคสมัยเท่านั้น

3.จิตสำนึกที่เกิดจากประเพณีความเชื่อและอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งชาวบ้านทุ่งยาวมีความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาตินี้มาตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐานมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสังเกตได้จากพิธีกรรมในการเลี้ยงผีฝาย ซึ่งตรงกับวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 ของทุกปี จะมีการนำเอาหมูเป็นๆมาฆ่าที่ฝายแล้วทำพิธีเช่นไหว้ นิมนต์พระมาแสดงธรรม มีการโยงสายสิญจ์ (เส้นด้ายที่ทำจากฝ้ายดิบทำเป็นเส้นหยาบๆใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ) ให้ผ่านต้นไม้ต่าง ๆ ในบริเวณป่าน้ำจำจนถึงบริเวณฝาย ซึ่งถือว่าเป็นกุศโลบายที่ชาญฉลาดของชาวบ้าน ทำให้ไม่มีใครกล้าลักลอบตัดไม้ในป่าน้ำจำอีกเนื่องจากถือว่าได้ผ่านพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความรู้สึกกว่าป่าเป็นกรรมสิทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ของอำนาจเหนือธรรมชาติทำให้ชุมชนมีหน้าที่ต้องดูแลรักษาเพื่อให้อำนาจเหนือธรรมชาตินั้นมีความพอใจและคลอบรรดาลให้ชาวบ้านมีความสุขปราศจากภัยพิบัติต่างๆ

4.การมีส่วนร่วมและการใช้ผลประโยชน์จากป่า ของชาวบ้านทุ่งยาวมีมาตั้งแต่เริ่มดำเนินการรักษาป่า จากการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสของบ้านทุ่งยาวซึ่งได้เล่าถึงความเป็นมาในการรักษาป่าตลอดจนการใช้ประโยชน์จากป่าว่าจะใช้เมล็ดของที่ประชุมในการตัดสินใจเรื่องต่างๆเกี่ยวกับป่าสำหรับการใช้ประโยชน์นั้นไม่ได้หวงห้ามแต่ต้องทำตามกฎของหมู่บ้านที่ได้บังคับไว้ ซึ่งรวมถึงบุคคลภายนอกด้วย จากผลการศึกษาของสุรินทร์ สุริวงศ์ (2543,หน้า 63) พบว่าชาวบ้านทุ่งยาวได้ใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบของอาหารปามีมูลค่าสูงถึงเดือนละ 66,829 บาท จากมูลค่าในเชิงเศรษฐศาสตร์ที่ปรากฏนี้ทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่าและเกิดความหวงแหนไม่ยินยอมให้ใครเข้ามาทำลายความเสียหายให้เกิดขึ้นกับป่า จึงทำให้ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวดำรงอยู่อย่างยั่งยืนและให้ประโยชน์แก่ชุมชนมาจนถึงทุกวันนี้

5. การสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างเป็นระบบ ซึ่งถือว่าเป็นการประสานงานกับองค์กรภายนอกชุมชนที่มาเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนทุ่ยวทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้องค์กรภายในชุมชนทุ่ยวมีการปรับตัวและมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น โดยเฉพาะองค์กรที่ดูแลในเรื่องป่านั้นจะเกิดความตระหนักว่าสิ่งที่ทำให้บ้านทุ่ยวมีชื่อเสียงและเป็นตัวอย่างที่ดีก็คือป่าชุมชน ดังนั้นความรักและหวงแหนป่าชุมชนก็ย่อมมีสูงขึ้นตามไปด้วย

1.3 ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่วิจัย

1.3.1 ด้านป่าชุมชน ชาวบ้านหนองผึ่งทั้งหมคมมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องป่าชุมชนของตนเองเป็นอย่างดี เพราะสามารถทราบอาณาเขตที่ชาวบ้านต้องร่วมกันรับผิดชอบ มีแนวเขตธรรมชาติที่ใช้พันธุ์ไม้ยืนต้นคือต้นสะเคาที่ร่วมกันคิดและขอความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำมาปลูกเป็นแนวเขตธรรมชาติและทราบสภาพระบบนิเวศของป่าโดยการร่วมกันเดินสำรวจกับทีมวิจัย พร้อมทั้งมีแผนที่แสดงแนวเขตป่าของบ้านหนองผึ่งอย่างชัดเจน นอกจากนี้ชาวบ้านหนองผึ่งทราบดีว่าพื้นที่ป่าชุมชนที่ร่วมกันรักษานี้อยู่ในพื้นที่หวงห้ามพิเศษคืออยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคอยผาเมือง ซึ่ง “ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปครอบครองยึดถือที่ดิน หรือตัด โคน แฝ้วถาง เผา ทำลายต้นไม้ หรือพดกษชาติอื่น หรือซุดหาแร่ ดิน หิน หรือเลี้ยงสัตว์ หรือเปลี่ยนแปลงทางน้ำ หรือทำให้น้ำในลำน้ำ ลำห้วย หนอง บึง ท่วมพันหรือเหือดแห้ง หรือเป็นพิษต่อสัตว์ป่า”(พ.ร.บ.สงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2503 มาตรา 24) การที่ชาวบ้านทราบว่าพื้นที่ซึ่งอยู่ในความควบคุมดูแลของทางราชการแต่ก็ยังคงต้องการที่จะช่วยดูแลรักษาในรูปแบบของป่าชุมชนเพราะ ชาวบ้านหนองผึ่งไม่ได้มุ่งหวังในการใช้ประโยชน์จากป่าแห่งนี้โดยตรง แต่จะมีในลักษณะของการพึ่งพามากกว่าโดยต้องการให้พื้นที่ป่าแห่งนี้เป็นแหล่งเก็บความชุ่มชื้นที่จะช่วยให้ปริมาณน้ำใต้ดินของบ้านหนองผึ่งไม่เหือดแห้งหรืออยู่ลึกเกินกว่าที่จะนำน้ำมาใช้ในการเกษตรได้ในอนาคต และยังมุ่งหวังในการเก็บกักปริมาณน้ำผิวดินที่จะไหลลงมาสู่อ่างเก็บน้ำต่างๆในพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคอย่างยั่งยืน(ความเห็นจากเวทีชาวบ้าน 26 สิงหาคม 2542) นอกจากนี้ชาวบ้านยังพบเห็นว่ายังมีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าในพื้นที่หวงห้ามซึ่งอยู่ในความดูแลของทางราชการอยู่ จึงต้องการที่จะช่วยเหลือทางราชการด้วยการใช้กฎเกณฑ์ทางสังคมของหมู่บ้าน คอยดูแลรักษาป่าอีกด้านหนึ่งสำหรับการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่านี้ก็มีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ซึ่งชาวบ้านมองว่าน้อยกว่าที่ทางราชการคอยควบคุม แต่ก็มีช่องว่างให้มีการลักลอบบุกรุกทำลายอยู่ตลอดเวลา สำหรับสาเหตุที่ทำให้มีการบุกรุกทำลายนั้นชาวบ้านพบว่ามีปัจจัยอยู่หลายประการโดยเฉพาะความไม่โปร่งใสของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบ(ความเห็นของกลุ่มผู้นำชุมชนจากเวทีเสวนาระดับตำบล 27 กุมภาพันธ์ 2543) ดังนั้นการที่ชาวบ้านร่วมกันช่วยดูแลรักษาก็น่าจะเกิดผลดีแก่ทางราชการอีกระดับหนึ่ง จากมุมมองของชาวบ้านนี้ในมิตินี้จะเห็นว่าความเข้าใจในเรื่องป่าชุมชนของชาวบ้านในพื้นที่วิจัยและพื้นที่ใกล้เคียงมองว่าป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน(Communal property system)ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของเสนห์ จามริกและคณะ(อ้างแล้ว,หน้า161) ที่ระบุ

ว่าระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวความคิดเรื่อง “กรรมสิทธิ์” ตามระบบกฎหมายตะวันตกซึ่งแบ่งแยกกรรมสิทธิ์เพียงสองลักษณะคือทรัพย์สินของรัฐ(State property) และทรัพย์สินส่วนบุคคล(Private property) ระบบกรรมสิทธิ์ในลักษณะเช่นนี้มองทรัพยากรเป็นเสมือนคั่งสินค้าซึ่งสามารถซื้อขายได้และเจ้าของมีอำนาจเด็ดขาดในการใช้ตามความพอใจของคนในทางตรงกันข้าม ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนเป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้(Users right)และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ การจัดลำดับของการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิและควรใช้อย่างไร ควรมีระบบการจัดการและควบคุมอย่างไร เป็นต้น ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนเป็นวิถีปฏิบัติดั้งเดิมตั้งแต่ครั้งโบราณและยังพบเห็นได้ในชุมชนท้องถิ่นมากมาย ซึ่งแนวคิดของชาวบ้านหนองผึ้งที่มองว่าป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมนั้นเห็นได้จากการตั้งกฎเกณฑ์ในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านในขณะนี้

1.3.2 กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน สำหรับพื้นที่วิจัยนี้เมื่อเริ่มแรกที่ทีมวิจัยเข้าไปดำเนินการตามแผนปฏิบัติการนั้นพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะคล้อยตามแนวทางที่กลุ่มผู้นำกำหนดหรือชี้แนะให้เห็นด้วย ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของสังคมชนบทที่มักจะคล้อยตามผู้นำ อาจเป็นผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำทางธรรมชาติ ซึ่งมีบุคลิกภาพที่โดดเด่น มีความสามารถพิเศษในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น ซึ่งในกลุ่มแต่ละกลุ่มจะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีบุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ หรือทักษะที่แตกต่างกันไปในขณะที่ทุกคนมีความผูกพันซึ่งกันและกันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มจนต้องยอมรับนับถือความคิดเห็นของกันและกัน(เอกชัย เจริญซ้ำ, 2542, หน้า 5-9) สำหรับผู้นำของบ้านหนองผึ้งที่ทีมวิจัยพบนั้นประกอบไปด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการบริหารสภาตำบล 2 คน ผู้อาวุโสอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งมักจะเป็นผู้ชี้แนะซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความเชื่อถือและปฏิบัติตาม

เมื่อทีมวิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆภายในหมู่บ้านอย่างไม่เป็นทางการโดยใช้วิธีการสังเกตจะพบว่าหลังจากที่มีการถ่ายทอดความรู้ต่างๆในรูปแบบของเวทีชาวบ้าน การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การเปิดเวทีย่อยโดยใช้เทคนิคพิเศษต่างๆมาประยุกต์เช่น AIC, FSC การทัศนศึกษาในพื้นที่ซึ่งดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนประสบผลสำเร็จ(บ้านทุ่งยาว) แล้วพบว่าทุกครั้งที่มีการประชุมจะมีการแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวางในแทบทุกเรื่อง โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับป่าแล้วจะแสดงความคิดเห็นกันที่หลากหลายแต่ก็จะมีมติของที่ประชุมเป็นที่สุดและมีการดำเนินกิจกรรมตามมติที่ประชุมทุกครั้งเช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การสำรวจสภาพป่า การประสานงานกับหมู่บ้านข้างเคียงตลอดจนถึงความร่วมมือในระดับตำบล เมื่อมีกิจกรรมต่างๆ และเมื่อได้สัมภาษณ์ผู้อาวุโสของหมู่บ้านก็ทำให้ทราบว่า ก่อนที่จะมีการรักษาป่า (ทีมวิจัยเข้ามาในพื้นที่) ชาวบ้านให้ผู้นำตัดสินใจไปเลย และมีการตกลงในเบื้องต้นว่าถ้ามีการประชุมหรือขอความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้านหากใครไม่มาร่วมก็จะถูกปรับเป็นเงิน 100 บาท (ซึ่งถือว่าเป็น

กฎเกณฑ์บังคับของสังคม) ทำให้คนส่วนใหญ่ยินยอมเสียค่าปรับเนื่องจากคิดว่าเสียเวลาทำมาหากินเพราะชาวบ้านมีอาชีพเสริมที่สำคัญคือการแกะสลักไม้จำนำ ที่ทำรายได้ให้ชาวบ้านเป็นหลักอยู่ในปัจจุบันนี้ แต่เมื่อมีกิจกรรมด้านรักษาป่าเข้ามาทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าร่วมกิจกรรมเกือบทุกครัวเรือน และการได้แสดงความคิดเห็นก็ทำให้ชาวบ้านถือว่าตนเองก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคม จึงต้องมีส่วนในการรับผิดชอบสังคมด้วยเช่นกัน

2. เกิดจิตสำนึกและปฏิบัติการทางสังคมในพื้นที่วิจัย

2.1 จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

2.1.1 จิตสำนึกของกลุ่มผู้นำ จะเห็นได้ว่ากลุ่มผู้นำของชุมชนหนองผึ่งนั้นมีความต้องการที่จะรักษาป่าของหมู่บ้านตั้งแต่เริ่มแรกแล้ว ดังที่ทีมวิจัยหลักเข้าไปสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำและแลกเปลี่ยนแนวทางการรักษาป่าพบว่ากลุ่มผู้นำมองเห็นการบุกรุกทำลายป่าโดยเฉพาะการลักลอบตัดไม้แล้วทำการแปรรูปซึ่งนำไม้แปรรูป(เถื่อน)ดังกล่าวผ่านชุมชนเพื่อนำออกไปจำหน่ายหรือส่งให้กับผู้ซื้อในระบบโดยมีกลุ่มข้าราชการที่ใช้อำนาจจนระบบเป็นตัวกลางหรือผู้ประสานประโยชน์ให้กับกลุ่มผู้ค้าไม้ผิดกฎหมายเหล่านี้ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและพบเห็นเป็นประจำของกลุ่มผู้นำแต่ก็ไม่สามารถดำเนินการอะไรได้เนื่องจากยังคิดหาแนวทางปฏิบัติที่ถูกที่ควรไม่ได้ นอกจากประเด็นด้านการลักลอบตัดไม้เถื่อนแล้วยังมีกลุ่มคนที่ทำการบุกรุกพื้นที่ป่าในลักษณะของการรุกคืบพื้นที่ กล่าวคือกลุ่มคนเหล่านี้ซึ่งมีทั้งคนภายในชุมชนหนองผึ่งและคนภายนอกชุมชนซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกอยู่ติดกับแนวเขตป่าจะพยายามรุกคืบพื้นที่เข้าไปทุกปีที่มีการแผ้วถางในลักษณะของการเปิดพื้นที่ใหม่เชื่อมต่อกับพื้นที่ทำกินเดิม กลุ่มผู้นำก็ไม่สามารถหาวิธีการจัดการได้ เมื่อได้แลกเปลี่ยนกับทีมวิจัยหลัก และมีโอกาสเดินทางไปศึกษาและแลกเปลี่ยนกับชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในเรื่องการจัดการป่าชุมชนแล้วจึงได้ร่วมวางแผนในการดำเนินการกับทีมวิจัย จนสามารถกำหนดแผนปฏิบัติการวิจัยได้ในที่สุดและมีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีผลมาจากการวิจัยเช่น 1) การประสานงานกับเจ้าหน้าที่รัฐเพื่อเข้าดำเนินการตรวจยึดไม้ที่ถูกบุกรุกตัดฟันมาไว้เป็นสมบัติของชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์ต่อไป 2) การประกาศยึดพื้นที่ของกลุ่มบุคคลที่เข้ามาแผ้วถางพื้นที่ในเขตบ้านหนองผึ่งแต่ไม่ทำประโยชน์โดยมีเจตนาแผ้วถางพื้นที่ไว้สำหรับขายต่อให้บุคคลอื่น ให้กลับมาเป็นพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้าน 3) การประกาศกฎเกณฑ์ของชุมชนให้เป็นที่รับทราบทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน 4) การประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลทากาศให้เป็นแกนนำในการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนของตำบลจนเกิดผลในทางปฏิบัติที่มีการรักษาป่าของแต่ละหมู่บ้านในตำบลทากาศให้มีทิศทางไปในแนวทางเดียวกัน 5) การประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐเพื่อขอความสนับสนุนในเรื่องการฝึกอบรมและการจัดการเกี่ยวกับไฟฟ้า 6) การประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับเยาวชนให้มีจิตสำนึกในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

2.1.2 จิตสำนึกของกลุ่มชาวบ้านภายในชุมชน ชาวบ้านหนองผึ่งก่อนที่จะมีวิจัยจะเข้าไปดำเนินงานวิจัยนั้นมีลักษณะเช่นเดียวกับชุมชนในชนบทที่ค่อนข้างเจริญแล้วทั่วไป (มีบริการสาธารณสุขที่ค่อนข้างครบถ้วน) โดยที่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีอาชีพเสริมจากการทำเกษตรคือการรับจ้างแกะสลักไม้ฉลุลาย ที่มีผู้ว่าจ้างอยู่ตลอดทำให้ไม่ขัดสนในเรื่องการดำรงชีพจึงมีชีวิตที่เหมือนกับต่างคนต่างอยู่ เมื่อเริ่มแรกที่ทีมวิจัยเข้าไปแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ส่วนใหญ่คิดว่าไม่ใช่หวั่นไหวที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ คิดว่าควรเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่ก็พบเห็นว่าเจ้าหน้าที่ก็มีพฤติกรรมที่ไม่ปกติจึงไม่อยากยุ่งเกี่ยวกับเนื่องจากไม่แน่ใจในสิ่งที่จะได้รับถ้าไปยุ่งเกี่ยวกับ แต่ก็มีความคิดที่เสียดายทรัพยากรป่าไม้เหมือนกัน เมื่อทีมวิจัยร่วมกับกลุ่มผู้นำซึ่งถือว่าเป็นนักวิจัยพื้นที่ด้วยนั้น ได้จัดเวทีแสดงความคิดเห็นขึ้นหลายๆครั้งและมีโอกาสได้ฝึกอบรมชาวบ้านส่วนหนึ่ง (50 คน) พร้อมทั้งนำไปศึกษาดูงานนอกสถานที่จากชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน แล้วจะพบว่าชาวบ้านมีความตื่นตัวในเรื่องการรักษาทรัพยากรป่าไม้โดยเฉพาะมีความวิตกในเรื่องน้ำที่จะนำมาใช้ในภาคเกษตรกรรม ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้านโดยตรง เมื่อมีการประชุมกันภายหลังจากได้ฝึกอบรมและศึกษาดูงานแล้วก็จะมีความเห็นของหมู่บ้านอย่างชัดเจนขึ้น มีการกำหนดกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านโดยผ่านที่ประชุมใหญ่ของหมู่บ้าน นอกจากนั้นกิจกรรมด้านอื่นๆเช่นการร่วมกับกลุ่มผู้นำตรวจยึดไม้ที่ถูกลักลอบตัดฟัน การร่วมกลุ่มกันเผ่าระวังและดับไฟป่า การช่วยกันสอดส่องดูแลพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกบุกรุกพื้นที่ในลักษณะของการรื้อฟื้นหรือการปลูกใหม่ การร่วมกันฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมโดยการปลูกป่าในลักษณะของป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน การสร้างแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่า (ปลูกไม้ป่าที่มีผลกินได้) นอกจากนี้ยังร่วมกันกำหนดแนวเขตพื้นที่รับผิดชอบโดยใช้แนวเขตธรรมชาติจากการปลูกไม้ป่าชนิดเดียวกันตลอดแนว (ไม้สะเดา) ชาวบ้านในชุมชนหนองผึ่งยังได้ร่วมกับกลุ่มผู้นำเพื่อประสานงานในระดับตำบลเพื่อให้หมู่บ้านอื่นร่วมกันรักษาป่าของแต่ละชุมชนอีกด้วย และยังสนับสนุนกิจกรรมเยาวชนในการสืบสานอุดมการณ์รักษาป่าของตำบลทากาศ ซึ่งถือว่าจิตสำนึกในการรักษาป่าของชาวบ้านหนองผึ่งได้ก่อตัวขึ้นแล้วในระดับหนึ่ง

3. เกิดกระบวนการจัดการใหม่ขึ้นในชุมชน

3.1 พัฒนาการของกระบวนการจัดการของชุมชนต่อการแก้ปัญหา

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าชุมชนหนองผึ่งก็เช่นเดียวกับชุมชนในชนบทอื่นๆที่มักจะโยนปัญหาต่างๆให้ผู้นำเป็นผู้ตัดสินใจ ไม่ว่าจะเกิดปัญหาระดับใดก็ตามเมื่อแจ้งให้ผู้นำแล้วก็เป็นหน้าที่ที่ผู้นำจะต้องดำเนินการ ถ้าผู้นำแก้ไขปัญหามิสำเร็จในระดับหมู่บ้านก็จะเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองที่มีอำนาจในทางนิติศาสตร์หรือรัฐศาสตร์ ซึ่งเป็นวัฏจักรที่วนเวียนไปเช่นนี้มาโดยตลอด โดยเฉพาะแนวคิดที่ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เพิ่งจะเริ่มในช่วงปลายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 โดยผ่านกระบวนการของระบบราชการในรูปแบบของประชาคม ที่กำลังพัฒนาขึ้นในขณะนี้ซึ่งนับว่าเป็นจังหวะที่เหมาะสมของทีมนักวิจัยที่เข้ามา

ดำเนินงานวิจัยในช่วงนี้พอดี จึงได้ร่วมประสานงานกับภาครัฐและท้องถิ่นเพื่อผนวกเข้ากับแนวทางการวิจัยของทีมซึ่งใช้งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(PAR) ที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด ในลักษณะของเวทีเสวนากลุ่มย่อย กลุ่มใหญ่และระดับหมู่บ้าน จนถึงระดับตำบล ซึ่งทีมงานวิจัยใช้ประชุมชนเป็นแกนในการพัฒนา และเมื่อสิ้นสุดกระบวนการวิจัยแล้วพบว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจในระดับหนึ่ง ซึ่งถือได้ว่าการนำเอาจุดหนึ่งที่เป็นที่สนใจของส่วนรวมมาเป็นตัวกระตุ้นเพื่อขยายผลออกไปในแนวราบนั้นจะได้ผลและสามารถเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาด้านอื่นได้อย่างผสมกลมกลืน เช่นกรณีศึกษาบ้านหนองผึ่งนี้เริ่มจากความสนใจของกลุ่มผู้นำในเรื่องทรัพยากรป่าไม้ แล้วนำมาขยายผลไปสู่ชาวบ้านที่มีเครือข่ายโยงใยในสังคมของหมู่บ้านที่ไม่ค่อยสลับซับซ้อนนักซึ่งมักจะเป็นเครือข่ายของเครือญาติใกล้ชิด เมื่อระดับหมู่บ้านได้ผลในระดับหนึ่ง ความคิดการขยายเครือข่ายจะเกิดจากชุมชนเอง เมื่อมีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกันเกิดขึ้นซึ่งนำไปสู่เครือข่ายขยายนอกชุมชนและกระจายไปสู่ระดับตำบลในที่สุด และผลสำเร็จของการพัฒนากระบวนการเหล่านี้จะอยู่ในระดับใดหรือยังขึ้นเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการที่จะมาเชื่อมโยง เช่นกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนนั้นเกิดจากอะไร? ใช่ว่าความต้องการของชุมชนหรือไม่? หรือเป็นการสนองต่อนโยบายของภาครัฐเท่านั้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่จะส่งผลให้การพัฒนาไปสู่ทิศทางใดก็เป็นได้ทั้งสิ้น นอกจากนี้กระบวนการส่งเสริมให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนนั้นควรเป็นไปอย่างต่อเนื่อง มีความถี่ที่เหมาะสมในการดำเนินกิจกรรม ตลอดจนประสิทธิภาพและจิตสำนึกของ ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง ก็มีผลสำคัญในการพัฒนากระบวนการเช่นกัน

3.2 รูปแบบ โครงสร้าง กลไกในการจัดการเพื่อแก้ไขปัญหา

สำหรับโครงสร้างในการจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนนั้น ในกรณีของพื้นที่วิจัยได้พัฒนาโครงสร้างจากการที่ให้อำนาจผู้นำในการแก้ไขปัญหา ได้เปลี่ยนมาเป็นรูปแบบของคณะกรรมการในแต่ละด้านของชุมชนซึ่งชุมชนเป็นผู้แต่งตั้งให้เป็นผู้แก้ไขปัญหาในระดับหนึ่ง แต่ในที่สุดแล้วก็มักจะนำไปสู่ที่ประชุมใหญ่ของชาวบ้าน เพื่อให้รับทราบและพิจารณาอีกชั้นตอนหนึ่งแต่ก็มักจะเป็นไปตามที่คณะกรรมการแต่ละด้านนั้นมีความเห็น และผู้ใหญ่บ้านก็มักจะเป็นประธานกรรมการในทุกด้านเช่นกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในบุคลิกหรือบารมีอำนาจของผู้นำยังดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งในพื้นที่วิจัย แต่ก็พัฒนาการไปมากโดยเฉพาะการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้านในการจัดเวทีต่างๆ ซึ่งผู้นำก็ต้องรับฟังและปรับไปตามสถานการณ์เช่นกัน

3.3 บุคคล กลุ่มคนที่เข้าสู่การพัฒนาระบบการจัดการหรืออยู่ในกลไกการจัดการ

กลุ่มคนของพื้นที่วิจัยที่เข้าสู่การพัฒนาระบบการจัดการ มีอยู่สองกลุ่มใหญ่ๆ คือ 1)กลุ่มผู้นำอย่างเป็นทางการเช่นผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน กรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งบุคคลกลุ่มนี้แต่เดิมจะมีอำนาจเบ็ดเสร็จและดำเนินกิจกรรมไปตามที่ได้รับนโยบายหรือแนวทางปฏิบัติมาจากภาครัฐหรือท้องถิ่น แล้วนำมาแจ้งให้ชาวบ้านทราบเท่านั้น แต่ปัจจุบันได้

กระจายไปสู่ชาวบ้านในการมีส่วนร่วมสำหรับตัดสินใจปัญหาหรือแก้ไขปัญหาดัง ๆ ของชุมชน โดยเฉพาะด้านการพัฒนา 2) กลุ่มชาวบ้าน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของชุมชน ได้พัฒนานโยบายจากในอดีตที่ เป็นผู้ฟังและทำตามสั่ง มาเป็นผู้ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงานและร่วมรับผิดชอบในผลของ กิจกรรมที่ได้ร่วมกันดำเนินการด้วย โดยเมื่อเริ่มที่ทีมวิจัยเข้าไปในพื้นที่จะพบว่าในด้านการพัฒนา หมู่บ้านนั้นจะมีกติกาให้ชาวบ้านทุกคนเข้าร่วมพัฒนาหมู่บ้าน โดยจะมีการปรับสำหรับผู้ที่ไม่เข้าร่วมครั้งละ 100 บาท ซึ่งพบว่าชาวบ้านส่วนหนึ่งยินดีที่จะเสียเงิน 100 บาท มากกว่าการเข้าร่วมพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้ที่ยอมเสียเงินพบว่าน่าจะมีเหตุผลอยู่ สองประการคือ ก) ประการแรกชาวบ้านส่วนใหญ่มีรายได้จากการเกษตรปลูกไม้จำฉางซึ่งให้ผลตอบแทนมากกว่าการ ที่จะมาเสียเวลาร่วมพัฒนาหมู่บ้านซึ่งมักจะลงเอยด้วยการล้มลงเมื่องานพัฒนาเสร็จสิ้นลง ทำให้ สิ้นเปลืองเพิ่มขึ้นดังนั้นการยอมเสียเงิน 100 บาทน่าจะประหยัดกว่า และไม่เห็นว่าการพัฒนา หมู่บ้านจะทำให้ได้ประโยชน์อะไรขึ้นมา ข) ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมในการคิดสำหรับ กิจกรรมการพัฒนานั้น ๆ และมองว่าเป็นแนวทางที่กลุ่มผู้นำรับมาจากภาครัฐหรือท้องถิ่น ทำให้ ความรู้สึกในการร่วมพัฒนานั้นเป็นภาระและไม่ใช่ว่าหน้าที่จึงยอมเสียเงินแทนการร่วมพัฒนา

แต่เมื่อชาวบ้านได้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นถึงการกระทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับ หมู่บ้านอย่างมีเหตุผลแล้วจะพบว่าในช่วงหลัง (ประมาณหกเดือนหลังจากทีมวิจัยเข้าพื้นที่) ชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านมากขึ้น มีน้อยคนที่จะเสียเงินค่าปรับ 100 บาท นอกจากมีธุระจำเป็นจริง ๆ เท่านั้น โดยเฉพาะกิจกรรมที่เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้แทบจะไม่มี ชาวบ้านครอบครัวไหนขาดการร่วมกิจกรรมเลยซึ่งสังเกตได้จากการร่วมปลูกป่าในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น การปลูกป่าแสดงแนวเขตธรรมชาติ การสร้างแหล่งอาหารให้สัตว์ป่า การปลูกป่าพื้นบ้าน-อาหารชุมชน การพัฒนาถนนภายในหมู่บ้าน หรือการจัดเวรยามในการเฝ้าระวังไฟป่า เป็นต้น

3.4 ทิศทางในการจัดการเพื่อแก้ไขปัญหา

ในส่วนของผู้ที่วิจัยการจัดการปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นและจะดำเนินต่อไปในอนาคตนั้น คาดว่า คงเป็นแนวทางที่ชาวบ้านทุกคนมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของหมู่บ้าน โดยน่าจะเริ่ม จากกระบวนการคิดถึงปัญหาและอนาคตของหมู่บ้านร่วมกัน เมื่อแนวคิดตกผลึกจนเป็นที่ยอมรับ แล้ว แผนงานและการปฏิบัติการจึงจะติดตามมาให้เห็นเป็นรูปธรรม ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับแนว ทางของรัฐบาลใหม่ (กองทุนชุมชน) ที่เริ่มระบบฐานคิดจากชุมชนเพื่อพัฒนาศักยภาพด้านอื่น ๆ ของประเทศชาติต่อไป

4. เกิดการเรียนรู้ของทีมวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้องต่อการดำเนินงานวิจัยในครั้งนี้

4.1 สิ่งที่ทำให้ทีมวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับเพิ่มขึ้นจากกระบวนการวิจัย การพัฒนา

ศักยภาพของคนและทีม

ในการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ในทีมวิจัยขึ้นสองลักษณะคือ

ก. ในส่วนของทีมวิจัยหลักซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการที่ปฏิบัติงานด้านป่าไม้มาโดยตลอด มีอายุราชการโดยเฉลี่ยประมาณ 17 ปี ลักษณะการปฏิบัติงานมักเป็นไปในเชิงอำนาจโดยยึดหลักนิติศาสตร์เป็นบรรทัดฐาน ซึ่งการปฏิบัติงานลักษณะนี้ย่อมก่อให้เกิดความเป็นปฏิปักษ์กับผู้ที่มีวิถีชีวิตที่ตรงกันข้ามกับหลักการของกฎหมาย ดังนั้นวิถีชีวิตของผู้คนในชนบทหรือกลุ่มผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับป่าจึงดูเหมือนหนึ่งว่าจะเป็นฝ่ายตรงข้ามกับทางราชการป่าไม้อยู่เสมอ นอกจากมีการเอื้อประโยชน์ต่อกันเท่านั้นจึงจะกลายมาเป็นพวกเดียวกันไม่ว่าการเอื้อประโยชน์นั้นจะถูกต้องหรือมีจริยธรรมหรือไม่ก็ตาม สาเหตุเนื่องมาจากการถ่ายทอดแนวคิดลักษณะนี้มาอย่างยาวนานกว่าหนึ่งศตวรรษ นับตั้งแต่สถาปนากรมป่าไม้เป็นต้นมา จนมีการกล่าวขวัญว่าถ้าใครทำงานด้านป่าไม้นี้แล้วมักจะร่ำรวยและเป็นค่านิยมที่ติดตามหลอกกลอนข้าราชการบางส่วนมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดทีมงานวิจัยหลักโดยการชี้แจงทำความเข้าใจถึงกระบวนการในการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม(PAR) ซึ่งมีชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดแล้วพบว่าส่วนใหญ่เกิดการเรียนรู้ในด้านการทำงานกับมวลชนมากขึ้น โดยเฉพาะเทคนิคต่างๆในการจัดเวทีเสวนากับชาวบ้าน เช่นการฝึกอบรม การร่วมสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย การใช้เทคนิคกระตุ้นให้ชาวบ้านร่วมแสดงความคิดเห็น การค้นหาปัญหาและคำตอบจากชุมชน เป็นต้น เมื่อสิ้นสุดโครงการวิจัยแล้วสังเกตพบว่าทีมวิจัยหลักส่วนหนึ่งมีแนวคิดในการป้องกันรักษาป่าที่เปลี่ยนไปจากเดิม มีการสำรวจและวิเคราะห์ชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่มิหน้าที่ในการดำเนินงานด้านป่าชุมชน (ภาคราชการ) การจัดฝึกอบรมด้านไฟฟ้า และโครงการต่าง ๆ ที่มีแผนปฏิบัติการประจำปี ก็ได้รับการปรับเปลี่ยนไปจากแนวทางเดิมที่เคยทำเป็นประจำ นอกจากนี้ยังขยายผลไปสู่เจ้าหน้าที่ภาคสนามเช่นหน่วยป้องกันรักษาป่าในพื้นที่ต่าง ๆ ของจังหวัดลำพูน ได้มีการประสานงานกับองค์กรท้องถิ่น(องค์การบริหารส่วนตำบล) เพื่อหาแนวทางในการรักษาป่าร่วมกัน สิ่งที่เกิดขึ้นในทีมวิจัยนี้ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาศักยภาพของคนในระดับหนึ่ง และคาดว่าหากมีการดำเนินงานในลักษณะนี้เป็นการต่อเนื่องก็จะสามารถพัฒนาแนวคิดที่เปิดกว้างมากขึ้น

ข. ในส่วนของนักวิจัยพื้นที่และชาวบ้าน พบว่านักวิจัยพื้นที่ได้เรียนรู้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการในรูปแบบของการสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากแนวคิดของชาวบ้านประสานกับความร่วมมือกับองค์กรอื่นเช่น ส่วนราชการ องค์กรส่วนท้องถิ่น ทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นเมื่อได้มีการแสดงออกทางด้านความคิดมากขึ้น จากในอดีตที่คอยแต่รับทราบและปฏิบัติตามสั่ง เมื่อชาวบ้านได้มีส่วนร่วมคิดแล้ว การดำเนินกิจกรรมต่างๆที่เกิดจากแนวคิดนั้นๆก็สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้โดยที่ไม่จำเป็นต้องใช้กลไกบังคับทางสังคมอีกต่อไปเช่นในอดีตที่เคยใช้เงินเป็นค่าปรับสำหรับผู้ที่ไม่ร่วมพัฒนาหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังพบว่ากลุ่มนักวิจัยพื้นที่สามารถใช้ศักยภาพที่มีอยู่ในการประสานงานขอความร่วมมือจากภายนอกชุมชนเช่นภาคราชการหรือองค์กรอื่นๆ ในการเชื่อมโยงเครือข่ายให้มีแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกัน เช่นการสร้างเครือข่ายป่าชุมชนในระดับ

ตำบลขึ้นจนประสบผลสำเร็จ เมื่อสิ้นสุดโครงการวิจัยแล้ว ชาวบ้านก็สามารถรวมกลุ่มและมีกิจกรรมของแต่ละหมู่บ้านมาเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวได้โดยส่วนราชการคอยช่วยเหลือเป็นที่เลี้ยงอยู่ห่างๆในระยะแรกเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีการคำนึงถึงอนาคตโดยการนำเอาตัวแทนของเยาวชนในแต่ละหมู่บ้านมาปลูกฝังแนวคิดในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสืบสานต่อไป เมื่อสิ้นสุดโครงการวิจัยแล้วพบว่ากลุ่มเยาวชนของแต่ละหมู่บ้านต่างมีกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับผู้ใหญ่ได้อย่างกลมกลืน เช่นกรณีของเยาวชนบ้านท้องผายหมู่ 1 ที่ร่วมกับผู้ใหญ่บ้านดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนโดยการระดมความคิดและร่วมกันเขียนป้ายรณรงค์ให้รักษ์ป่าไปติดตามต้นไม้ในเขตป่าและอ่างเก็บน้ำ หรือกรณีของเยาวชนบ้านหนองบัว หมู่ 12 ที่ร่วมกันรณรงค์ในเรื่องของการรักษาความสะอาดของชุมชน การรักษาป่าของชุมชน นอกจากนี้เยาวชนหมู่บ้านอื่นๆ เช่น หนองผึ้ง แพะขันธ์ ป่าเลา ต่างก็ร่วมกับผู้ใหญ่ในการดูแลรักษาป่า และได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นร่วมกับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

เกิดการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มผู้นำและชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนซึ่งองค์ความรู้และบทเรียนที่ได้จากกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชนครั้งนี้ได้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนตามความคาดหวังของชาวบ้านคือ

1.ชาวบ้านคาดหวังว่าเมื่อมีการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นระบบแล้วจะสามารถฟื้นฟูสภาพป่าของชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นและในอนาคตก็จะเป็นแหล่งน้ำต้นทุนของชาวบ้านเนื่องจากมีลำห้วยที่ไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำห้วยน้ำฮาก และห้วยเตาปูนที่มีน้ำไหลในฤดูฝนก็ไหลผ่านเข้ามาในพื้นที่ทำสวนของชาวบ้าน ทำให้ต้นทุนด้านน้ำที่ใช้เลี้ยงสวนลำไยลดลง ซึ่งส่งผลให้เศรษฐกิจของชาวบ้านดีขึ้นด้วย เนื่องจากปัจจุบันชาวบ้านต้องเสียเงินค่าสูบน้ำโดยเฉลี่ยประมาณ 5,000 บาทต่อเดือนสำหรับใช้หล่อเลี้ยงต้นลำไยและต้องการผลผลิตนอกฤดูกาลของลำไย นอกจากนี้ความยากลำบากในการเสาะหาน้ำของบ้านหนองผึ้งก็มากกว่าหมู่บ้านที่อยู่ติดกับลำน้ำแม่ทา เพราะระยะทางที่ไกลกว่าทำให้ต้นทุนสูงกว่าหมู่บ้านอื่น จึงคาดหวังว่าหากป่าไม้ของชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นก็จะขจัดปัญหาด้านน้ำลงและเป็นการลดต้นทุนการผลิตทางด้านการเกษตรอีกทางหนึ่งด้วย

2.ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่าผลผลิตจากป่าชุมชนของชาวบ้านโดยเฉพาะด้านอาหารจากป่านั้นมีมูลค่าที่สูงแต่ในอดีตที่ผ่านมายังไม่มีเก็บสถิติอย่างเป็นทางการ แต่เมื่อได้ไปดูงานจากป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ซึ่งมีการจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบก็พบว่าผลผลิตจากป่าของบ้านทุ่งยาวซึ่งมีพื้นที่น้อยกว่าแต่มีมูลค่าโดยเฉลี่ยสูงกว่า 60,000 บาท/เดือน ทำให้ชาวบ้านตื่นตัวและรู้คุณค่าของป่าชุมชนที่มีผลผลิตที่เอื้อต่อเศรษฐกิจของหมู่บ้านในระดับหนึ่ง นอกจากนี้จากการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านรู้ว่าพลังของชาวบ้านนั้นสามารถที่จะกำหนดแนวทางต่างๆ ภายในหมู่บ้านได้ถ้าหากมีการเตรียมการหรือการวางแผนงานที่ดี ดังเช่นกรณีการเข้าตรวจยึดไม้ที่ถูกบุกรุกตัดฟันเอามาเป็นสมบัติส่วนกลางของหมู่บ้านหรือถ้าหากเจ้าของไม้ที่ลักลอบตัดฟันนั้น

ยินยอมเสียค่าปรับตามกฎหมายของหมู่บ้านก็จะมีเงินมาเข้ากองกลางหมู่บ้านซึ่งสามารถนำไปใช้พัฒนากิจกรรมอื่นๆของชาวบ้านได้ นอกจากนี้ยังมีการยึดพื้นที่ดินจากเจ้าของพื้นที่ซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนและไม่ได้ทำประโยชน์เพื่อผนวกเข้าเป็นพื้นที่ป่าชุมชนของชาวบ้านทำให้ได้พื้นที่เพิ่มขึ้นอีก สิ่งเหล่านี้ที่เกิดขึ้นนั้นถือได้ว่าเป็นกระบวนการในการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในระดับหนึ่ง

4.2 สิ่งที่ทำให้ทีมงานและผู้ที่เกี่ยวข้องอ่อนแอ

ในขณะที่ดำเนินโครงการวิจัยในระยะ 18 เดือนที่ผ่านมา ยังไม่พบปรากฏการณ์ดังกล่าว แต่คาดว่าสิ่งที่ทำให้เกิดขึ้นน่าจะมาจากโครงสร้างของแนวคิดระบบเก่ามากกว่าโดยที่ชุมชนชนบทส่วนใหญ่ถูกปลูกฝังมาให้เชื่อภาคราชการมากเกินไป และดูเหมือนหนึ่งเป็นเด็กที่เลี้ยงไม่ยอมโต เพราะภาคราชการมักจะคิดโครงการต่างๆให้ชุมชนในลักษณะเบ็ดเสร็จและเน้นไปที่งบประมาณทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐานและการพัฒนา ดังนั้นเมื่อมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชน จะทำให้ชาวบ้านมีพฤติกรรมแบบเก่าคือเฝ้ามองว่าจะได้อะไร ? โดยไม่ได้คิดว่าจะทำอย่างไร? เพราะมีสูตรสำเร็จมาให้แล้ว เมื่อมีการดำเนินงานที่สวนทางกับแนวทางเดิมที่เคยปฏิบัติ จึงต้องอาศัยเวลาในการปรับเปลี่ยนแนวคิด นอกจากนี้ความถี่ของเจ้าหน้าที่ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านก็เป็นปัจจัยสำคัญที่จะเป็นตัวบ่งชี้ว่ากิจกรรมต่างๆจะประสบผลสำเร็จอย่างยั่งยืนหรือไม่

4.3 ข้อเสนอต่อการปรับเปลี่ยนการทำงานวิจัยในลักษณะเดียวกัน ในครั้งต่อไปหรือเป็นบทเรียนให้กับพื้นที่อื่นๆ

จากประสบการณ์ในการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้พบว่าปัญหาที่มักจะเกิดขึ้นอยู่เสมอ สามารถแยกเป็นประเด็นได้ดังนี้

4.3.1 ทีมวิจัยหลัก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการในสังกัดสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ยังมีแนวความคิดในด้านการรักษาป่าที่เป็นไปตามระบบราชการที่ฝังรากลึก โดยคิดว่าหน้าที่ในการรักษาป่าควรจะเป็นเรื่องของข้าราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง และไม่มีความเชื่อมั่นว่าราษฎรจะสามารถบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้ดีเท่ากับทางราชการ โดยมักมีข้อถกเถียงเพื่อแลกเปลี่ยนกันเป็นประจำ เช่นแนวคิดที่ว่าหากไม่มีกรมป่าไม้ สภาพป่าไม้เมืองไทยก็คงหมดสิ้นเช่นเดียวกับหลายๆประเทศในยุโรปหรืออเมริกา ใคร?จะเป็นผู้รับผิดชอบหากให้ชาวบ้านเป็นผู้จัดการทรัพยากรป่าไม้แล้วเกิดความเสียหายขึ้นในอนาคต โดยมีการยกตัวอย่างให้เห็นเป็นกรณีต่าง ๆ อยู่หลายพื้นที่ในจังหวัดลำพูนที่มีการแอบแฝงว่าเป็นป่าชุมชนแต่ยังมีการลักลอบบุกรุกพื้นที่ป่าและมีการซื้อขายพื้นที่ป่ากันอยู่ โดยเฉพาะพื้นที่ชายขอบและพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งต้องทำความเข้าใจกันเป็นระยะๆ และปรับแนวคิดให้ทีมวิจัยหลัก(สายป่าไม้) ทราบว่าสิ่งที่กำลังดำเนินการอยู่เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีการถอดบทเรียนทั้งภาครัฐและองค์กรชุมชนเพื่อหาจุดที่เหมาะสมสำหรับพื้นที่วิจัย และสามารถปรับแนวความคิดจนเกิดความเข้าใจใน

ระดับหนึ่งเมื่อเริ่มแรกโครงการ และเกิดความเข้าใจได้ลึกซึ้งขึ้นเมื่อได้ร่วมดำเนินกิจกรรมตามแผนปฏิบัติซึ่งชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ

จากกรณีนี้ทำให้มีแนวคิดมาก่อนที่จะเริ่มดำเนินการวิจัยนั้นการทำความเข้าใจในเนื้อหาและกระบวนการวิจัยเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับนักวิจัยมือใหม่ โดยทีมงานวิจัยนั้นต้องทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ก่อนเริ่มค้นหาโจทย์หรือคำถามวิจัย เพราะทำให้ไม่ต้องเสียเวลาในการปรับกระบวนการทางความคิดซึ่งอาจเกิดปัญหาที่แก้ไขได้ลำบากเมื่อมีการดำเนินงานวิจัยไปแล้ว

4.3.2 ทีมวิจัยพื้นที่ ถือว่าเป็นตัวบ่งชี้ถึงความสำเร็จของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เนื่องจากสภาพของนักวิจัยพื้นที่นั้นมักจะวนเวียนอยู่ในกลุ่มของผู้นำทางสังคมและลักษณะสังคมชนบทของประเทศไทยยังคงสภาพเช่นนี้อยู่ ความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ นั้นยังคงอยู่ที่ผู้นำ ซึ่งจะเป็นบุคคลกลุ่มแรกที่ยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมใหม่ และหากสามารถทำให้กลุ่มผู้นำยอมรับ โดยเฉพาะแนวคิดหรือยุทธวิธีต่างๆที่จะนำไปสู่เป้าหมายหรือสนองตอบวัตถุประสงค์ของงานวิจัยแล้ว จะทำให้กระบวนการของงานวิจัยดำเนินไปอย่างราบรื่น เพราะกลุ่มผู้นำจะมีเครือข่ายที่เชื่อมโยงจากกลุ่มผู้นำไปสู่เครือข่ายใกล้ชิด(Intimate Network)อันได้แก่ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงและขยายไปสู่เครือข่ายรอง(Effective Network) ซึ่งประกอบด้วยบุคคลต่างๆ ที่กลุ่มผู้นำรู้จักคุ้นเคยน้อยกว่ากลุ่มแรกและเครือข่ายขยาย(Extended Network)ซึ่งกลุ่มผู้นำไม่รู้จักโดยตรงแต่สามารถติดต่อสัมพันธ์ด้วยได้ถ้าต้องการโดยผ่านเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่ง(โบโซแวง, 1974 อ้างในสุรินทร์ สุริยวงศ์ ,หน้า 9) ทำให้เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านในชุมชนและภายนอกชุมชนในที่สุด และทำให้กระบวนการด้านการวิจัยบรรลุวัตถุประสงค์ในที่สุด

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

(SUMMARY PRESENTMENT AND RECOMMENDATION)

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน:กรณีศึกษาย่านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ถอดบทเรียนทั้งในแง่แนวคิดและแนวทางปฏิบัติของระบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของทางราชการและชุมชน
2. เพื่อพัฒนาศักยภาพการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ประกอบด้วยทีมวิจัยหลักซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการประจำสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนและครูประจำโรงเรียนทาขุมเงินวิทยาคาร ส่วนนักวิจัยพื้นที่จะเป็นกลุ่มผู้นำซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่วิจัย โดยลักษณะของการวิจัยจะเป็นการวิจัยแบบเจาะลึก โดยใช้เครื่องมือจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง ตลอดจนการสังเกต การเปลี่ยนแปลงของชุมชนในขณะที่มีการดำเนินงานตามโครงการวิจัย โดยพื้นที่เป้าหมายสำหรับการวิจัยคือพื้นที่บ้านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

สำหรับกิจกรรมในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็นสองตอนคือ

1. การถอดบทเรียนทั้งในแง่แนวคิดและแนวทางปฏิบัติของระบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของทางราชการและชุมชน
2. นำบทเรียนที่ได้มาพัฒนาเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับพื้นที่เป้าหมาย (พื้นที่วิจัย) โดยมีประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม

สำหรับข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้มาจากเอกสาร ตลอดจนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และในส่วนของคุณลักษณะนามมาจากการสัมภาษณ์ราษฎรในพื้นที่ซึ่งถูกกำหนดในการถอดบทเรียนโดยการแนะนำของเจ้าหน้าที่ป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูนคือบ้านห้วยไชนือ บ้านห้วยไชกลางและบ้านห้วยไชใต้ ตำบลห้วยยาบ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูนส่วนหมู่บ้านที่ดำเนินการด้านป่าชุมชนไม่ประสบผลสำเร็จคือหมู่บ้านสันปูเลยหมู่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน และหมู่บ้านที่ประสบผลสำเร็จคือบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ซึ่งทีมวิจัยหลักถือเอาเป็นหมู่บ้านต้นแบบสำหรับกิจกรรมด้านป่าชุมชนในการวิจัยครั้งนี้ เมื่อได้ผลสรุปจากการถอดบทเรียนแล้วจึงนำผลที่ได้มาสังเคราะห์เพื่อใช้เป็นแนวทางสำหรับพื้นที่วิจัยคือบ้านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ต่อไป

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการถอดบทเรียนพบว่า

1.1 ปัจจัยที่ทำให้การดำเนินงานด้านป่าชุมชนของภาครัฐไม่ประสบผลสำเร็จมาจาก ก).แนวคิดในเรื่องป่าชุมชนของภาครัฐยังคงมองอยู่เพียงมิติเดียวว่าป่าไม้เป็นสมบัติของรัฐอยู่เช่นเดิม และแนวทางในการปฏิบัติต่างๆก็ล้วนแล้วแต่มุ่งที่จะเพิ่มผลผลิตจากป่าที่เน้นเฉพาะในเรื่องเนื้อไม้เป็นหลักจึงมีแนวทางในการเพาะชำกล้าไม้ และปลูกต้นไม้ตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบันซึ่งเป็นแนวทางที่ถูกกำหนดมาจากศูนย์กลางของอำนาจ ไม่ได้เกิดจากแนวคิดของประชาชนในพื้นที่ ข).ขาดการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรของชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ถึงแม้จะมีแนวทางปฏิบัติที่ดี(คัดแปลงจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ) แต่เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องยังขาดความรู้ความเข้าใจตลอดจนทักษะในการดำเนินงานเกี่ยวกับชุมชน ค).ขาดการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ด้านป่าชุมชนให้เป็นรูปธรรม ง).เจ้าหน้าที่ภาครัฐขาดประสบการณ์และองค์ความรู้ในด้านการส่งเสริม(การสื่อสาร) โดยเฉพาะด้านมวลชนซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ

1.2 ปัจจัยที่ทำให้การดำเนินงานด้านป่าชุมชนของชุมชนไม่ประสบผลสำเร็จมาจาก ก).สภาพพื้นที่ซึ่งประกาศเป็นป่าชุมชนนั้นไม่ได้มีรูปแบบมาจากป่าดั้งเดิม ซึ่งเอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนทั้งในด้านการอุปโภค บริโภค โดยเฉพาะด้านแหล่งน้ำที่ใช้ในการเกษตร ข).ราษฎรขาดจิตสำนึกในการรักษาป่าอย่างแท้จริง แต่มีเจตนาอื่นที่แอบแฝงและใช้กลุ่มที่อ้างประโยชน์ส่วนตนซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่เป็นผู้ตัดสินใจทำให้ผู้ที่มิใช่ผู้ดูแลและมีความมุ่งมั่นในการรักษาป่าไม่สามารถดำเนินการได้และพ่ายแพ้ไปในที่สุด ค).ขาดการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นระบบเพราะใช้เวลาร่วมกันในการต่อสู้กับกลุ่มธุรกิจนอกชุมชนที่เข้ามาดำเนินการกว้านซื้อที่ดินเพื่อออกเอกสารสิทธิเพียงปีเศษเท่านั้นโดยจุดมุ่งหมายในการต่อสู้นั้นเป็นเพียงเจตนาที่แฝงเร้นสำหรับวัตถุประสงค์ที่แท้จริงนั้นคือความต้องการพื้นที่ดินที่ร่วมกันต่อสู้มาแบ่งปันกันและบางรายก็ขายไปในที่สุด

1.3 ปัจจัยที่ทำให้การดำเนินงานด้านป่าชุมชนของชุมชนทุ่งยาวประสบผลสำเร็จมาจาก ก).บทเรียนของความแห้งแล้งที่บรรพบุรุษของชาวบ้านทุ่งยาวได้รับจนต้องอพยพจากถิ่นกำเนิดเป็นบทเรียนที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจและมีการถ่ายทอดสู่รุ่นลูก รุ่นหลานมาเป็นทอดๆและสืบเนื่องอย่างเป็นระบบ ข).ผู้นำของชาวบ้านเองมีส่วนสำคัญตั้งแต่ยุคเริ่มแรกและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ของบ้านเมืองตามยุคตามสมัยแต่ไม่เคยเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ ค).จิตสำนึกที่เกิดจากประเพณีความเชื่อและอำนาจเหนือธรรมชาติที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถืออ่อนน้อมต่อธรรมชาติมาสู่พิธีกรรมต่างๆซึ่งเชื่อมโยงจิตใจของชาวบ้านทั้งหมดเข้าไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ง).การมีส่วนร่วมของชาวบ้านทั้งหมดในการกำหนดกฎเกณฑ์ตลอดจนการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน จ).การสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างเป็นระบบทำให้การพัฒนาในรูปแบบต่างๆภายในหมู่บ้านมีความเข้มแข็งขึ้นมาเป็นลำดับจนถึงจุดที่เรียกว่ายั่งยืนในปัจจุบัน

2. การสังเคราะห์แนวทางที่ได้จากการถอดบทเรียน เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับพื้นที่วิจัย

2.1 การปรับแนวคิดให้กลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้รับทราบว่าป่าไม้ไม่ได้เป็นสมบัติของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นของประชาชนทั้งประเทศ เพียงแต่เจ้าหน้าที่ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องอาจไม่เข้าใจในจุดนี้หรือไม่อาจจัดระเบียบ แบบแผนหรือประเพณีปฏิบัติของระบบราชการ ดังนั้นหากชาวบ้านจะเข้ามาช่วยเหลือทางราชการดูแลรักษาป่า และใช้ประโยชน์จากป่าเท่าที่จำเป็นก็ไม่น่าที่จะเกิดความเสียหายใดๆแก่ทรัพยากรป่าไม้ในทางตรงกันข้ามก็จะสามารถดูแลรักษาป่าร่วมกับทางราชการให้อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งกักประโชชน์นานัปการให้แก่ประเทศชาติได้ในอนาคต ซึ่งการปรับแนวคิดนี้ต้องใช้เวลาพอสมควรสำหรับการวิจัยครั้งนี้ใช้เวลาประมาณ 6 เดือน

2.2 การนำยุทธวิธีในด้านการส่งเสริมมาปรับใช้ โดยเฉพาะในด้านความถี่ ที่เข้าไปคลุกคลีกับชาวบ้านจนดูเหมือนหนึ่งเป็นคนคุ้นเคย และให้ความรู้ทางวิชาการด้านป่าไม้ การเกษตร หรือด้านอื่น เช่น การประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ร่วมกับกลุ่มผู้นำ การจัดเวทีกลุ่มย่อยจนถึงเวทีใหญ่ในหมู่บ้าน เพื่อทำความเข้าใจ และชักชวนให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นให้มากที่สุด

2.3 การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรภายในชุมชน โดยการสนับสนุนให้องค์กรภายในหมู่บ้านซึ่งมีอยู่แล้วได้มีกิจกรรมร่วมกันมากขึ้น โดยไม่จำเป็นต้องมีเรื่องเกี่ยวกับป่าไม้เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น กลุ่มแม่บ้าน ได้มีการหารือถึงแนวทางในการดำเนินกิจกรรมต่างๆภายในหมู่บ้าน และระดับตำบล การร่วมกันจัดแข่งขันกีฬาประจำตำบล และการร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลและอำเภอจัดแรลลี่วันแกะสลักไม้ของอำเภอแม่ทาเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจของชุมชน

2.4 พื้นที่ป่าไม้บ้านหนองผึ่งมีสภาพเป็นป่าดั้งเดิม ซึ่งชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันโดยเป็นแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร เป็นแหล่งอาหารตามฤดูกาลของชาวบ้าน และเป็นแหล่งไม้ใช้สอยของหมู่บ้าน ทำให้สามารถชาวบ้านมีจิตสำนึกเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในด้านดี

2.5 กลุ่มผู้นำของบ้านหนองผึ่งมีจิตสำนึกเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในด้านดี ต้องการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนอยู่แล้ว เมื่อแลกเปลี่ยนแนวคิดกับทีมวิจัยจึงสามารถทำให้กิจกรรมด้านการวิจัยขับเคลื่อนได้ค่อนข้างสะดวก

3. ผลการวิจัยตามแนวทางที่ร่วมกันกำหนดกับชุมชน

3.1 การปรับแนวคิดและแสวงหาความร่วมมือกับผู้นำชุมชนและหาทีมวิจัยพื้นที่ ซึ่งทีมวิจัยได้พบและแลกเปลี่ยนแนวคิดกับกลุ่มผู้นำชุมชน ซึ่งในตอนแรกนั้นยังมีแนวคิดว่าการรักษาป่าต้องเป็นหน้าที่ของรัฐเพราะรัฐเป็นเจ้าของป่า จึงต้องมีการแลกเปลี่ยนแนวคิดว่าป่าไม่ใช่เป็นสมบัติของรัฐอย่างเดียวอีกต่อไปแต่เป็นของประชาชนทุกคนในประเทศไทย ดังนั้นทุกคนจึงควรมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าและใช้ประโยชน์จากป่าตามสิทธิอันสมควร โดยไม่ทำให้พื้นที่ป่าไม้เสีย

หาย อันจะเป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่นที่มีสิทธิใช้ประโยชน์จากป่าเช่นกัน ในขั้นตอนนี้ใช้เวลาไม่มากนักก็สามารถปรับเปลี่ยนแนวคิดในกลุ่มผู้นำได้ และขยายไปสู่ชาวบ้านในที่สุด สำหรับการปรับเปลี่ยนแนวคิดในกลุ่มผู้นำได้นำเอากลุ่มผู้นำไปศึกษาในพื้นที่ของบ้านทุ่งยาวและได้แลกเปลี่ยนกับชาวบ้านทุ่งยาวโดยตรง

3.2 การทำความเข้าใจกับชาวบ้านโดยใช้เวทีเสวนา เป็นการทำความเข้าใจกับชาวบ้านทั้งหมดซึ่งในขั้นตอนนี้กลุ่มผู้นำได้เข้าร่วมเป็นทีมวิจัยพื้นที่ของโครงการแล้ว และชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วยกับแนวทางในการจัดการป่าชุมชน โดยชาวบ้านต้องการให้ร่วมกันหาแนวเขตป่าที่ชัดเจนเป็นที่รับรู้ของชาวบ้านให้ร่วมกันสำรวจสภาพนิเวศของป่าและหาพันธุ์ไม้ป่าที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ที่เป็นชนิดเดียวกันมาปลูกเป็นแนวเขตตามที่ได้ร่วมกันสำรวจโดยควรเป็นพันธุ์ไม้ที่ชาวบ้านสามารถเก็บเกี่ยวเป็นผลประโยชน์ได้ในอนาคต ให้กลุ่มผู้นำประสานงานขอความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพันธุ์ไม้ และให้ประสานงานกับหมู่บ้านข้างเคียงได้ทราบถึงขอบเขตป่าของบ้านหนองผึ่ง และขอโอกาสไปดูงานด้านป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ

3.3 การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยการคัดเลือกชาวบ้านหนองผึ่ง 50 คน เข้าฝึกอบรมด้านทฤษฎี ใช้สถานที่โรงเรียนท่าชุมเงินวิทยาคาร เป็นที่ฝึกอบรม และเดินทางไปดูงานด้านป่าชุมชนที่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เพื่อให้ชาวบ้านทั้งหมดได้แลกเปลี่ยนกับชาวบ้านทุ่งยาวโดยตรง ซึ่งผลจากการฝึกอบรมและทัศนศึกษาครั้งนี้ทำให้ชาวบ้านหนองผึ่งมีกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าของตนเองขึ้น

3.4 การร่วมมือกันปลูกต้นไม้ตามแผนปฏิบัติการ โดยกลุ่มผู้นำและชาวบ้านได้ร่วมกันหารือที่จะปลูกต้นไม้เป็นแนวเขตธรรมชาติและฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรม โดยปีแรกยังคิดในเรื่องของการปลูกต้นไม้ตามประเพณีในระบบราชการคือปลูกตามวันสำคัญ โดยไม่ได้คำนึงถึงสภาพความเหมาะสมของฤดูกาลเท่าใดนัก มีการประสานงานในระดับตำบลและอำเภอโดยมีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นเข้าร่วมปลูกด้วย แต่ที่ร่วมสังเกตในปีแรกนี้พบว่าชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นไม่ได้ตั้งใจปลูกเท่าที่ควร เช่นการนั่งจับกลุ่มเฉพาะคนในหมู่บ้านตนเองและปลูกวนในพื้นที่แคบ ๆ จนต้องเข้าไปสอบถามแต่ก็ไม่ได้คำตอบ จนชาวบ้านหนองผึ่งต้องช่วยกันปลูกเองในที่สุด ซึ่งสรุปได้ว่าในปีแรกของการปลูกไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร โดยใช้กล้าไม้ที่กลุ่มผู้นำขอรับการสนับสนุนจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ผลและไม้ป่าที่สามารถนำมาบริโภคได้ประมาณ 4,000 กล้า เช่น ไม้สัก ขนุน จีเห็ดลิ้ม มะละกอ หว้า เป็นต้น

3.5 การจัดเวทีเสวนาและจัดกลุ่มย่อย เมื่อได้ดำเนินการวิจัยไปช่วงหนึ่งได้มีการจัดเวทีในลักษณะของกลุ่มย่อยขึ้นหลายครั้ง เพื่อให้ชาวบ้านมีความคุ้นเคยและกล้าแสดงออกในทางความคิด พร้อมทั้งทบทวนให้ชาวบ้านได้ทราบถึงเหตุการณ์ต่างๆที่ได้ดำเนินการไป เช่น ความผิดพลาดในการปลูกต้นไม้ในครั้งแรกและควรดำเนินการอย่างซึ่งพบว่าในการปลูกครั้งที่สอง ชาวบ้านไม่สนใจในเรื่องวันสำคัญอีกต่อไปแต่จะพิจารณาจากความเหมาะสมของดิน ฟ้า อากาศ จนเมื่อ

พร้อมแล้ว จึงได้ร่วมประชุมกันเพื่อกำหนดวันปลูกและดำเนินการกันเองไม่ต้องมีพิธีการใด ๆ ทั้งสิ้น แต่เน้นให้ต้นไม้ที่ปลูกต้องเจริญเติบโต โดยปีที่สองนี้ได้ใช้ดินสะเดาทั้งหมดประมาณ 3,000 ต้น และมอบให้เจ้าของพื้นที่สวนซึ่งเป็นแนวเขตนั้นต้องดูแลรับผิดชอบให้ต้นไม้ที่ร่วมกันปลูกนี้ รอดตายและเติบโตเป็นแนวเขตป่าชุมชนของบ้านหนองผึ่งในอนาคตต่อไป

3.5 การประสานงานขอความร่วมมือกับองค์กรต่างๆภายนอกชุมชน เกิดขึ้นจากเวทีเสวนาของชาวบ้านหนองผึ่ง ซึ่งได้ร่วมกันพิจารณาว่าหากจะดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนให้ประสบผลสำเร็จแล้วต้องมีการประสานงานกับองค์กรภายนอกชุมชนด้วย โดยชาวบ้านมอบภารกิจในการประสานงานให้กับกลุ่มผู้นำ เช่นการแจ้งให้หมู่บ้านข้างเคียงทราบถึงแนวเขตตลอดจนกฎเกณฑ์ของบ้านหนองผึ่งในการรักษาป่า เนื่องจากเมื่อชาวบ้านหนองผึ่งได้มีกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าแล้วมีการตรวจพบว่าชาวบ้านอื่นเข้ามาลักลอบตัดไม้ในเขตบ้านหนองผึ่ง กลุ่มผู้นำจึงได้ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ทำการตรวจยึดไม้มาไว้เป็นสมบัติของหมู่บ้านแต่ก็ทำให้ผู้ที่ลักลอบตัดไม้ไม่พอใจแต่ก็ไม่แสดงตนว่าเป็นเจ้าของไม้เนื่องจากเห็นว่าอัตราโทษปรับที่กำหนดไว้นั้นสูงมาก นอกจากนี้การประสานงานในการขอความร่วมมือต่างๆที่เกี่ยวกับกิจกรรมการรักษาป่าเช่นการขอให้ทางราชการสนับสนุนกล้าไม้ในการปลูกป่า การขอความร่วมมือในการฝึกอบรมเกี่ยวกับการป้องกันไฟป่าพร้อมทั้งขอสนับสนุนอุปกรณ์ในการดับไฟป่า เป็นต้น

4. สิ่งที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากความคาดหวังในงานวิจัย

4.1 แนวคิดในการขยายเครือข่ายป่าชุมชนของชาวบ้านหนองผึ่ง

แนวคิดนี้เกิดจากเวทีเสวนากลุ่มย่อยในระหว่างการค้าเนินการวิจัย ไปได้ประมาณ 9 เดือนชาวบ้านพบว่าไม่สามารถดูแลรักษาป่าได้เฉพาะหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งเพราะมีการลักลอบตัดฟันไม้และบุกรุกพื้นที่อยู่ตลอดถ้าไม่ระวังตรวจสอบอย่างเข้มงวด สร้างภาระให้ชาวบ้าน ดังนั้นถ้าหากหมู่บ้านข้างเคียงร่วมกันดูแลพื้นที่ซึ่งเชื่อมติดกันเป็นเทือกเขาแล้วก็น่าจะไม่มีใครลักลอบตัดฟันหรือบุกรุกพื้นที่อีก โดยให้กลุ่มผู้นำไปเสนอแนวคิดนี้ในที่ประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อขอความร่วมมือ ซึ่งทีมวิจัยหลักได้เข้าร่วมสังเกตการณ์ประชุมด้วย มีการหารือกันหลายประเด็นและในที่สุดก็ตกลงร่วมกันที่จะเปิดเวทีระดับตำบลเพื่อหาแนวทางการปฏิบัติในระดับตำบล โดยได้ดำเนินการในลักษณะของการสัมมนาเชิงปฏิบัติการและให้กลุ่มผู้นำของแต่ละหมู่บ้านเข้าร่วมสัมมนา ซึ่งได้แนวทางของแต่ละหมู่บ้านในการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชน จำนวน 8 หมู่บ้าน และมติที่ประชุมในครั้งนี้ได้ขอให้ทีมวิจัยทั้งหมด ไปเปิดเวทีในแต่ละหมู่บ้านเพื่อหาแนวทางร่วมกับชาวบ้านต่อไป ซึ่งเมื่อทีมวิจัยได้เปิดเวทีทั้ง 8 หมู่บ้านแล้วสรุปได้ว่า ก).ทุกชุมชนต้องการทราบแนวเขตของแต่ละหมู่บ้านเพื่อที่จะได้ดำเนินการด้านการดูแลรักษาตามความเหมาะสมของแต่ละชุมชนต่อไป ข).ต้องการให้ภาครัฐซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องดำเนินการตามอำนาจหน้าที่อย่างเที่ยงธรรม ค).ภาครัฐควรทำความเข้าใจกับราษฎรในเรื่องเกี่ยวกับป่าไม้ให้มากกว่าปัจจุบันซึ่งมองว่าราชการ

ห่างเหินประชาชน ง).ควรสร้างจิตสำนึกให้แก่เยาวชนเพื่อจะได้มีอุดมการณ์ในการสืบทอดการรักษาป่าอย่างยั่งยืนต่อไป

4.2 การตื่นตัวของหมู่บ้านเครือข่ายใกล้ชิดซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกันโดยเฉพาะกลุ่มผู้นำ ซึ่งส่งผลให้องค์การบริหารส่วนตำบลได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการคิด การวางแผนและการปฏิบัติ เช่น การมีส่วนร่วมในการฝึกอบรมไฟฟ้าโดยขอให้ชาวบ้านในพื้นที่ทั้งหมดได้เข้ามามีส่วนร่วมในการฝึกอบรมแทนที่จะเป็นบ้านหนองผึ่งเพียงบ้านเดียว การเข้าร่วมกับทีมวิจัยเดินสำรวจพื้นที่ร่วมกับชาวบ้าน ทั้ง 8 หมู่บ้านเพื่อหาแนวเขตป่าของแต่ละหมู่บ้าน การร่วมสนับสนุนการดำเนินการฝึกอบรมเยาวชนในการสืบสานอุดมการณ์ป่าชุมชน

4.3 การดำเนินกิจกรรมด้วยป่าชุมชนของกลุ่มเยาวชนร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลเมื่อผ่านการฝึกอบรมแล้ว มีการหารือในระหว่างตัวแทนของเยาวชนตำบลทากาศร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งได้ข้อสรุปว่ากลุ่มเยาวชนแต่ละหมู่บ้านจะร่วมรณรงค์ในด้านการดูแลรักษาป่าร่วมกับผู้ใหญ่รวมไปถึงการรักษาความสะอาดภายในหมู่บ้าน แต่ก็คงดำเนินกิจกรรมต่างที่เป็นรูปธรรมในช่วงปิดภาคเรียนเท่านั้น ซึ่งพบว่ามีกลุ่มเยาวชนของบ้านท้องผาย หมู่ 1 บ้านหนองบัว หมู่ 11 และบ้านแพะยั้ง หมู่ที่ 2 ได้รณรงค์ในหมู่บ้าน มีการร่วมกันเขียนป้ายไม้ไปติดในเขตป่าเป็นต้น

อภิปรายผลการวิจัย

จากการถอดบทเรียนเกี่ยวกับแนวคิดและวิธีการปฏิบัติของระบบการจัดการป่าชุมชนในส่วนของภาครัฐซึ่งไม่ประสบผลสำเร็จนั้นมีผลสืบเนื่องมาจากแนวคิดในเชิงอำนาจซึ่งปรากฏมาตั้งแต่ก่อนการสถาปนากรมป่าไม้ในปี 2439 นั่นคือชาวบ้านทั่วไปไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้อย่างอิสระ โดยในยุคสมัยแรกในภาคเหนือตอนบนป่าไม้จะเป็นของเจ้านาย(ผู้ปกครองบ้านเมืองในสมัยนั้น) ชาวบ้านทั่วไปต้องได้รับอนุญาตจากเจ้านายก่อนจึงจะสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้ ดังนั้นความรู้สึกที่เกิดขึ้นและฝังลึกอยู่ในจิตใจของชาวบ้านว่าป่าไม้ไม่ใช่สมบัติของสาธารณะ จึงถูกตั้งสมมุติฐานและเมื่อไม่ใช่สมบัติสาธารณะการลักลอบก็เกิดขึ้นซึ่งถือเป็นหลักกรรมคาทั่วไปเมื่อไม่ใช่สมบัติของตนก็ไม่จำเป็นต้องหวงแหน หรือรักษาไว้แต่อย่างใด แม้แต่เมื่อมีการรวมศูนย์อำนาจไปไว้ที่ส่วนกลางเมื่อมีการสถาปนากรมป่าไม้แล้ว แนวคิดในเชิงอำนาจยิ่งเด่นชัดขึ้นการจัดการทรัพยากรป่าไม้ทุกอย่างจะถูกควบคุมและกำหนดโดยรัฐ ซึ่งดำเนินการตามแนวคิดตะวันตกเนื่องจากมีความเชื่อตามผลการสำรวจของมร.เอช.เอ.สเลด เจ้าหน้าที่ป่าไม้กรมป่าไม้พม่า ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เจรจาขอยืมตัวมาจากรัฐบาลอินเดีย ซึ่งอยู่ในบังคับของอังกฤษ และเป็นผู้วางแผนการจัดการป่าไม้ในเชิงเศรษฐศาสตร์ ดังปรากฏในข้อเสนอของมร.สเลดต่อรัฐบาลไทยที่ว่า

1.สิทธิถือครองพื้นที่ป่าไม้ทั้งสิ้นควรเป็นของรัฐ

2.รัฐควรต้องครอบครองป่าสักที่มีค่าทั้งสิ้น

3.ควรยกเลิกการให้ราษฎรใช้ไม้สักโดยเสรี และการควบคุมไม้อื่นๆนอกจากไม้สักควรได้
ดำเนินการเมื่อแก้ไขปัญหาเรื่องไม้สักได้แล้ว

4.ควรตราพระราชบัญญัติป่าไม้เพื่อควบคุมการทำไม้

5.การทำไม้เกินกำลังผลิต โดยเฉพาะไม้สักที่เกินกำลังป่ามากมาประมาณ 3 เท่าครึ่งของ
กำลังผลิต

(84 ปี กรมป่าไม้,อ้างแล้ว)

ซึ่งจะเห็นได้ว่าข้อเสนอของ มร.สเลด นั้นมุ่งที่จะให้มีการจัดการป่าไม้โดยตัดสินใจของ
ราษฎรที่มีมาแต่เดิมทั้งหมดโดยให้รัฐเป็นผู้ดำเนินการทั้งสิ้น แม้แต่การจำกัดสิทธิในการใช้ไม้สัก
ราษฎรธรรมดาที่ไม่มีสิทธิในการใช้ เมื่อควบคุมเรื่องไม้สักได้แล้วก็นำมาควบคุมไม้ชนิดอื่นอีก
โดยการตราพระราชบัญญัติขึ้นมาใช้บังคับ ดังนั้นแนวคิดแบบรวมศูนย์เช่นนี้จึงเกิดขึ้นมากกว่า
ศตวรรษ และถูกถ่ายทอดมาสู่เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาอย่างยาวนาน ดังนั้นการที่จะปรับ
เปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่เหล่านี้จึงเป็นภารกิจที่ค่อนข้างลำบาก ซึ่งเห็นได้จากแนวทางในการ
ดำเนินงานด้านป่าชุมชนของภาครัฐในปัจจุบันก็ยังคงยึดมั่นในกฎ ระเบียบ และมองว่าทรัพยากร
ป่าไม้ก็ยังคงเป็นของรัฐอยู่เช่นเดิม ดังที่กรมป่าไม้ได้ออกคู่มือการปฏิบัติการจัดทำโครงการ
ป่าชุมชน โดยอาศัยอำนาจของอธิบดีกรมป่าไม้เป็นผู้พิจารณาอนุญาตหรือยกเลิกการอนุญาตเมื่อมี
การดำเนินงานผิดไปจากเงื่อนไขที่กำหนด ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าภาครัฐยังคงมีมุมมองใน
เรื่องทรัพยากรป่าไม้เพียงมิติเดียวเท่านั้น คือมิติของอำนาจและการใช้ประโยชน์ ไม่ได้มอง
ทรัพยากรป่าไม้ในมิติอื่นๆ จึงเป็นการยากลำบากที่จะปรับเปลี่ยนแนวคิดเช่นนี้ถึงแม้จะมีเจ้าหน้าที่
ป่าไม้บางส่วนที่มองเห็นทิศทางในการจัดการป่าไม้ที่แตกต่างออกไปก็ไม่สามารถดำเนินการตาม
แนวคิดที่น่าจะถูกต่อนั้นได้เนื่องจากติดขัดในระบบราชการหรือที่อาคม เดชทองคำ(2543,หน้า
224) ใช้คำว่าแห่งความคิดเก่า (Dead Paradigm)ซึ่งหมายถึง ระเบียบวิธี ข้อกำหนด กฎเกณฑ์
แบบแผน ข้อปฏิบัติ ฯลฯ ที่เคยกระทำสืบกันมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันจนกลายเป็นธรรมเนียม
ประเพณี ขนบประเพณี และจารีตประเพณี แม้ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไป บุคคล
กลุ่มดังกล่าวก็ยังนำเอาข้อกำหนดกฎเกณฑ์เดิมมาสรุปตัดสินปรากฏการณ์ใหม่ในฐานะที่เป็นภาพ
ตายตัว นอกจากนี้แนวทางในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนของภาครัฐยังคงมีวัตถุประสงค์ในเรื่อง
การส่งเสริมด้านการปลูกไม้ใช้สอยเช่นเดิม สืบเนื่องมาตั้งแต่แนวคิดเรื่องป่าชุมชนของกรมป่าไม้
ถือกำเนิดขึ้นมาจากโครงการปลูกไม้ใช้สอยและต่อมาได้พัฒนามาเป็นโครงการพัฒนาป่าชุมชน
โดยยังคงเน้นในเรื่องการปลูกต้นไม้เป็นหลัก ดังนั้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรใน
ชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญอันดับรองลงไปเนื่องจากขาดแนวทางในการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรม
สาเหตุอาจมาจากการดำเนินงานด้านมวลชนของภาครัฐโดยเฉพาะกรมป่าไม้ขาดประสบการณ์และ
ทักษะด้านมวลชน บุคลากรของกรมป่าไม้ส่วนใหญ่จะถูกบ่มเพาะให้เรียนรู้ในเชิงอำนาจมาโดย
ตลอดและมักจะอ้างในเรื่องของระเบียบ กฎหมาย โดยยึดหลักนิติอำนาจอย่างเคร่งครัด ดังนั้นเมื่อ

ปรับเปลี่ยนบทบาทมาทำหน้าที่ในด้านส่งเสริมจึงไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการสื่อสารกับประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่านั้นดูเหมือนหนึ่งขาดของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในระดับปฏิบัติ เพราะมีความแตกต่างระหว่างผู้สื่อสารและผู้รับข่าวสารในเรื่องป่าไม้ทำให้มีความเข้าใจไม่ตรงกันดังที่ วิทยา คำรงเกียรติศักดิ์(2531,หน้า 42)ระบุว่า เป็นภูมิหลังที่แตกต่างกันของกลุ่มสื่อสาร(Divergent backgrounds of the participants) หากกลุ่มสื่อสารมีความแตกต่างกันมากในด้านภูมิหลัง หรือมีภูมิหลังที่ไม่เหมือนกันเลยนั้น ย่อมสื่อสารเข้าใจได้ยากและสื่อสารไม่เข้าใจกัน ทั้งนี้เนื่องจากความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรป่าไม้ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐ(ป่าไม้)และชาวบ้านค่อนข้างแตกต่างกัน ฝ่ายหนึ่งมองว่าทรัพยากรป่าไม้เป็นสมบัติของรัฐและอีกฝ่ายเข้าใจว่าทรัพยากรป่าไม้เป็นสมบัติสาธารณะ นอกจากนี้ความไม่เชื่อดียในตัวผู้สื่อสาร(เจ้าหน้าที่รัฐ) ซึ่งชาวบ้าน(ผู้รับข่าวสาร) เข้าใจว่าเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐย่อมมีหน้าที่ในการหวงเหวนทรัพยากรป่าไม้แล้ว ก็จะทำให้การสื่อสารไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร โดยเฉพาะผู้ส่งข่าวสารขาดทักษะในการสื่อสาร(Lack of skill on part of Communicator) ย่อมจะส่งผลให้การสื่อสารนั้นล้มเหลวไปด้วย นอกจากนี้ยังพบว่าความถี่ในการสื่อสารนั้นเป็นสิ่งจำเป็นเนื่องจากเหตุผลข้างต้นที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นอุปสรรคในตัวเองอยู่แล้ว ถ้าหากขาดความถี่อีกอย่างหนึ่งก็ถือว่าการดำเนินงานนั้นล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ดังที่วิทยา คำรงเกียรติศักดิ์(อ้างแล้ว,หน้า 45)สรุปว่า การสื่อสารที่มีประสิทธิผลนั้นเป็นการทำให้ผู้รับข่าวสารมีความรู้สึกรู้สึกคิด ตลอดจนเกิดการปฏิบัติเหมือนดังที่ผู้ส่งข่าวสารปรารถนา แต่การสื่อสารอาจไม่บรรลุผลเพราะอุปสรรคซึ่งอาจเกิดจากองค์ประกอบ(Elements) ทุกองค์ประกอบของการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นผู้ส่งข่าวสาร(Sender) ตัวข่าวสาร(Message) ช่องทางส่งและรับข่าวสาร(Channels) ตลอดจนผู้รับข่าวสาร(Receiver) การติดต่อสื่อสารจึงต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจองค์ประกอบทั้งหมดอย่างถ่องแท้ การใช้ศิลปะการสื่อสารอย่างมีทักษะชำนาญ จึงจะสามารถถ่ายทอดเรื่องราว,ข้อมูล ความหมายจากสมองของผู้ส่งไปยังสมองของผู้รับได้อย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุผล

สำหรับการดำเนินงานด้านป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในส่วนของผู้ชุมชนนั้นจะเห็นได้ว่า ถ้าหากมีการประสานงานกับชุมชนอื่นๆในลักษณะของเครือข่ายแล้วมักจะประสบผลสำเร็จมากกว่าชุมชนที่ดูแลรักษาตามลำพัง ถึงแม้ว่าการดำเนินงานด้านป่าชุมชนที่มีลักษณะของเครือข่านั้นส่วนใหญ่จะรู้ในเฉพาะกลุ่มผู้นำก็ตาม แต่ในส่วนของภาครัฐนั้นพบว่ายังไม่มีการดำเนินงานในเรื่องเครือข่ายป่าชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งมีเหตุผลหลายประการ เช่นการที่ยังไม่เข้าใจงานด้านมวลชน หรือการขาดทักษะในด้านการส่งเสริม รวมไปถึงแนวคิดเชิงอำนาจที่ตกผลึกมาอย่างยาวนานแล้วแต่เป็นอุปสรรคในการดำเนินงานด้านมวลชนในลักษณะเครือข่ายแทบทั้งสิ้น อีกทั้งการดำเนินงานด้านเครือข่ายป่าชุมชนของภาครัฐจะเป็นไปในลักษณะของการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ โดยผู้ที่เข้าร่วมส่วนใหญ่มักจะถูกกำหนดจากชุมชนที่เคยมีชื่อร่วมอยู่ในหมู่บ้าน

เป้าหมายโครงการป่าชุมชนของแต่ละปีงบประมาณ ดังนั้นผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นจึงไม่ค่อยประสบผลสำเร็จมากนัก

สำหรับการดำเนินงานด้านป่าชุมชนที่ไม่ประสบผลสำเร็จของชุมชนนั้นนอกจากสภาพพื้นที่ป่าที่ไม่เอื้อประโยชน์ต่อคนในชุมชนโดยเฉพาะในด้านเกษตรกรรมซึ่งต้องอาศัยแหล่งน้ำในการเพาะปลูกเนื่องจากเป็นพื้นที่ค่อนข้างแห้งแล้ง การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าด้านอื่นก็มีน้อย เช่น การใช้เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค ไม้สำหรับก่อสร้างบ้านเรือนและเป็นเชื้อเพลิง รวมตลอดไปจนถึงการเก็บหาของป่ามาขาย เป็นต้น แต่สิ่งสำคัญที่สุดที่ทำให้การรักษาป่าชุมชนล้มเหลวโดยสิ้นเชิงคือจิตสำนึกในการรักษาป่า จะเห็นได้ว่าเมื่อเริ่มต้นในการรักษานั้นเกิดจากการต่อสู้กับกลุ่มทุนภายนอกชุมชน โดยเบื้องลึกของการต่อสู้นั้นก็กลับมีความซับซ้อนที่ไม่อาจคาดเดาได้ว่าหลังจากการต่อสู้แล้วความต้องการแท้จริงคืออะไร? เนื่องจากการรวมตัวกันสู้กับกลุ่มทุนภายนอกเมื่อเริ่มต้นเป็นลักษณะของความเป็นทีม ทีมที่ดีคือทีมที่มี Spirit ซึ่งทำให้เกิดประชามและประชามที่คั่นเป็นประชามที่มีจิตวิญญาณ จิตวิญญาณเกิดขึ้นด้วยการ มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และการปฏิสัมพันธ์นั้นเมื่อเกิดขึ้นทำให้แต่ละคนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ทำให้บางคนต้องกลับไปไตร่ตรองไปเปลี่ยนพฤติกรรมตนเอง(ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, 2543, หน้า 51) หากการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมตามทฤษฎีซับซ้อน(Complexity Theory)นี้เป็นไปในทางที่ดีก็เป็นพฤติกรรมที่น่าขบถย่อง แต่ความซับซ้อนในกระบวนการคิดของชุมชนที่ศึกษารั้งนี้เป็นไปในทางตรงกันข้าม ทำให้เมื่อถึงจุดหนึ่งหลังการต่อสู้ซึ่งใช้เวลาไม่นานนักพฤติกรรมก็เปลี่ยนไปจากสร้างสรรค์กลับเป็นทำลายและทำให้ผู้ที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ไม่อาจอยู่ร่วมในสังคมอย่างเป็นปกติสุขได้ ดังนั้นจิตสำนึกในการรักษาป่าจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด มีความเข้มข้นและลึกซึ้งยิ่งกว่าเนื่องจากครอบคลุมถึงอุดมการณ์ ความเชื่อและการพิทักษ์สิทธิชุมชนและสิทธิทางธรรมชาติในทางเป็นมนุษย์ มิให้ถูกก้าวล่วงรุกรานจากบุคคลภายนอก ซึ่งจิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดจากเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ มากมายเช่น เกิดจากประเพณีความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน ค่อด้านการรุกรานจากภายนอก เช่น สัมปทานไม้โครงการของรัฐ ธุรกิจเอกชน การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เกิดจากภัยแล้ง เป็นต้น (เสนห์ จามริก,อ้างแล้ว,หน้า 178-181)

ในส่วน of ชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการดำเนินงานด้านป่าชุมชนซึ่งใช้เป็นแม่แบบในการวิจัยครั้งนี้คือ ชุมชนทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยปัจจัยที่ทำให้การดำเนินงานด้านป่าชุมชนประสบผลสำเร็จมาจาก บทเรียนของความแห้งแล้งที่ได้รับจนต้องอพยพโยกย้ายจากถิ่นเดิม คุณลักษณะของผู้นำ จิตสำนึกที่เกิดจากการสืบทอดอุดมการณ์ ความเชื่อถือในอำนาจเหนือธรรมชาติ การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์จากป่า และความร่วมมือที่ได้รับจากภาครัฐและองค์กรต่างๆ ภายนอกชุมชน สิ่งเหล่านี้เมื่อมีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาเป็นรุ่นๆ โดยไม่ขาดตอน ในที่สุดก็ตกผลึกและฝังลึกอยู่ในจิตสำนึกของชาวบ้านและปรับเปลี่ยนเป็นศักดิ์ศรี

ของหมู่บ้านโดยเฉพาะในด้านทรัพยากรป่าไม้ที่ถือว่าเป็นจุดเด่นของชุมชน ย่อมไม่มีใครมาทำให้เจตนารมณ์ของชาวบ้านเปลี่ยนไปและเกิดความยั่งยืนในที่สุด

สำหรับพื้นที่วิจัยคือบ้านหนองผึ่ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ทีมวิจัยได้เริ่มจากการสังเคราะห์บทเรียนที่ได้รับจากชุมชนอื่นที่เป็นพื้นที่ศึกษาสำหรับดอคบทเรียนแล้วนำมาปรับใช้กับพื้นที่วิจัย โดยการเริ่มที่กลุ่มผู้นำชุมชนเนื่องจากพบว่ามีความต้องการดำเนินงานในเรื่องป่าชุมชนอยู่แล้วแต่ยังหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ เมื่อได้แลกเปลี่ยนกับทีมวิจัยแล้วก็สามารถ ปรับแนวคิดให้ตรงกันและร่วมหาแนวทางปฏิบัติสำหรับชุมชนต่อไป ซึ่งจุดเริ่มต้นที่เกิดจากกลุ่มผู้นำชุมชนนั้นก็เหมือนสภาพของสังคมในชนบทส่วนใหญ่ของประเทศไทยที่แนวคิดในการพัฒนามักจะเริ่มที่ผู้นำ และมักเป็นกลุ่มของผู้ที่ยอมรับความเปลี่ยนแปลง สอดคล้องกับผลการวิจัยที่ Lionberger & Gwin อ้างในวิทยา ดำรงเกียรติศักดิ์(อ้างแล้ว,หน้า55-60) สรุปไว้ว่า ในกระบวนการยอมรับนั้นจะเชื่อมสัมพันธ์กับการสื่อสาร ตั้งแต่ขั้นต้นตัวรับรู้ สนใจ ประเมินผล ทดลอง และยอมรับในที่สุด ดังที่แสดงความสัมพันธ์ในแผนผังด้านล่างนี้

ขั้นตอนของกระบวนการยอมรับ

ต้นตัวรับรู้ → สนใจ → ประเมินผล → ทดลอง → ยอมรับ

หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติ

ให้ข่าวสาร → จูงใจ → ช่วยในการตัดสินใจ → ให้เกิดการใช้นวัตกรรม → สร้างความมั่นใจ

นอกจากนี้ Rogers and Shoemaker, 1971 ยังได้แบ่งกลุ่มบุคคลที่ยอมรับ ได้เป็น 5 กลุ่มคือ

Innovator จะมีลักษณะเด่นคือ ความกล้าเสี่ยง(Venturesome) กล้าได้กล้าเสียชอบทดลองของใหม่ ลักษณะนี้ทำให้ความสามารถในการขยายแวดวงสัมพันธ์จากเพื่อนฝูงในท้องถิ่นไปสู่ความสัมพันธ์กับบุคคลต่างถิ่น ทำให้มีโลกทัศน์ที่กว้างขวาง คนกลุ่มนี้จะมีความรู้ดี สามารถเข้าใจและใช้นวัตกรรมที่มีความยุ่งยากได้ และมักมีฐานะความเป็นอยู่ดี พร้อมทั้งจะเสี่ยงและอยู่ได้สบาย หากนวัตกรรมที่ตนเองยอมรับไม่ประสบผลสำเร็จ หรือที่เรียกคนกลุ่มนี้ว่าพวกหัวไวใจสู้ โดยทั่วไปจะมีประมาณร้อยละ 2.5

Early Adopter กลุ่มนี้จะมีลักษณะเด่นโดยเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลในท้องถิ่น เป็นที่ยอมรับว่ามีความสุขุมรอบคอบและประสบผลสำเร็จในการใช้นวัตกรรม ซึ่งจะมีมากกว่ากลุ่มแรก โดยมีประมาณร้อยละ 13.5 หรือเรียกว่ากลุ่มรอกู้เท้า

Early Majority คนกลุ่มนี้จะยอมรับความคิดใหม่ๆ ก่อนสมาชิกทั่วไปของสังคม เป็นกลุ่มที่ชอบติดต่อกับเพื่อนฝูง แต่ไม่ค่อยได้เป็นผู้นำ แต่เป็นตัวเชื่อมที่ดี จะมีประมาณร้อยละ 34 หรือเรียกว่ากลุ่มเบ้งตาลงเล

Late Majority กลุ่มนี้จะมีประมาณร้อยละ 34 จะยอมรับแนวคิดใหม่ ๆ หลังคนอื่นในสังคม เพราะต้องดูให้แน่ใจจนไม่เกิดความผิดพลาดแล้วถึงจะยอมรับเพราะเป็นคนชอบสงสัย หวาดระแวง หรือที่เรียกว่า กลุ่มหั่นเหหัวคือ

Laggard คนกลุ่มนี้นักเป็นพวกอนุรักษนิยมคือไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ทั้งสิ้น จะมีอยู่ประมาณร้อยละ 16 หรือที่เรียกว่าพวกงอมือจับเจ้าไม่เอาไหนเลย

สำหรับในพื้นที่วิจัยเมื่อเริ่มแรกเข้าไปทำความคุ้นเคยกับกลุ่มผู้นำชุมชนทำให้รู้ว่ามีคุณลักษณะที่สามารถสร้างให้เป็นนักวิจัยพื้นที่ได้หากมีการเรียนรู้อย่างเป็นระบบและทีมวิจัยหลักต้องการสร้างให้เป็นผู้เชื่อมประสานระหว่างทีมวิจัยกับชาวบ้านในพื้นที่ทั้งหมด ดังนั้นเมื่อสามารถทำความเข้าใจและปรับแนวคิดให้ตรงกันได้แล้วก็สามารถดำเนินกิจกรรมไปตามแผนปฏิบัติการที่วางไว้ และเริ่มชักนำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในที่สุด

การดำเนินงานวิจัยครั้งนี้สามารถพิสูจน์ได้ว่า หากจะมีกิจกรรมด้านป่าชุมชนโดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินงานทั้งหมดแล้วกิจกรรมด้านป่าชุมชนก็จะบรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีกระบวนการดังนี้

1.การเตรียมชุมชน หมายถึง การเตรียมความพร้อมของชุมชนที่เป็นเป้าหมายในการวิจัยให้สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทั้งหมดตั้งแต่กระบวนการคิด วางแผน ปฏิบัติ และประเมินผล ในการเตรียมความพร้อมของชุมชนสำหรับการวิจัยครั้งนี้เป็นการแสวงหากลุ่มนักวิจัยพื้นที่ซึ่งได้พบกับกลุ่มผู้นำชุมชนซึ่งมีแนวคิดในเรื่องป่าชุมชนอยู่แล้วจึงทำให้การขับเคลื่อนเป็นไปค่อนข้างสะดวก นอกจากนี้ยังได้ศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนทั้งจากเอกสารราชการ และการพบปะ พูดคุยกับชาวบ้านเพื่อสร้างความคุ้นเคย รวมไปถึงการสำรวจข้อมูลทางกายภาพของชุมชนเพื่อเปรียบเทียบสภาพทางภูมิศาสตร์ให้สอดคล้องกับชุมชนที่ทีมวิจัยได้ถอดบทเรียนสำหรับนำมาปรับใช้กับพื้นที่เป้าหมายในการวิจัยครั้งนี้

2.การเตรียมบุคลากร สำหรับการวิจัยครั้งนี้ทีมวิจัยได้เน้นเกี่ยวกับนักวิจัยพื้นที่ซึ่งต้องการให้เป็นผู้ที่เชื่อมประสานระหว่างทีมวิจัยกับชาวบ้าน ชาวบ้านกับองค์กรต่างๆภายนอกชุมชน ซึ่งได้ผลสรุปจากการถอดบทเรียนด้านป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จซึ่งพบว่าหากต้องการให้การดำเนินงานต่างๆของชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์และสามารถขับเคลื่อนได้อย่างมั่นคง ต้องมีการประสานงานกับองค์กรต่าง ๆ ภายนอกชุมชนเพื่อให้มีส่วนร่วมสนับสนุนและส่งเสริมในสิ่งที่ชุมชนสามารถประสานงานขอความร่วมมือได้โดยที่ไม่ขัดต่อระเบียบกฎหมายหรือเกินขีดความสามารถขององค์กรนั้น ๆ สำหรับทีมวิจัยหลักได้มีการสรุปบทเรียนร่วมกันตลอดระยะเวลาในการวิจัย

3.การจัดเวทีชุมชนสำหรับแลกเปลี่ยน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(PAR) ในครั้งนี้ เพราะนอกจากจะได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างทีมวิจัยหลัก นักวิจัยพื้นที่ และชาวบ้านแล้ว ยังเป็นการพัฒนาองค์ความรู้สำหรับชาวบ้านที่จะได้รับจากเวที ซึ่งเป็นการจุดประกายให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในกระบวนการคิดและการวางแผนอย่างเป็นระบบ

4.การร่วมดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการ(Action plan) ที่เกิดจากเวทีชุมชนและตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้จากการสังเคราะห์บทเรียน ซึ่งทำให้การดำเนินงานวิจัยเป็นไปตามขั้นตอนที่กำหนดและสามารถประเมินผลได้โดยตลอด

5.การสรุปผลการดำเนินงาน โดยร่วมกับชาวบ้านประเมินผลในสิ่งที่ได้ร่วมกันปฏิบัติมา ตั้งแต่เริ่มต้นเพื่อหาจุดบกพร่องและสิ่งที่ควรที่จะเพิ่มเติมเข้ามาในกระบวนการวิจัย ซึ่งการสรุปผลการดำเนินงานนี้สามารถดำเนินการได้โดยตลอดที่มีกิจกรรมต่างๆเกิดขึ้นทำให้มีสิ่งที่น่าสนใจ ความคาดหวังจากผลการวิจัยเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ของชาวบ้านเอง เช่นการริเริ่มแนวคิดเรื่องเครือข่ายป่าชุมชน การสืบทอดอุดมการณ์รักษาป่าสำหรับเยาวชน เป็นต้น

ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมครั้งนี้พบว่าหากมีการดำเนินงานในลักษณะของการประสานงานให้หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมกับชาวบ้านในลักษณะของบูรณาการแล้ว การดำเนินต่างๆน่าจะบรรลุวัตถุประสงค์โดยชาวบ้านสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองในการขอความร่วมมือประสานร่วมกับหน่วยงานต่างๆ โดยผ่านมติที่ประชุมของชาวบ้าน ซึ่งจะทำให้การขับเคลื่อนด้านพัฒนาต่างๆ ภายในชุมชนเป็นไปอย่างลื่นไหลและยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

จากผลการดำเนินงานวิจัยที่ได้และการประมวลความคิดเห็นของชาวบ้านในพื้นที่วิจัยรวมไปถึงพื้นที่เครือข่ายที่เกิดขึ้นจากการวิจัยครั้งนี้ พบว่ามีข้อเสนอแนะหลายประการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน โดยขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละชุมชน ซึ่งอาจแยกแยะออกเป็นประเด็นหลักๆ ได้ดังนี้

1.ในส่วนของภาครัฐควรแสดงแนวเขตของพื้นที่ป่าไม้ในแต่ละชุมชนให้ชัดเจน โดยให้ชาวบ้านแต่ละชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการชี้แนวขอบเขตป่าไม้ เพื่อขจัดปัญหาความไม่รู้แนวเขตป่าไม้ที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ เนื่องจากแนวเขตไม่มีความชัดเจนและไม่มีสิ่งใดมาแสดงว่าเป็นพื้นที่ป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านอ้างได้ว่าไม่รู้แนวเขตป่า ซึ่งเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้น แม้แต่เจ้าหน้าที่ภาครัฐเองก็ยังมีปัญหาอยู่เหมือนกันเพราะต้องใช้อุปกรณ์ที่ทันสมัยเช่นเครื่องมือวัดพิกัด (GPS) มาตรวจสอบกับแผนที่แทบทุกครั้งที่เกิดปัญหาขึ้น ทำให้ชาวบ้านสามารถอ้างได้และรุกกล้าเข้าไปในพื้นที่ป่าอยู่ตลอดเวลา

การให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการชี้แนวเขตป่า จะช่วยลดปัญหาการขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ และสร้างกฎกติกาทางสังคมขึ้นมาโดยชาวบ้านในชุมชนนั่นเอง เมื่อได้รับทราบ

แนวเขตป่าไม้ที่ชัดเจนร่วมกันแล้ว ความร่วมมือในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ก็จะเกิดขึ้นโดยกลไก บังคับทางสังคมของแต่ละชุมชน

2. ภาครัฐซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ต้องดำเนินการตามอำนาจหน้าที่อย่างเที่ยงธรรม ไม่มีการแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบจากทรัพยากรป่าไม้โดยเฉพาะ พื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งชาวบ้านกำลังปรับปรุงวิธีการในการเข้าร่วมกับภาครัฐเพื่อช่วยกันดูแลรักษา ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ของแต่ละชุมชน เพราะหากมีการพบว่าเจ้าหน้าที่เข้ามามีส่วนในการแสวงหาผลประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้ จะทำให้ชาวบ้านไม่เชื่อถือ และอาจนำไปสู่การบุกรุกทำลายที่ คาดไม่ถึงได้ในอนาคต

3. ภาครัฐ ต้องรีบทำความเข้าใจกับประชาชนในเรื่องเกี่ยวกับป่าไม้อย่างเร่งด่วน เนื่องจากชาวบ้านมองว่าเจ้าหน้าที่ห่างเหินประชาชน ในขณะที่ประชาชนมีความต้องการทราบเรื่องเกี่ยวกับ ทรัพยากรป่าไม้เพื่อจะได้ปรับวิธีการดำเนินงานให้เข้ากับภาครัฐ แต่เจ้าหน้าที่รัฐส่วนใหญ่ที่มี หน้าที่เกี่ยวข้องกันห่างเหินประชาชน ดังนั้นจึงต้องปรับวิธีการดำเนินงานในด้านการป้องกันรักษา ป่าเสียใหม่ โดยปรับเปลี่ยนจากสภาพนักรบผู้หาหาญ ให้เป็นนักส่งเสริมที่มีความเข้าใจ เห็นใจ และมีความเอื้ออาทรต่อประชาชนอย่างจริงใจ

4. ภาครัฐ ต้องหันมาให้ความสนใจกับเยาวชน เพื่อสืบทอดอุดมการณ์ในการรักษาป่าไปสู่ เยาวชน เนื่องจากชาวบ้านได้มองเห็นว่าการรักษาให้ยั่งยืนนั้นต้องมีการสืบทอดด้านจิตสำนึกซึ่ง ต้องใช้เวลาและความพยายามเป็นอย่างสูง ถึงแม้ว่าในรุ่นของผู้ใหญ่ในปัจจุบันจะมีการเริ่มต้นใน ลักษณะของ “ไม้แก่คัดดยาก” แล้วแต่หากไม่มีการสืบทอดต่อไปยังรุ่นลูกหลาน ซึ่งอนาคตความ ห่วงไกลจากทรัพยากรป่าไม้ก็จะยิ่งเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากปัจจัยหลายประการโดยเฉพาะด้านอาชีพ ซึ่งจะต้องทิ้งไร่ นา เข้าไปสู่ระบบอุตสาหกรรมมากขึ้น ดังนั้นความห่วงหาในทรัพยากรป่าไม้ก็จะ ลดน้อยลงไปด้วย จึงเกิดแนวคิดในระดับชุมชนขึ้นว่าหากต้องการให้มีการรักษาป่าอย่างยั่งยืนก็ ควรเน้นการถ่ายทอดด้านจิตสำนึกไปสู่เยาวชนอย่างเร่งด่วน

5. ควรปรับปรุงกลยุทธด้านป่าชุมชนที่ดำเนินการ โดยภาครัฐให้เหมาะสมกับบริบทของ พื้นที่ ไม่ควรกำหนดเป็นรูปแบบเดียวกันทั่วประเทศ และควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมใน กิจกรรมด้านป่าชุมชนทุกขั้นตอน ตั้งแต่กระบวนการคิด การวางแผน การตัดสินใจ การปฏิบัติ การ ใช้ประโยชน์และการประเมินผล และควรเสริมสร้างเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติให้มีศักยภาพในด้าน มวลชนอย่างเร่งด่วนโดยมีการประเมินผลบุคคลอย่างเป็นระบบ ส่วนเจ้าหน้าที่ภาคสนามที่ไม่ สามารถปรับปรุงตนเองในการปฏิบัติงานร่วมกับมวลชนได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ไม่สมควรให้เข้า ไปปฏิบัติงานในภาคสนาม เพราะจะเกิดผลเสียมากกว่าและเป็นปัญหาที่สร้างความยุ่งยากให้ เจ้าหน้าที่ซึ่งมีความตั้งใจจริงและอุทิศตนในการดำเนินงานด้านมวลชน ซึ่งมักเป็นปัญหามิ ภาพลักษณ์เชิงลบในสายตาของชาวบ้าน และควรเน้นในเรื่องของเครือข่ายให้มีความชัดเจนและ

เป็นรูปธรรม ไม่ควรรีบเร่งดำเนินงานเพื่อให้เสร็จเพียงอย่างเดียว แต่ต้องดำเนินงานในเชิงลึกเพื่อให้ได้ผลที่แน่นอนและยั่งยืน

6.ควรพิจารณาในเรื่องพระราชบัญญัติป่าชุมชน โดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการให้มากที่สุดและต้องเป็นไปอย่างรอบคอบซึ่งทีมวิจัยเห็นด้วยกับผลการวิจัยของเจมส์ คี ปิ่นทอง (อ้างแล้ว) ที่ระบุว่า การประกาศให้พื้นที่ใดเป็นป่าชุมชนตามกฎหมายควรคำนึงถึงหลักการ 4 ประการคือ

ก.หลักการมีส่วนร่วมของชุมชน ในรูปของอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบขององค์กรท้องถิ่น ที่จะควบคุม ดูแลรักษา และจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า

ข.หลักการมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน ในอันที่จะได้ประโยชน์จากป่า และป้องกันการซื้อขายที่ป่า ซึ่งอาจจะถูกนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่ไม่ให้ประโยชน์แก่ชุมชน

ค.หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ เพราะเกิดจากสำนึกร่วมกันของชุมชน ทำให้ได้ประโยชน์จากภูมิปัญญาและแรงงานของชาวบ้าน ซึ่งมีผลต่อการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของท้องถิ่น การจัดการใช้ที่ดินอย่างเหมาะสมกับสภาพของระบบนิเวศท้องถิ่นและประหยัดค่าใช้จ่ายในการอนุรักษ์

ง.หลักการพัฒนาท้องถิ่น ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถพัฒนาทรัพยากรของตนเองให้เกิดประโยชน์สูงสุดในระยะยาว โดยการช่วยเหลือด้านทุนและด้านเทคนิคจากรัฐ ซึ่งจะส่งเสริมให้ชุมชนสามารถช่วยเหลือตนเองได้ดีขึ้น

ซึ่งหลักการที่กล่าวมานี้จะกระตุ้นให้ชุมชนทั้งที่รักษาป่าอยู่แล้วยังไม่ได้รักษาเกิดจิตสำนึกที่จะอนุรักษ์ป่ามากขึ้น เพราะป่าชุมชนจะช่วยเป็นฐานทรัพยากรที่ส่งเสริมความเป็นชุมชนพัฒนาภูมิปัญญาและอำนาจสิทธิประโยชน์ต่างๆ ที่จะช่วยในการพัฒนาชุมชนได้ดีขึ้น เมื่อชุมชนมีสำนึกในการรักษาป่าของตนเองมากขึ้น ก็จะช่วยไม่ให้คนบ้านอื่นมาบุกรุก เพราะผลการวิจัยจากกรณีนี้พบว่าเมื่อชุมชนจะรักษาป่าของตนเอง แต่ถูกบุกรุกพื้นที่ป่าจากหมู่บ้านอื่นที่ยังไม่มีองค์กรและกฎเกณฑ์ในการควบคุม ในขณะที่ชาวบ้านในพื้นที่วิจัยก็ถูกกล่าวหาว่ารักษาป่าบ้านตนเอง แต่ไปบุกรุกป่าบ้านอื่นเช่นกัน

7.ควรมีการดำเนินการวิจัยต่อยอดจากโครงการนี้เพื่อขยายผลไปในระดับตำบล อำเภอและจังหวัดต่อไปแต่ต้องอยู่ภายใต้บริบทที่ใกล้เคียงกัน

8.ควรมีการนำผลที่ได้จากงานวิจัยครั้งนี้เสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ทราบเพื่อพิจารณาปรับทิศทางในการดำเนินงานให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติต่อไป.

บรรณานุกรม

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวไร่ชาวนาแห่งประเทศไทย: เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนาสหทัยใหม่. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- กัณธร ชินลาด. การเป็นผู้นำในชนบท: ศึกษากรณีตำบลก้อ อำเภอดี้ จังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา นอกระบบ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535.
- เกษม สิริสัมพันธ์. การสื่อสารมวลชน ความหมายและอิทธิพล. กรุงเทพฯ: กองเผยแพร่การศึกษา, กระทรวงศึกษาธิการ, 2512.
- แก้วสรร อติโพธิ. บทความทางวิชาการเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน: ภายใต้ออกสำคัญในการพัฒนาระบบประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.
- โกมล แพรกทอง. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับป่าชุมชน : ในการป่าไม้ชุมชน เอกสารการสอนมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, หน่วยที่ 1. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2535.
- โกมล แพรกทอง. แนวความคิดป่าชุมชน : ในเอกสารวิชาการฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชน เรื่องป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้, 2537.
- จันทนา สุทธิจารี. บทวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ของการจัดการป่าไม้โดยชุมชน. การค้นคว้าแบบอิสระ เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. รายงานการวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า. เจิม ศักดิ์ ปิ่นทอง(บก.) กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2534.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. ป่าชุมชน ความหมายของป่าและชุมชน. สารคดีปีที่ 7, 78 สิงหาคม, 2534.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนาเล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ: ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน. ศูนย์จามริกและยศ สันตสมบัติ(บก.) กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. การเปลี่ยนแปลงในสังคมกับพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนาในภาคเหนือ. วารสารสังคมศาสตร์: 7(เมษายน 2527-ตุลาคม 2528).

- ชวลิต รอบรู้. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาป่าชุมชน
อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่. การค้นคว้าแบบอิสระ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต
(เกษตรศาสตร์),มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: 2539.
- ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์. ทฤษฎีซับซ้อน(Complexity Theory). บันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง
ผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน, โรงแรมอมิตีกรีนฮิลล์
เชียงใหม่. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)ภาคเหนือ: ฟิรพัฒน์ โกศลศักดิ์
สกุล เรียบเรียง, 2543.
- ดุสิต เวชกิจ. การมีส่วนร่วมของประชาชนและการระดมทรัพยากรเพื่อการป่าไม้ชุมชน. เอกสาร
การสอนชุดวิชาการป่าไม้ชุมชน เล่มที่ 1 หน่วยที่ 5 สาขาวิชาการส่งเสริมเกษตรและ
สหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัย
ธรรมาธิราช, 2535.
- ดิเรกฤทธิ์ ฉันทิกุล. การมีส่วนร่วมของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในงานส่งเสริมการเกษตรใน
จังหวัดเชียงใหม่. การค้นคว้าแบบอิสระ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต(เกษตรศาสตร์)
สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร,มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2543.
- นำชัย และสุนิลา ทนุผล. พัฒนาชุมชน:หลักการและยุทธวิธี. ภาควิชาส่งเสริมการเกษตร
มหาวิทยาลัยแม่โจ้,เชียงใหม่: ไบรเนอปีพิมพ์.
- นิรันดร์ จงวุฒิเวชย์. กลวิธี แนวทาง วิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในระบบพัฒนา
ชุมชน. ในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์(บ.ก.)
กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสการพิมพ์.2527.
- บัวเรศ ประไพโยและคณะ. รายงานการศึกษาโครงการศึกษาป่าชุมชนประจำปี 2538 เรื่องการจัด
การป่าชุมชนโดยองค์กรท้องถิ่น: กรณีศึกษา ป่าชุมชนบ้านโสกนาถ ตำบลวังม่วง
อำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น. ในแนวทางการปฏิบัติงานโครงการพัฒนาป่าชุม
ชน(2),ส่วนป่าชุมชน สำนักส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้,กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์การ
ศาสนา.2538.
- ประเวศ วะสี. บันทึกการสัมมนา เรื่องการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมของประชาชนใน
ท้องถิ่น. ภาควิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537.
- ประวิติและผลงานของกรมป่าไม้ครบรอบ 84 ปี พ.ศ.2439-2523. 18 กันยายน 2523.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: ไทยอนุเคราะห์
ไทย.2526.
- วิทยา ดำรงเกียรติศักดิ์. การสื่อสารการเกษตร,มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่: 2531.

- วิรัช ภริรัตนกุล. การประชาสัมพันธ์ฉบับสมบูรณ์ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2526.
- ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ,มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. เอกสารประกอบการฝึกอบรมด้านวนศาสตร์ชุมชน, 2541.
- เสน่ห์ จามริกและคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทย:แนวทางการพัฒนา เล่ม 1
ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย.เสน่ห์ จามริกและยศ
สันตสมบัติ(บ.ก.) กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.2536.
- สมาน งามสนิท. บทบาทและอิทธิพลของผู้นำในชุมชน. เอกสารการสอนชุดวิชา การศึกษากับ
ชีวิตและชุมชน,มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช.นนทบุรี:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมาราช,2523.
- สมพงษ์ เกษมสิงห์. การบริหารงานบุคคลแผนใหม่. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช,2516
- สรเสรีญ ทองสมนึก. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน บ้านทรายทอง
อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน. การค้นคว้าแบบอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
การจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: 2542.
- สุพัตรา สุภาพ. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ 13, กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2534.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. หลักวนศาสตร์ชุมชนในวนศาสตร์ชุมชนสำหรับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมป่าไม้.
กรุงเทพฯ:อักษรสยามการพิมพ์,2533.
- แสวง มาละแซม. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คนของย้ายแผ่นดิน. การเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐาน
ของชาวขอมในเมืองลำพูน(พ.ศ.2348-2445),โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย จังหวัด
เชียงใหม่, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2540.
- สถิติการป่าไม้ของประเทศไทย ปี 2542. ส่วนศูนย์ข้อมูลกลาง สำนักสารนิเทศ กรมป่าไม้.
- อำนาจ คอวนิช. วนศาสตร์ชุมชน. กรุงเทพฯ:บริษัทลิฟวิ่งจำกัด,2528.
- อาคม เชนทองคำ. หัวเขือกัวชน. กรุงเทพฯ:สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,2543.
- 3 ทศวรรษป่าชุมชนท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย. หนังสือประกอบงานสมัชชาป่าชุมชน
ภาคเหนือ วันที่ 14-15 กุมภาพันธ์ 2542 ณ ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อ.เมือง จ.ลำพูน,
มกราคม 2542.
- Barnes, J.A. Networks and Political Process. In Local- Level Politics, Marc Swartz
(ed.), Chicago:aldine.1968.
- Boissevain, J. Friends of Friends:Network, Manipulators and Coalition, Oxford:Basil
Blackwell.1974.

- Cutlip, Scott M. , and Center ,Allen h. Effective Public Relations . 5 th_ ED. N.J.: Prentice-Hall Inc. 1978.
- Kelsey, L.D. and Hearne, C.C. Cooperative Extention Work, 3 rd ED. New York: Comstock Publishing Associates, 1963.
- Lionberger, Herbert F. And Gwin, Paul H. Communication Strategies: A Guide for Agricultural Chang Agents. Illinois: The Interstate Printers and Publishers Inc. 1982.
- Mayer, A.C. The Significance of Quasi – Groups in the Study of Complex Societies. In The Social Anthropology of Complex Societies. ASA Monograph No.4, Michael (ed.), New York Praeger.1966.
- Michell, J.C.(ed.) . Social Network Lay Consultation and Help – Seeking Behavior. Social Forces,1969.
- Roger, Everett M. and Shoemaker F. Floyd. Communication of Innovation, Urbana : University of Illinois Press, 1955.
- Stavenhagen, R. “marginality,Participation Agarian Sturcture in Latin Amarica”. In Bulleiton of the International Institute of Labour Studies. 1970.
- United Nation . Popular Participation in Decision Making for Development. New York: United Nation Publication. 1978.
- White, Alastair T. Why Community Participation. United Nations Children’Fund,1982.
- Wolfe, A.W. On Structural Comparisons of Networks. Canadian Review of Sociology and Anthropology, 1970.

ภาคผนวก

ทิศเหนือ

แผนที่ท้องถิ่น
บ้านหนองผึ้งหมู่ที่ ๖

จำนวนครัวเรือนมี

จำนวนประชากร

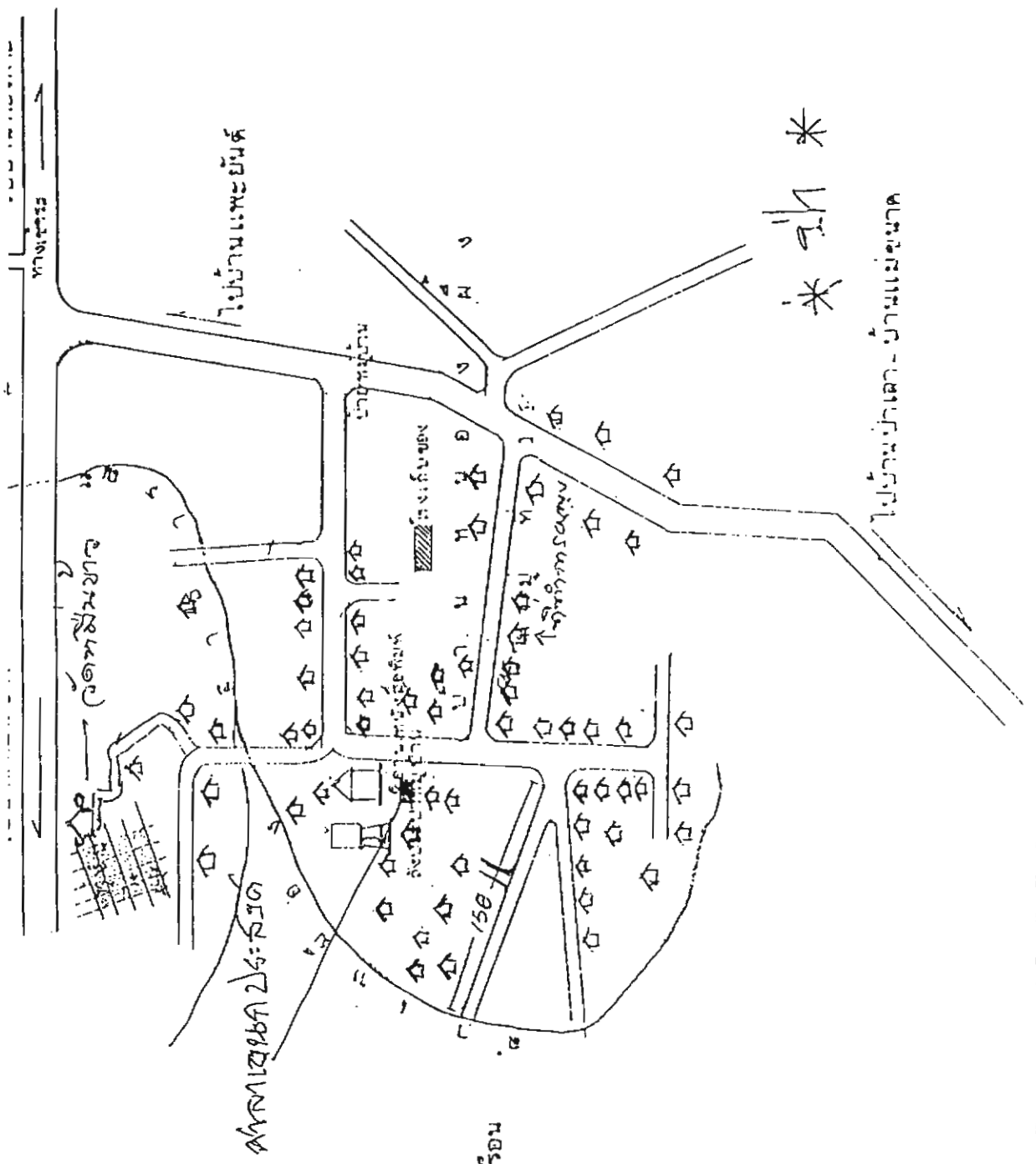
เป็นชาย

เป็นหญิง

คน

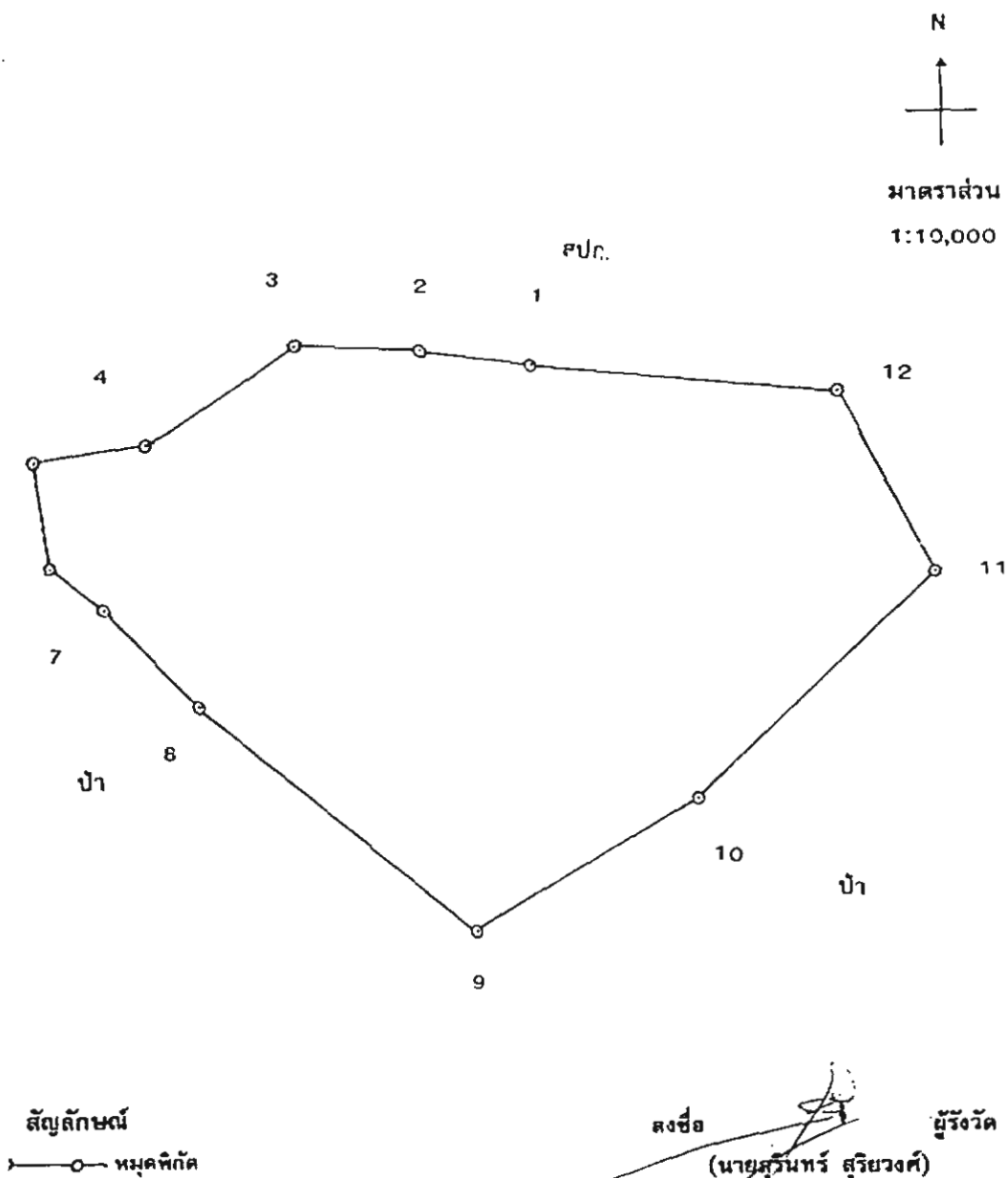
คน

คน

แผนที่แสดงแนวเขตการรังวัด
พื้นที่กรณีศึกษา ป่าบ้านหนองผึ้ง อ.แม่ทา จ.ลำพูน
เนื้อที่ 435 ไร่

แผนที่แสดงแนวเขตการรังวัด
พื้นที่กรณีศึกษา ป่าบ้านหนองผึ่ง อ.แม่ทา จ.ลำพูน
เนื้อที่ 435 ไร่

ตารางการรังวัดพื้นที่กรณีศึกษา ป่าบ้านหนองผึ่ง อ.แม่ทา จ.ลำพูน

AZIMUTH	DIST(M)	LATITUDE	DEPARTURE	CO-ORDINATE		DMD	DMD*LAT
				N	E		
274.08	168.4	12	-168	2034183	502318	-168	-2016
271.6	180.0	5	-180	2034195	502150	-516	-2580
233.56	261.0	-155	-210	2034200	501970	-906	140430
260.19	164.4	-28	-162	2034045	501760	-1278	35784
171.66	151.6	-150	22	2034017	501598	-1418	212700
125.95	98.8	-58	80	2033867	501620	-1316	76328
135.21	197.2	-140	139	2033809	501700	-1097	153580
126.56	515.4	-307	414	2033669	501839	-544	167008
58.18	390.7	206	332	2033362	502253	202	41612
44.91	467.4	331	330	2033568	502585	864	285984
331.03	297.2	260	-144	2033899	502915	1050	273000
273.04	453.6	24	-453	2034159	502771	453	10872

พื้นที่กรณีศึกษา ป่าบ้านหนองผึ่ง อ.แม่ทา จ.ลำพูน = 435-0-87.6 ไร่

ประกาศอำเภอ บ้านไธสง

เรื่อง ที่ดินที่จะสงวนหรือหวงห้ามเพื่อให้ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน

ข้าพเจ้า นายอำเภอ บ้านไธสง

อ.บ้านไธสง จ.บุรีรัมย์

อ.บ้านไธสง จ.บุรีรัมย์ ตามความในมาตรา ๖๐ (๔) แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน ซึ่งกระทรวงมหาดไทยได้ตราขึ้นโดยมีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๖

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

ที่ดินของรัฐบาลที่จะสงวนหรือหวงห้ามมีอาทิ

แผนที่

ทิศเหนือ

แผนที่แสดงแนวเขตของโครงการพัฒนาพื้นที่

โครงการพัฒนาระบบชลประทาน

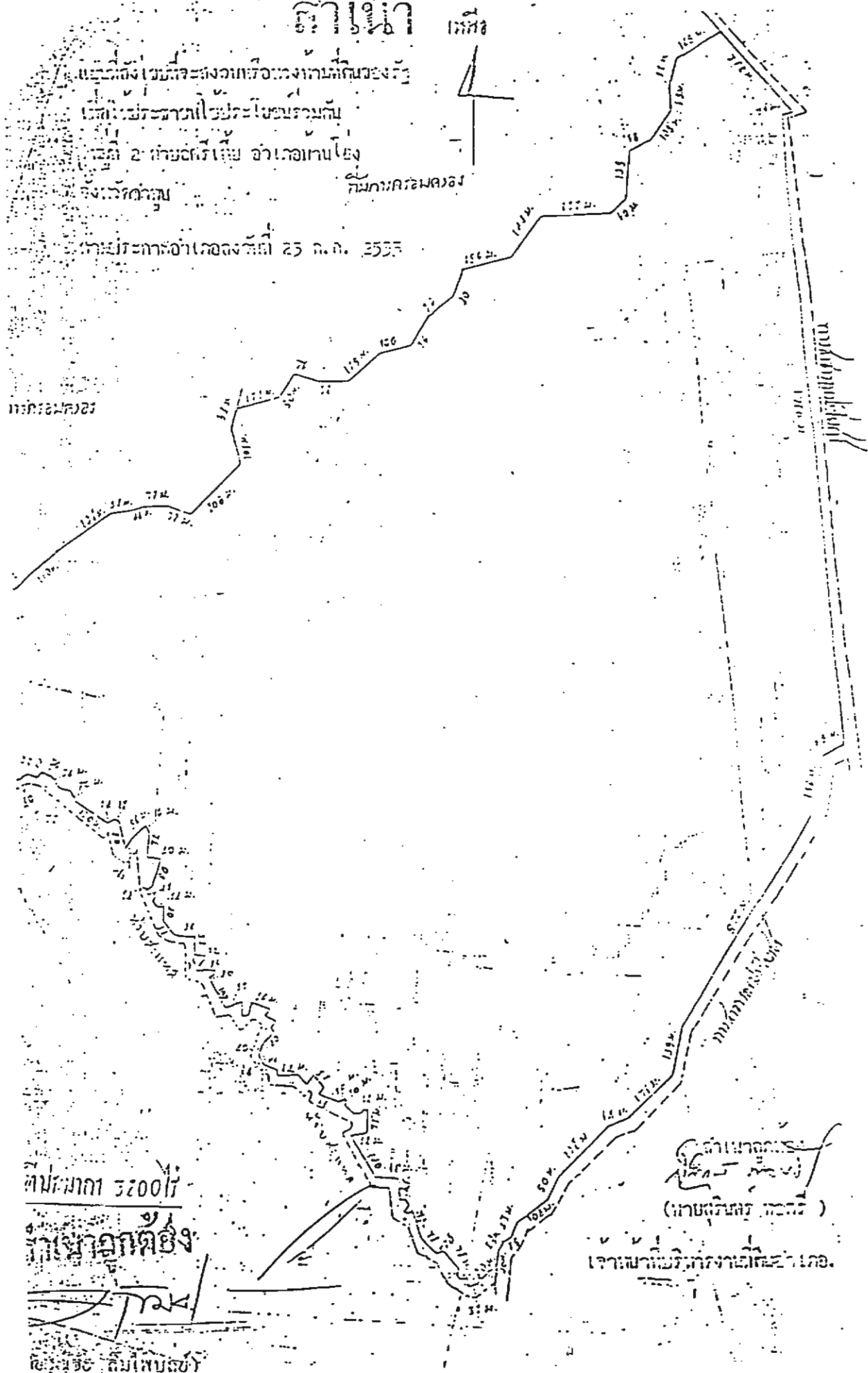
พื้นที่ 2 ตำบล 1 อำเภอ อำเภอหนองบัว

จังหวัดขอนแก่น

กรมการชลประทาน

การดำเนินการก่อสร้างปี 25 งบประมาณ 3555

แนวเขตชลประทาน

ขนาดมาตรา 1:5000

แผนที่ออกครั้งที่

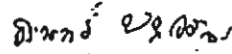
1

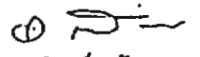
วันที่ 15/10/55

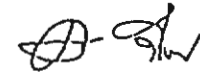
เจ้าพนักงาน
(นายสมชาย ใจดี)

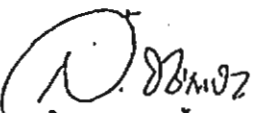
เจ้าพนักงานบริหารงานที่ดิน

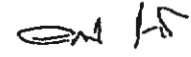
(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)

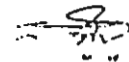
(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)

(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)

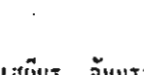
(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)

(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)
หัวหน้าหน่วยบริหารที่ ๒ (บ้านวัง)

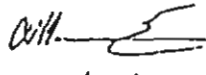
(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)
ประธานกรรมการบริหาร มณฑลบุรีรัมย์

(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)
เลขานุการ มณฑลบุรีรัมย์

(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)
ปลัด มณฑลบุรีรัมย์

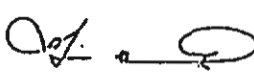
(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)
ที่ปรึกษา มณฑลบุรีรัมย์

(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)
ปลัด มณฑลบุรีรัมย์

(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)
ปลัด มณฑลบุรีรัมย์

(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)
ปลัด มณฑลบุรีรัมย์

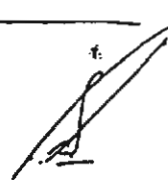
(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)
ปลัด มณฑลบุรีรัมย์

(ลงชื่อ)
(นายทอง วรธรณี)
ปลัด มณฑลบุรีรัมย์

ถ้าหากถูกต้อง

(นายทอง วรธรณี)
ปลัด มณฑลบุรีรัมย์

บันทึกข้อความ

ในราชการ สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน โทร. 511050 ฝ่ายป้องกันรักษาป่า

ลพ 0011/578

วันที่ 30 ธันวาคม 2540

เรื่อง ราษฎรบ้านสันปูเลย ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน บุกรุกแผ้วถางป่า ที่ป่าสาธารณะ
ของหมู่บ้าน

เรียน ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน

1. เรื่องเดิม

ด้วยสำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน ได้รับหนังสือหน่วยป้องกันรักษาป่าที่ ลพ.2 (บ้านโฮ้ง) ลพ 0011(ลพ.2)/304 ลงวันที่ 24 ธันวาคม 2540 รายงานผลการตรวจสอบข้อเท็จจริง ตามที่สำนักงาน กับการร้องเรียนทางโทรศัพท์จากภู่วังคี แจ้งว่า บริเวณป่าบ้านสันปูเลย หมู่ 2 ตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน มักจะมีผู้ลักลอบเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า จึงได้วิงวอนสั่งการให้หน่วยฯ ไปดำเนินการตรวจสอบ - ให้จริงถึงกล่าว ซึ่งผลการตรวจสอบของหน่วยฯ สรุปได้ดังนี้

ปี 2530 - 2533 ชาวบ้านบ้านสันปูเลยส่วนหนึ่งได้ขายสิทธิครอบครองให้แก่นายทุน ออกเอกสารสิทธิ แก่ชาวบ้านส่วนใหญ่วางกับภูโหล่นบ้านคนปัจจุบัน (นายหมื่นลาย บุญส่ง) ได้ตัดคำแม่ให้ ทุนเข้าไปเอาที่ดินนั้นไป

ปี 2533 ภูโหล่นและชาวบ้านบ้านสันปูเลยทั้งหมดมีความเห็นพร้อมกันให้ป่าเดิมนี้ ปลูกหม่อนหรือที่สาธารณะของหมู่บ้าน โดยอำเภอบ้านโฮ้งให้เจ้าหน้าที่สำรวจรังวัดแล้ว มีพื้นที่ประมาณ 600 ไร่ พร้อมประกาศให้ผู้นิยมนสิทธิที่ดินภายใน 60 วัน ต่อมาได้นายทุนคนหนึ่งยื่นฟ้องนายอำเภอ - โฮ้งต่อศาลว่า เอาที่ดินของตนไปเป็นที่สาธารณะ ประมาณ 400 ไร่ ผลศาลชั้นต้นและศาลอุทธรณ์พิพากษา ายอำเภอบ้านโฮ้ง ชนะคดี ขณะนี้อยู่ระหว่างรอคำพิพากษาของศาลฎีกา

2. ข้อเท็จจริง

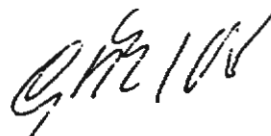
ปี 2539 - 2540 ชาวบ้านบ้านสันปูเลยกลุ่มหนึ่ง ประมาณ 10 คน ได้เคลื่อนไหวเพื่อ ความเป็นภูโหล่นและกรรมการหมู่บ้าน พร้อมต้องการที่ดินเพื่อปลูกลำไยไว้ขาย หน่วยป้องกันรักษาป่าที่ - 2 (บ้านโฮ้ง) ร่วมกับภูโหล่นได้ติดตามความเคลื่อนไหวและเข้ายับยั้งความเคลื่อนไหวหลายครั้งแต่ไม่เป็นผล ปรกเมื่อภูโหล่นบ้านคนปัจจุบัน (นายหมื่นลาย บุญส่ง) ยื่นใบลาออกแต่นายอำเภอบ้านโฮ้งยับยั้งไว้เพราะเห็น ภูโหล่นเป็นคนจริง จึงทำให้กลุ่มผู้นำชาวบ้านดังกล่าวไม่พอใจ และปลุกระดมชาวบ้านบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน

... ที่ตนเองรักษาไว้ / -

ตนเองรักษาไว้เอามาแบ่งกัน มีผู้เห็นด้วย 6๘ ถวาทรอบค้ว (ยกเว้นผู้ให้และผู้รับ -
กัน)

ต่อมาหน่วยป้องกันรักษาป่าที่ สท.๒ (บ้านโง้ง) ร่วมกับนายอำเภอบ้านโง้ง และเจ้าหน้าที่
เขตปกครอง เข้าไปยับยั้งการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าตามที่ได้รับแจ้งจากผู้ใหญ่บ้าน แต่ไม่สามารถ
จับกุมได้ เนื่องจากเป็นชาวมาเฟียประมาณ 1,000 คน จึงใช้วิธีการเจรจาขอรองให้หยุดและให้คนมา
ประมาณประมาณ 10 คน มาร่วมเจรจากัน ๕ ทว่าการอำเภอบ้านโง้ง ผลการเจรจาได้ความว่า ราษฎร -
กำลังคิดว่า ที่ดินดังกล่าวหากมีการออกหนังสือสำหรับที่ดินหลวง(นส.๓.) แล้วจะทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไป
ประโยชน์ได้ และโคธอุยก็ว่า ขอให้ชาวบ้านยุติการแผ้วถางที่ดินที่สงวนหวงห้ามเพื่อประโยชน์
ส่วนกันก่อน โดยให้รอคำพิพากษาของศาลฎีกา เมื่อศาลฎีกามีคำพิพากษาแล้ว ก็จะดำเนินการร่วมกัน
พัฒนาดูแลรักษาที่ดินเพื่อสาธารณะประโยชน์ต่อไป หลังจากบันทึกตกลงกันแล้วยังมีราษฎรบางส่วน
เดิมเขาไปบุกรุกแผ้วถางป่าอีก แต่หน่วยป้องกันรักษาป่าที่ สท.๒ (บ้านโง้ง) ไม่ได้รับรู้ เนื่องจาก
รับว่าจะมีผู้หาความมา ทอปรกับนายอำเภอบ้านโง้ง ขอให้วิธีทางรัฐศาสตร์เราแก้ไขก่อน ซึ่งในระหว่างนี้
อย่า ได้ออกตรวจทุกวันไม่เว้นวันหยุดเสาร์ - อาทิตย์

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบไว้ชั้นหนึ่งก่อน หากมีผลความคืบหน้าประการใด สำนักราช
ได้เรียนให้ทราบต่อไป.

(นายอุทัย แรจจินติก)

ป่าไม้จังหวัดลำพูน

(นายวิบูลย์ ติสขัยน)

รองผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน

mv

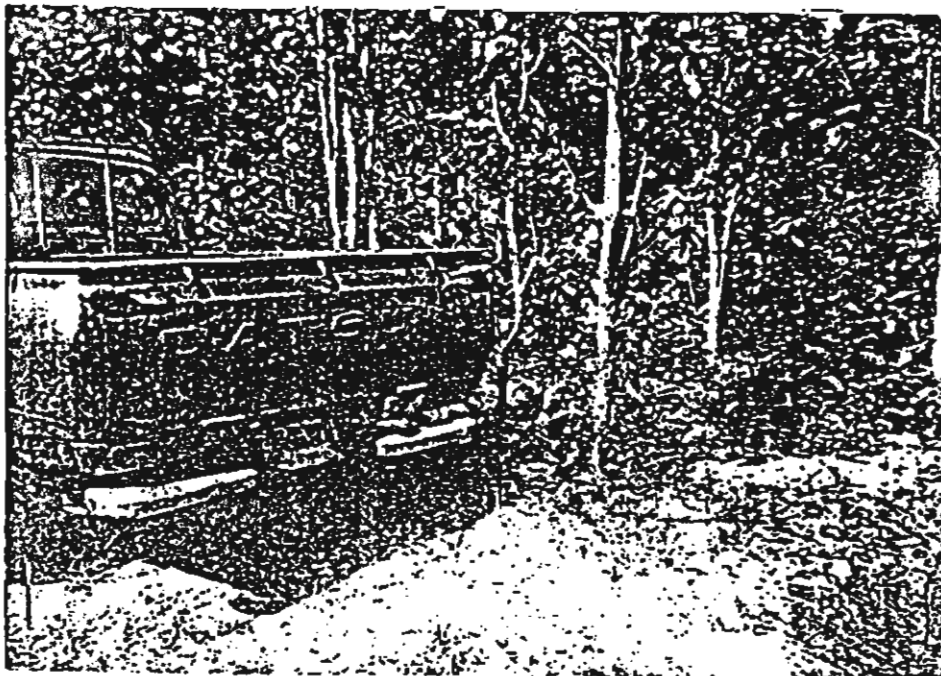
72mp/

(นายชัยพร รัตนบุคคะ)

ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน

รถยนต์และรถจักรยานยนต์วางจำหน่ายรถทุกชนิดในบ้านเจ้าแม่บุญคุณ
พักไม่ในบริเวณบ้านอโณทัย อ.ศรีสะเกษ

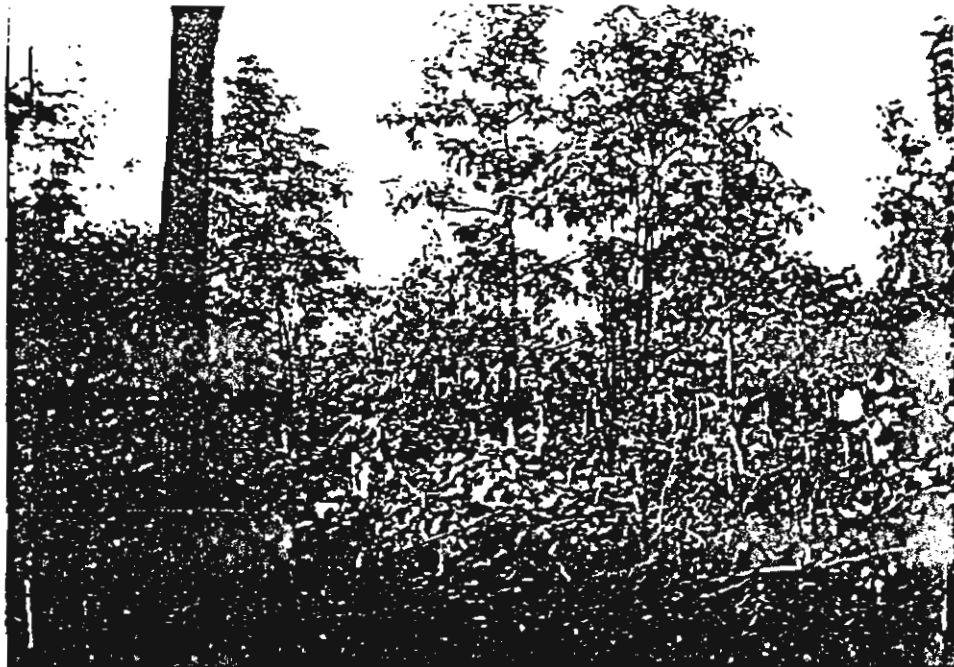
.....

รถยนต์และรถจักรยานยนต์วางสวนที่บรรทุกชาบ้านเขาไปปลูก
ที่ไม้ไผ่บริเวณบ้านอู่เยอ ค.ศรีไทย อ.บ้านไผ่

.....

ชาวบ้านอัญเชิญองค์กษัตริย์มาทำพิธีกรรม
ในวันที่ 8 ธันวาคม 2540 มีจำนวน เกือบ 1,000 คน

.....

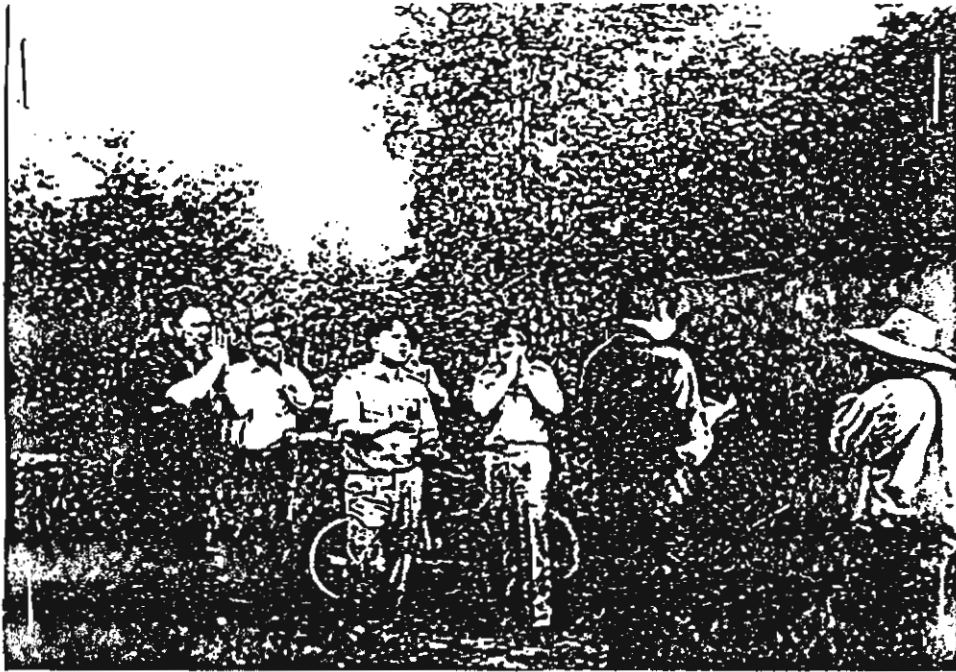
พื้นที่ป่าชุมชนบ้านสันติสุข จังหวัดสุโขทัย วันที่ 6 ธันวาคม 2540

.....

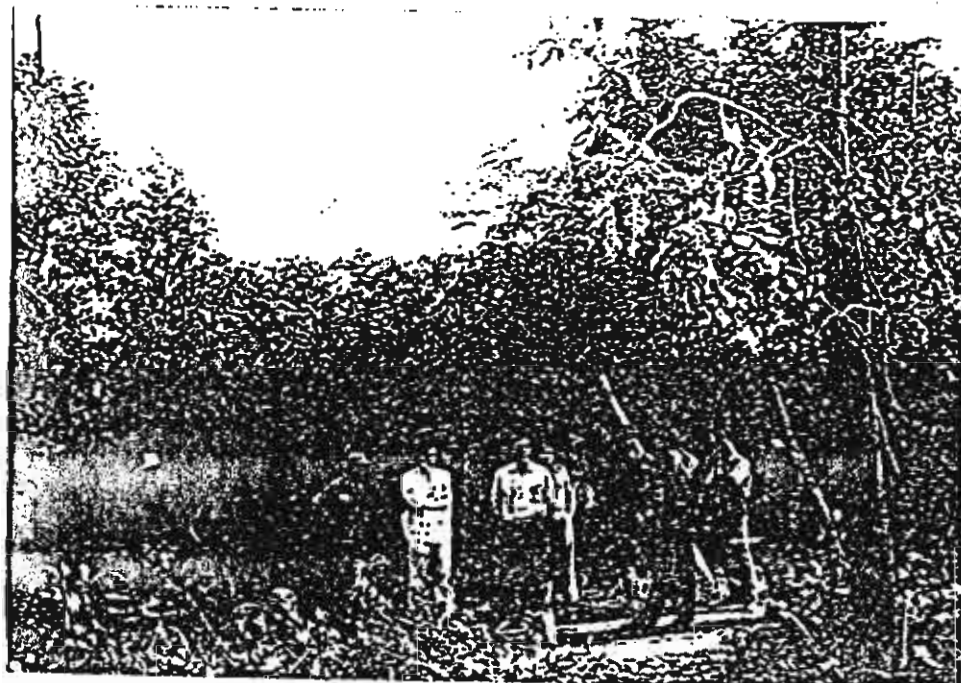
คณะเจ้าหน้าที่ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ของหน่วยงาน ข้าราชการอำเภอ ปลัดอำเภอ
ท้องถิ่นอำเภอ เราไปตรวจสอบพื้นที่และเจรจากับแกนนำ ให้หยุดการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่า

.....

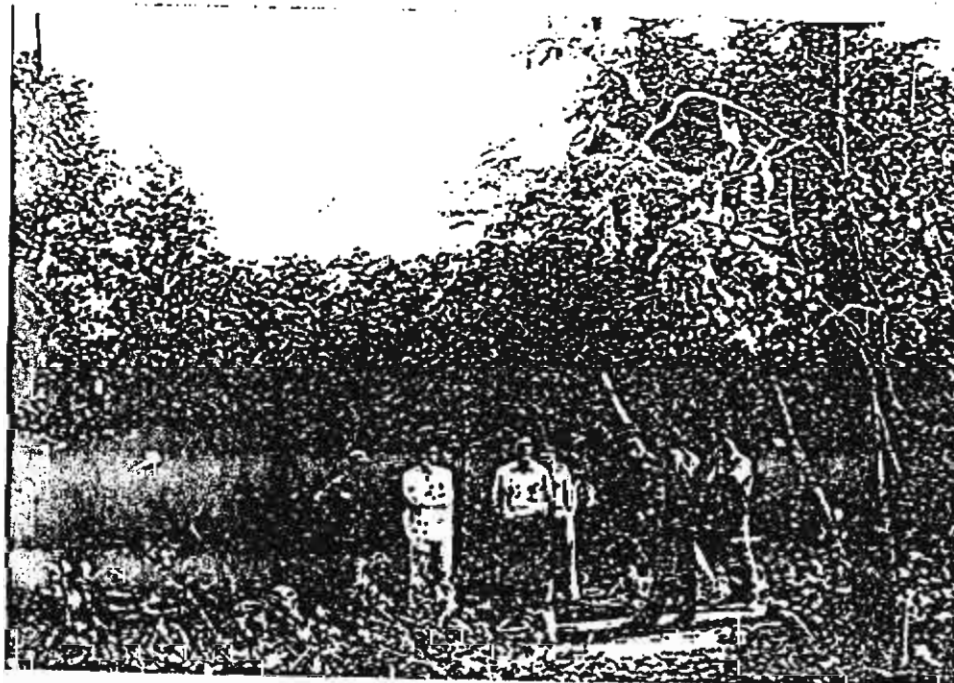
คณะเจ้าหน้าที่ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ของหน่วยงาน ป่าไม้อำเภอ บัณฑิตอำเภอ
ที่คนอำเภอ เข้าไปตรวจสอบพื้นที่และเจรจากับแกนนำ ให้การอนุรักษ์ไม้ทำลายป่า

.....

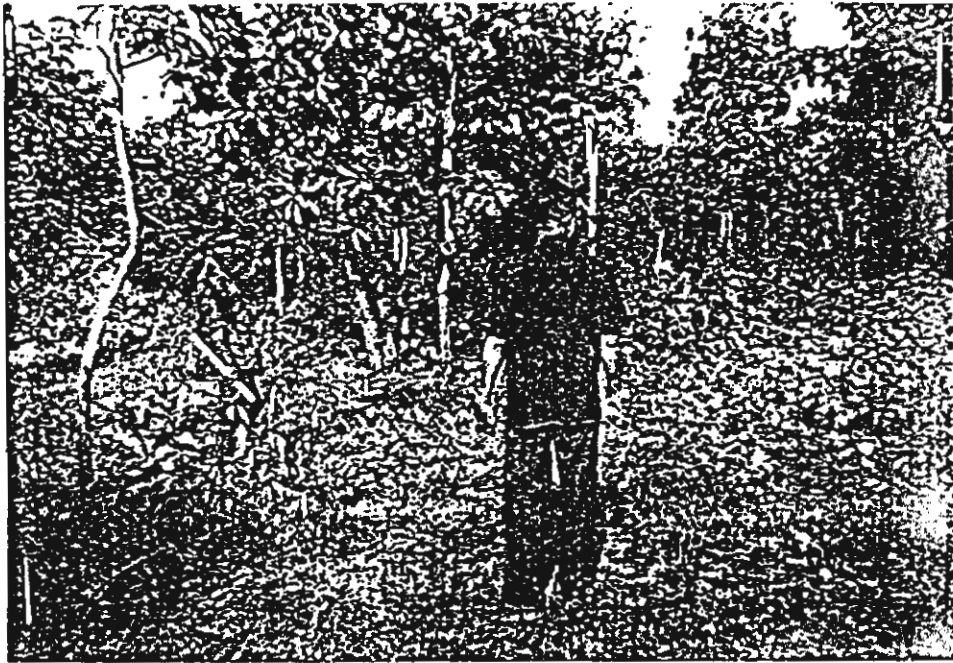

คณะเจ้าหน้าที่ประกอบควย เจ้าหน้าที่ของหน่วยฯ บ้านอำเภอ บัณฑิตอำเภอ
ที่อำเภอ เราไปตรวจสอบพื้นที่และเจรจากับแกนนำ ให้การบูรณกตึกไม้ทำลายน้ำ

.....

เจ้าหน้าที่หน่วยฯ ได้เข้าเก็บตัวอย่างดินปลูกโดย ดร.ศรีเพ็ญ
อ.มานโฮง จ.ลำพูน ที่ถูกขุดจาก ห้างจากวันที่ ๕ ธันวาคม 2540

เจ้าหน้าที่หน่วยฯ ได้เข้าไปสำรวจพื้นที่บ้านวังไธย ต.ศรีไทย
อ.บ้านไธย จ.ลำปาง ที่ถูกปลูก พืชจากวันที่ 2 ธันวาคม 2540

.....

